

Мәкен УАҚТЕГІ

*Хантауы - қазақ
андығының бесігі*

КЕРЕЙ • ЖӘНІБЕК

Мәкен УАҚТЕГІ

**ХАНТАУЫ - ҚАЗАҚ
ХАНДЫҒЫНЫҢ БЕСІГІ**

Үш Алматы
2015 Қыян

УДК 821. 512. 122
ББК 84 Каз 7-44
У 21

У 21 Уақтегі М

Хантауы - қазақ хандығының бесігі. Алматы: “Үш
Қиян”, 2015. - 128 б

ISBN 978-601-7194-29-1

УДК 821. 512. 122
ББК 84 Каз 7-44

ISBN 978-601-7194-29-1

© Уақтегі М., 2015

*Осы еңбегімді әкем Уақов Жұмәділ Отарбайұлы
және аналарым Жамал мен Рәзипаның, нағашы
анам Қайшаның рухтарына арнаймын.*

**Ұрпағымызға аманат!
[Әлқисса орнына]**

Мен екінші жаһандық соғыс аяқталған соң көп ұзамай 1948 жылы 16 қарашада Шу ауданы, Бәйдібек (бұрынғы Киров кеңсары) ауылында дүние есігін ашыппын. Сол ауылда сегіз жылдық мектепті тәмамдап, Шу ауданының орталығы Төле би ауылында 1966 жылы қазақ орта мектебін бітіргенмін.

Бүгінде алпыстың "асуынан" асып, жетпістің "желкесіне" жақындаған шақта жүріп өткен өмір соқпақтарымды саралай, бағымдаумен боламын. Анамыз Жамал Төлепбекқызы ауыр науқастан тым ерте қайғыс болып үлкені мен үбірлі-шүбірлі 7 ұл-қыз жартылай жетімдіктің зардабын тартып өскендіктен жоғарғы оқу орнын ойлауға да шамамыз жетпеді. Нағашы апамыз Қайша мен екінші жаһандық соғыс ардагері болған әкем Жұмәділ Отарбайұлының тәрбиесінде ержеттік. Соңғы кездерде небір тауқыметтерді басынан өткерген халқымызға, яғни тәуелсіз мемлекетімізге нендей пайда тигіздім деген ой мені жатсам да, тұрсам да мазалауда. Осы жағын тарқатып айтсам айыбы болмас...

Қоғамдық жұмыстармен Мойынқұм ауданының Бірлік ауылында жүргізуші жұмысында жүргенде-ақ айналыса бастағанмын. Атап айтсам, 1988 жылдың күзінде

Мойынқұм аудандық КПК-ның хатшысы мен Көктерек кеңсары деректірінің арасындағы сыбайлас жемқорлық әрекетті әшкерелеп, екеуінің де партия қатарынан шығарылып, қызметтерінен шеттетілулеріне тікелей ықпал еттім.

1989 жылдың қыркүйегінде «Қазақ тілі» қоғамы құрылғанда Көктерек кеңсарындағы бастауыш ұйымды басқарып, бірталай іс-шаралар атқаруға мұрындық болдым. Ең негізгісі, Жамбыл облысы көлемінде алғашқы болып 1990 жылдың қыркүйегінде 6 мыңға жуық халқы бар Бірлік ауылында «Ақсақалдар кеңесін» құрдым. Жарты ай өтер-өтпестен 3 қазанда жергілікті ұлт өкілдері мен күрд ағайындардың арасында айтарлықтай жанжал туындап, аудан, облыс басшылары және сақадай-сай қаруланған ОМОН жасақшылары мен құқық қорғау органдарының өкілдері екі-үш күн бойы тарқаға алмаған наразы көпшілікті Ақсақалдар кеңесінің мүшелері: Т. Іңкәрбеков, Т. Сүйкімбеков, С. Қожаназаров пен осы жолдардың авторы (М.У.) іспеттес ауыл ағалары ақымен әрі сабырмен ың-шыңсыз екі халық өкілдерін татуластырып, оларды тарқатуға айтарлықтай еңбектенді. Ата-бабаларымыздың осындай ізгі қасиеттерін мойындай білген облыс басшылары кеңес төрағасы Тасболат Іңкәрбековты марапаттап, өзге аудандарда да «Ақсақалдар кеңесі» ұйымдарын құрғыза бастады.

1994 жыл көктем айында Алматыдағы «Мұрагер» ғылыми-мәдени альманағының жауапты хатшысы Бақытжан Жиенғалиев:

- Мәкен, Мойынқұм ауданында «Ақсақалдар кеңесі» құрылып, айтарлықтай шаралар атқарғанынан хабардармыз, осы жайлы іс-тәжірибелерінді толықтай жазып, кешіктірмей тезірек жеткізсең. Республика көлемінде 2-3 ауылда ғана «Ақсақалдар» ұйымы құрылған

екен. Жоғарыда республикалық деңгейде осы іспеттес қоғамдық ұйым құрылмақшы, сол үшін атқарылған тәжірибелер ауадай қажет болып тұр деген еді.

Бақытжан ағаның тілегін уақытысында орындап, жазғандарым көп (күзіретті орындардың назарына ілінген де шығар) кешікпей «Мұрагер» ғылыми-мәдени альманағында 20 мың данамен жарық көрді. 1995 жылы сол кездегі астанамыз Алматыда Халықтар Ассамблеясы отау құрып, шаңырақ көтергені ел-жұртқа белгілі. Бүкілхалықтық ұлағатты шараға «теніздің тамшысындай» болса да өз үлесімді қоса алғанымды зор мәртебе санаймын.

«Сын орынды айтылмай, мін түзелмес...» демекші, тұңғыш Президентіміздің кей ағатты істерін ашық айтып, жазып жүргеніммен, Нұрсұлтан Әбішұлының 1990 жылдардың басында астананы Ақмолаға көшіру жөніндегі бастамасын алғашқылардың бірі болып қолдағаным да жалған емес. Геосаяси маңызы өте зор шараға әубаста ару қала Алматыдағы жылы орынынан айырылғысы келмеген шенеуніктердің де қарасы көбейіп, жанын сала қарсыласқандары жетіп артылатын. Осыған орай, 1994 жылы 30 тамызда «Жас Алашпа» «Сарыуайымшыл Солженицынның сандырағы жүзеге аспасын десек...» атпен Елбасының бастамасын қолдаған мақалам жарық көрген еді.

Тағдырдың маған сыйлаған ерекше тартуы 1986 жылы Желтоқсан көтерілісінің Қаһарманы Қ. Рысқұлбековтың ата-анасымен жақын қызметтес болып, Қайратты жастайынан жете танып-білуім еді. Сонлықтан да қыршын боздақтың алғашқы қорғаушы-ұстазы Сейткерім Қожаназаровпен 1990 жылдан бастап бірлесіп оны жалған жалалардан ақтап, жастарымызды ұлтжанды - адамгершілікке тәрбиелеу үшін Қ. Рысқұлбеков

атындағы қор құрып, ауқымды шаралар атқаруға тікелей атсалысуым.

Ең алдымен Бірлік ауылындағы «Киров» атындағы орта мектепке Қайраттың есімін бергізуге күш жұмсадық. Алдына белгітас орнатқызық. 1992 жылы 10 қыркүйекте Бірліктің орталығына Алматыдан ескерткіш жасаттырып, әкеліп қойғыздық. Алматыдағы Обручев, Бірлік ауылындағы Гагарин көшелері Қ. Рысқұлбековтың есімімен аталуына ықпал еттік. Ақындар айтысы мен спорттық жарыстар, т.б. игі шараларға да атсалыса алдық.

Айрықша атап өтерлік жайт, 1988 жылы 21 мамырда құпия жағдайда қайтыс болғандықтан, әуре-сарсаңға түсіп 1993 жылдың шілдесінің соңында ұлтжанды азаматтармен Семей түрмесіндегі №21 камераға кіріп, мәйітін таңға жуық көрген дәрігер-сарапшы Болат Шалағановпен пікірлесе келе Қайраттың өміріне қастандық жасалғанын анықтадым. Нәтижесінде 1996 жылы 9 желтоқсанда Қ. Рысқұлбековке "Халық қаһарманы" атағы берілді. Сондай-ақ, ең ұлтжанды да өнегелі қасиеттерімен ерекшеленген Омбыдағы қазақтың "Мәлдір" мәдени орталығының төрайымы Алтынай Жүнісоваға, т.б. "Қайрат" атында сыйлық тапсырдық. Осы игі шаралар туралы баспасөз беттерінде кеңінен жарияланып, кейінгі кезеңдерде Қайрат және Желтоқсан көтерілісін зерттеумен айналысып «Ер намысы-Ел намысы», «Қайрат және Желтоқсан көтерілісі», «Қайрат. Желтоқсан. Тәуелсіздік» кітаптарын жарыққа шығардым. Сонымен бірге 2000 жылдан 15 жыл тұрақты түрде Шу қалалық Таэквондо «WTF» федерациясының президенті Марат Тілеуқұловпен бірлесіп шығыс жекпе-жегінен жастар мен жасөспірімдер арасында "Халық қаһарманы" Қайрат Рысқұлбеков атында республикалық турнирдің ойдағыдай өткізілуіне белсене атсалысып, келемін. Және

де жазықсыз жапа шеккен жандарға да шама-шарқымша көмектесіп келемін.

Сонымен бірге жастарымызға өздерінің туып-өскен ата-мекенінің тарихын жете білсін деген ниетпен киелі Шу ауданының тарихын зерттеумен айналысуыма тура келді. Яғни, 2007 жылдың қаңтарында ауданның сол кездегі әкімі Б. Қарашолақовтың ерекше қызығушылықты тапсырмасымен Алматы қаласындағы мемлекеттік мұрағаттардан деректі құжаттар әкелуге аттанғанмын. Автакөлігіммен аязды көк-мұз-тайғаққа қарамастан кластас досым Төреқұл Әлханұлымен апталап жүріп, олжалы оралдық. Ақиқатты құжаттар болғанымен 1-2 жылдай зиялы қауым өкілдерінің жан-жақты талқысынан өткізілді. Сөйтіп, 2010 жылы Шу ауданының құрылғанына 80 жыл мен Шудың қала мәртебесін иеленгенінің 50 жылдық мерейтойлары ойдағыдай өткізіліп, ауданымыздың бет-бейнесі жаңарып, халқымыздың рухы айтарлықтай көтеріліп қалды. Бұл ретте сол қарсаңдағы аудан әкімі Қ. Жабағиевтың еңбегінің елеулі екенін ескерген жөн шығар. Ата-баба рухтарының ерекше шапағаты деп ойлаймын. 1980 жылдары Мойынқұм ауданы. Көктерек кеңшарында автокөлік жүргізушісі болып жүргенімде Хантау жайлауына жиілеп қатынағанымның өзіндік ықпалының болғаны айдан анық. Өйткені, сол Хантаудың баурайында «Хан қорасы», «Үлкен хантағы», «Кіші хантағы», «Керей қыстауы» деген қасиетті жерлердің бар екендігі мені бейжай қалдырмайтын.

Сондықтан көптен бері Керей-Жәнібек хандарға қасиетті Шу өңірінде ескерткіш орнатып, Шу өзені, Шу ауданы, Шу қаласы қатар-қатар аталатындықтан ауданды немесе қаланы алғашқы Қазақ ханының атымен атауды әр қилы баспасөз құралдарынан жариялап жүргенмін.

Сәтін салғаны сол емес пе, Жаратқан иенің шарапаты шығар, Президентіміздің пәрменімен биылғы қой 2015 жыл Қазақ хандығының туы көтерілген, яғни Ұлттық мемлекеттігіміздің іргетасының қаланғандығының 550 жылдық мерейтойы кең көлемде аталып өтілетін болды. Оның жарқын айғағы ретінде ұлылығы зор осы ұлағатты іс-шаралардың аясында наурыз-сәуір айларында киелі Шу өңірінде облыстық деңгейде оқушылар арасында ақындар айтысы ұйымдастырылып, термешілер мен күйшілер бәсекесі өнерінің байқауы өткізілді.

Аса қуанарлық жайт, сол кездегі аудан әкімі Б.Нұркеновтың бастамасымен 21 мамырда аудан орталығындағы «Нұр Отан» ғимаратының алдындағы алаңқайларға Керей-Жәнібек хандар мен Халық қаһарманы Қайрат Рысқұлбековтың ескерткіштері және карсы алдына Тәуелсіздік монументі орнатылатыны туралы салтанатты жиын өтіп, қазық [капсула тасталып] қағылды. Осы жайлы жақында тағайындалған Шу ауданының әкімі Р. Дәулеттің қабылдауында белгілі мүсінші Алтыбай Ормановпен болып, жастарымызды ұлтжанды, отансүйгіштікке тәрбиелеуге ауадай қажет игі шараның аяқсыз қалмауын өтіндік.

Сондай-ақ, келешек ұрпақты ата-жұртын жан аямай қорғауға баулу ниетімен Балуан Шолақ бабамыздың кей беймәлім қырларымен көпшіліктің танысуы үшін «Жас Алаш», «Ақ жол», «Ар-Ай», «Шу өңірі», т.б. да баспасөз беттерінде мақалалар жариялап, біршама еңбектендім деп айта аламын.

Мен мұның барлығын атымды шығару үшін мақтаншыппен жазып отырған жоқпын. Немесе өз-өзімді көрсетіп жоғарыдан атақ-дәреже дәмету ниетім де жоқ. Құдайға шүкір, алпыс жастың асуынан әлдеқашан асып кеткен шақта өткенге салауат деп, көз жүгірткенімде

небәрі орта (11 кластық) біліммен ғана халық игілігі жолында өскелең ұрпағымызды елжандылық рухта тәрбиелеуде біршама істер атқарғанымға тәубе етемін.

Қосымша айтпағым, жоғарыдағы істелген шаралар, әртүрлі қиыншылықтармен жоғары білім ала алмаған кейінгі буын өкілдеріне оң ықпал етіп, еңселері түсіп, ішімдік пен есірткіден бойларын аулақ ұстап, ата-салт дәстүрімізге жат діндердің жетегінде кетпей, қоғамдық істермен айналысып, тәуелсіз еліміздің белсенді де ұлтжанды азаматтары болып қалыптасуларына әсер етсе екен.

22. 06. 2015 ж.

I. КЕРЕЙ МЕН ЖӘНІБЕК ХАНДАР

Астанадан орын табылмаса Шуға орнатайық...

Халқымыздың төбе биі атанған Төле би бабамыздың кіндік қаны тамған мекені, тоғыз жолдың торабы - Шу ауданының қай кезде құрылғаны туралы әртүрлі пікір айтылып, нақты мерзімі осы уақытқа дейін анықталмай келген тұғын...

Осы себептен аудан әкімі Б.Қарашолақовтың тапсырмасымен 2007 жылдың 16 қаңтарында кластас досым Төреқұл Әлханұлымен Алматы қаласындағы "Мемлекеттік мұрағатта болып, дәлелді деректерге қол жеткізген едім. Мемлекеттік мұрағаттың №10-07-03 анықтамасында: «Бүкіл Ресейлік Орталық Атқару комитетінің 1930 жылдың 23 шілдесінде шыққан қаулысы негізінде округтер таратылып, оның орнына аудандық әкімшілік басқару ұйымдастырылады. Осы қаулымен жаңа құрылған 121 аудан қатарында Шу ауданы құрылады. Орталығы Шу селосы» деп тайға таңба басқандай етіп көрсетілген.

Осыған қарамастан кейбір бұрмалаушылардың салдарынан, біршама уақыт қызу пікірталас туындағанын несіне жасырайын. Алайда, Шу ауданының Құрметті азаматы Әбжапар Жакыбаев ақсақал, қарымды қаламгер Сәрсөбай Қалиев, М.Дуллати атындағы орта мектептің директоры Тұңғышбек Байқұлов сынды азаматтардың белсене араласуымен, сондай-ақ елімізге танымал қоғам қайраткері, тарих ғылымдарының докторы Мәмбет

Қойгелдиевтің тұжырымды қорытындысымен тарихи деректің бұрмаланбай нақтылауына қол жеткіздік.

Сең қозғалған соң, бірнеше мәрте басқосу жиындары өткізіліп, 2010 жылы Шу ауданының құрылғанына 80 жыл, Шу қаласының қала мәртебесін иеленгеніне 50 жыл толатынына орай, кең көлемде атап өтуге комиссия құрылды. Мемлекет тарапынан, яғни аудан бюджетінен қаржы дағдарысына қатысты қаражат бөлінбейтіндіктен, демеушілердің көмегіне сүйену мақсатымен қор ашылды. Комиссияның алғашқы отырысында: «Қазақ хандығының киелі Шу өңіріндегі Қозыбасыда құрылғанының 555 жылдығына орай (1456 ж.) Керей-Жәнібек сұлтандарға ескерткіш орнату керек» деген ұсынысым көпшіліктің қолдауына ие болып, аудан әкімі Б.Қарашолақов мырза бірнеше ескерткіштің авторы Алтыбай Ормановқа болашақ ескерткіштің сұлбасын жасатты. Ұлтымыздың ұлылығын паш ететін ауқымды шараға қыруар қаржы керек екендігі мәлім.

Халыққа, қарапайым мұғалімдер мен дәрігерлер, т.б. қызметкерлерге ауыртпалық салмайтын дархан жанды, қалталы мырзалар бой көрсететін шығар деген үміттемін. Манғол еліндегі 230 тоннадай таза күмістен орнатылған Шыңғыс ханның ескерткішін бір ғана кәсіпкердің өз қаржысына жасатқанын қайбірде Ұлттық арнадан айтылды да. Жатжұрттық «жұлдыздарға» миллиондаған қаржысын бей-берекет шашып жүрген қарақоз бауырларымыз елдігіміздің ерекшелігін айшықтайтын қазақтың мемлекет болып қалыптасуының іргесін қалаған Керей, Жәнібек хандарға ескерткіш жасаттыруға атсалысса.

Дейтұрғанмен, бүгінде қалың жұртшылықтың назарын аударып қана қоймай, ұлттық намысымызды қоздатып, жүздеген миллион теңге қаржы жұмсалып,

Елордамыз Астанадан орын табылмай, қоқысқа тасталған хандарымыздың ескерткішін ел болып, жұрт болып, кеңінен ақылдасып, Шу ауданындағы көрікті жерге орнатсақ, жараспайды ма?!

№43. 26. XI. 2009 ж. «Қазақстан».

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрі Мұхтар Құл-Мұхаммед мырзаға!

Құрметті министр!

Тарихи деректерге сүйенсек, Керей мен Жәнібек сұлтаннар Әбілхайыр билігінен бас тартады да, соңына ерген барлық жұртымен түп көтеріле көшіп, Қозыбасы дейтін байтақ қоныс пен Шу өзенінің бойында дербес хандықтың туын көтереді. Содан бері 555 жылдан аса уақыт өтіпті. Еркіндік пен бостандықты аңсаған Керей мен Жәнібектің жаңа бір ұлыстың дербестігін жариялауы Жамбыл облысының, сондай-ақ Шу ауданының ел-жұртын әрдайым толғандырып келеді. Еліміз егемендік алғаннан кейін біз бұл тарихи оқиғаға азаматтық ар-ожданымызбен, патриоттық парасатымызбен шын ықылас білдіретінімізді ашық атап айтқанды жөн көрдік.

Соның жарқын бір айғағы, 2010 жылғы алдағы күзде Қазақ хандығының Шу өңірінде құрылғанына 555 жыл толуын атап өтуді жоспарлап отырмыз. Осы мәдени шараның аясында Керей мен Жәнібек хандардың еңселі ескерткішін тұрғызу да көзделген. Бірақ қаржы тапшылығынан ескерткішті пайдалануға беру мерзімі ұзарып кете ме деген күдігіміз бар:

Сізге айтар ақтілегіміз: Астана қаласындағы Керей мен Жәнібек хандардың жаңадан жасалынған ескерткішінің

киелі Шу топырағында бой көтеруіне, шын пейіліңізбен жергілікті жұрттың талап-тілегін ескеруіңізді сұранамыз. Керей мен Жәнібек хандарымыздың тарихи тұлғаларын қастерлеп, құрметтей отырып, ел мерейін тасыта береміз.

Ізгі ниетпен, Қазақ хандығының құрылғанына 555 жыл толуын атап өту жөніндегі Жамбыл облысы, Шу аудандық қорының мүшелері:

Сәруархан Зәуірбеков, Шу ауданы соғыс және ардагерлер кеңесінің төрағасы. Шу ауданының Құрметті азаматы.

Қуаныш Қарғабаев, Шу қалалық соғыс және ардагерлер кеңесінің төрағасы.

Ахметжан Қосақов, Шу аудандық «Шу өңірі» газетінің редакторы.

Мәкен Уақтегі, Қайрат және Желтоқсан көтерілісін зерттеуші.

Умельс Шоқалақов, зейнеткер, еңбек ардагері.

Асхат Есеналиев, Шу ауданы әкімдігі мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінің бастығы.

Тұңғышбек Байқұлов, М.Х.Дулати атындағы орта мектеп директоры.

Әлиев Ибрагим, күрд ұлттық-мәдени орталығының төрағасы. Шу ауданының Құрметті азаматы.

* * *

Төмендегіше жауап алдық:

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және Ақпарат
Министрілігі, Мәдениет комитеті.*

30. 01. 2010 жыл.

Құрметті ағалар!

Мәдениет және ақпарат министрлігінің Мәдениет комитеті Сіздердің Жәнібек пен Керей хандарының ескерткіштеріне қатысты Министрлікке жолдаған хатыңызды қарап, төмендегіні хабарлайды. Қойнауы тарихқа толы, Қазақ хандығының туы тігілген киелі Шу өңіріне қазақ хандарының ескерткіштерін орнату туралы игі бастама көтеріп, тарихымызға ерекше құрмет көрсетіп отырғандарыңызға алғысымызды білдіреміз.

Алайда, тарихшы, этнограф және өзге де ғалымдарымыз жасаған жан-жақты сараптама қорытындысы аталған ескерткіштердің көркемдік деңгейі, киім үлгілері, материалының сапасы сын көтермейтіндей, төмен дәрежеде орындалғанын көрсетіп берді. Мұнымен қоса, ескерткіштердің Астана қаласы әкімдігінің қаржысына салынуына байланысты бұл мәселені шешу әкімдіктің құзыретіне жататынын қаперлеріңізге саламыз.

Аталғандарға орай, Сіздер көтеріп отырған мәселенің оң шешім табуы екіталай.

Десе де, Жамбыл облысының әкімдігі Керей мен Жәнібек хандарға арналған ескерткіштерді орнататын жер мәселесі мен қаржыландыру көздерін шешіп, тиісті ұсыныс түсірген жағдайда, аталған мәселені Қазақстан Республикасында орнатылатын ескерткіштер мен монументтер жөніндегі Мемлекеттік комиссияда қарауға дайын екенімізді жеткіземіз.

Төраға орынбасары

І. Қозыбаев.

Алғашқы Қазақ хандарының атымен атасақ...

Тарихи дерек көздеріне үнілсек Батыс Түрік қағандығының бастапқы жері Іле, Шу және Талас өңірлерін қамтыған екен. Яғни Іле мен Шу өзендері аралығын Бес нүшбе елдері мекен етті. Сол мезгілге тән деректер бұл түрік елін «он оқ елі» атады. Батыс Түрік қағандығының саяси орталығы түрлі мезгілде Шу өңіріндегі Суябта, Баласағұнда және Меркіде орналасты. Бұл қалалар өз заманында қайнаған саяси өмірдің куәсі болды. 840 жылы Қашқар аймағында өмірге келіп, ізін ала Іле мен Шу өзені аралығын, сонан соң Талас бойын өзіне қаратып, осы өңірде Ислам дінін қабылдап, түрік мәдениетінің жана сапаға көтерілуіне жол ашқан Қарахандар мемлекетінің саяси-экономикалық және мәдени орталығы Шу өзенінің орта ағысындағы Баласағұн қаласында орналасқаны белгілі.

Уақыт өте келе Шу өңірінің еліміздің шежіресінде аса зор маңызға ие болуы XV ғасырдың орта тұсында Қазақ хандығының, яғни Ұлттық мемлекеттігіміздің іргетасының қалану кезеңіне тұспа-тұс келеді. Осы туралы тарқатып айтсам.

1428 жылы әкесі Барақ хан өлген соң Дешті Қыпшақтағы саяси билік Әбілхайыр ханға көшеді. 1457 жылы жаздың соңында Әбілхайыр хан Сығанақ түбінде қалмақтардан жеңілгеннен кейін Керей мен Жәнібек сұлтандар қарамағындағы ұлысымен Моғолстанға көшеді. Тарихи аңыз бойынша көшуге Қобыланды батыр мен Ақжол би арасындағы дау-жанжал себеп болған деседі. Әбілхайыр хан тарапынан екі сұлтанға қауіпкердің төнуі Орыс хан ұрпақтарын өз ұлыстарымен

бірге көшпелі өзбектер мемлекетінен кетуге мәжбүр етеді. 1457 жылы күз айының соңында көшіп келген екі сұлтан ұлыстары Шудың төменгі бойында қыстап шығып 1458 жылдың ерте көктемінде Керейді ақ киізге көтеріп хан сайлайды. (Б.Қойшыбаевтың дерегіне жүгінсек бұл ұлы оқиға 1456 жылы жүзеге асқан).

Шудың төменгі бойын қыстап шыққанын ескерсек, Керей ханның таққа отырған жері Мойынқұм ауданының Хантауы екендігі шүбәсіз шындық. Өйткені, сол аймақта «Хан тағы», «Хан қорасы», «Керей» қыстауындай жерлердің барлығымен қоса, таудың Хантауы аталуының өзі растап тұрған жоқпа!? Сондай-ақ, аңыз мәліметі бойынша Қазақ хандығын 10 жыл билеген Керей хан Хантауында жерленген болу керек (М.У). Жамбыл облысының жартысына жуық жерін алып жатқан Мойынқұм ауданы Шу өзенінің төменгі сағасына орналасқандықтан Шу өңірінен бөліп-жарып қарауға болмайды. Сондықтан бұрнағы жылдары Шу ауданы аймағында Керей мен Жәнібек хандарға ескерткіш орнату жайлы бастама көтерілген-ді. Бұл туралы «Жас Алашта» (2009.12.09, 2010.04.02.) жарық көрді. Халқымыздың мәртебелі ұлылығын дәріптейтін ұлағатты шараға ауданның сол кездегі әкімі Б.Қарашолақов та қолдау көрсеткен еді. Қынжыларлығы, осы игі іске орнына кейіннен басшылыққа келген шенеуніктер ықылас таныта алмады.

2010 жылы құрылғандығының 80 жылдығы жоғары ұйымшылдықпен аталып өткен Шу ауданын қақ жарып Шу өзені сылаң қаға ағып жатыр. Сондай-ақ, тоғыз жолдың торабында орналасқан Шу қаласын да өзіміз тұрмақ, алыс-жақындағы шет елдер таниды. Жұртшылыққа мәлім, ауданның да, өзеннің де, қаланың да аттары үш мәрте қайталанып тұрғаны сөкеттеу естіліп,

көңілге кірбің ұялататындай. Осыған орай, Шу ауданына - Қазақ хандығы негізінің қаланғанына 555 жыл толуы құрметіне Керей ханның есімі беріліп, өңірдегі көрікті жерге алғашқы хандарымыздың еңселі ескерткіш орнатылса екен деймін. Бұл игі шара жүзеге асса, Алты Алаштың ғана емес, бүкіл исі түркі жұртшылығының рухын асқақтатып, мәртебесін көтеретіні анық.

6. 08. 2012 ж

«Шу өңірінің тарихы» кітабы. Авторлары- Қ.Жабағиев, Г.Жұман, М.Қойгелдиев. 2010 ж. Экономика баспасы. «Тараз. Жамбыл обл. энциклопедиясы», «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы. Алматы қ. 2003 ж. деректері пайдаланылды.

Ауданымыз Қазақ хандарының атымен аталса екен

Біздің ауданымызды ұлы бабаларымыздың есімдерімен атауға болмас па екен деген ой қолға қалам алдырды. Аудан тұрғындары сыртқа шыққан кезде «Шуданмын» десе, қара сора мекенінен екендігі әзілдесе де айтылып қалады. «Тараз. Жамбыл облысы энциклопедиясына» жүгінсек, Қазақ хандығының негізін салушылардың бірі, алғашқы Қазақ хандары Керей, Жәнібек Шу. Мойынқұм өңірімен тығыз байланыста болған. Оған мысал Хантауының бойында «Хан тағы», «Хан қорасы», «Керей қыстауы» деген атаулар және қорымдар кездеседі. Бұған қосымша Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарихи-Рашиди» еңбегінде де Шу бойымен Қозыбасыға келіп қоныстанғаны баяндалады...

Қызыл империя саясатының әсерімен әлі күнге

дейін хандарымыздың есімдерін айтуға тайсақтап келеміз. Бұлардан гөрі басқыншылықпен халқымызға ауыр зардаптар әкелген Шыңғысхан ұрпағы Жошы ханды көптеп дәріптейтін сияқтымыз. Жошы хан Ұлытау маңында жерленген. «Жамбыл облысының 2003 жылы шыққан энциклопедиясындағы» мәліметке сүйенсек, Керей хан Хантауының етегіне жерленген. Археологтардың бұл мәселені мұқият зерттеулері қажет-ақ. "Базары аралас, қойы қоралас" Шу ауданы мен Мойынқұм ауданын Шу өзені қаршып өтуде, тоғыз жолдың торабы Шу қаласы да бүкіл елімізге белгілі. Осыған орай, ұлтымыздың ұлылығын асқақтатып осыдан 555 жыл бұрын Қазақ хандығының іргесінің көтерілу құрметіне ауданымызға Керей, Жәнібек хандарының бірінің есімін беріп, Шу қаласының көрікті жеріне сәулетті ескерткіш қойылса екен. Бұл келешек ұрпаққа бабаларымыз есімдерін мәңгі қалдыруға және отансүйгіштік пен ұлтжандылыққа баулуға айтарлықтай ізгі шара болар еді.

*Төреқұл Әлханұлы, ардагер-ұстаз, журналист.
Шу ауданы, Ақсу ауылы. «Ар-Ай» 27. 09. 2012 жыл.*

Шу ауданының әкімі Б.Б.Нуркеновке.

Әлі де кеш емес...

Аса құрметті Бақытжан Балтабекұлы, «Жақсының жақсылығын айт, нұры тасысын» деген нақылды аталарымыз бекер айтпағандай, өзіңіз киелі Шу ауданына әкім болып тағайындалғаныңызға бір жылдың көлеміндей-ақ уақытта туып-өскен аймағымызда ұлан-ғайыр істер тындырылып, атқарылуда. Атап айтсам, Төле би мен Шу шаһарының, Андасбай май құю бекеті мен Қонаев ауылы аралық жолдары асфальтталып, күрделі жөндеуден өтті. Сондай-ақ, аудан орталығының көптеген көшелері де асфальтталынып, жаяу жүргінші жолдары ретке келтіріле бастады. Және де аудан орталығы Төле би ауылының ажары күн өткен сайын көріктене түсеуде. Жастар мен көпшілік демалатын "Даңқ" аялеясының Шу өзеніне дейін жалғасып, жаңарып, жақсара түскені неге тұрады.

Дейтұрғанменен мына жайды қаперіңізге салғым келіп отыр. Есіңізде болар, өзіңіздің аудан жұртшылығының алдында есеп беру жиынында белгілі мүсінші Қали Қораласбаев ініміз орталық саябақтағы сәбилер ойнайтын алаңқайға Қобыланды батыр, Қожанасыр, Алдар Көсе, т.б. ертегілер әлемі мүсіндерін орнатсақ деген бастама көтерген болатын. Менің өзім де қолдап «Шу өңірінде» мақала жазғанмын. Әрине, бұл игі істер Қали үшін болмаса мен үшін ғана емес, болашақ ұрпағымыздың елін, жерін, Отанын сүйіп, ұлтжанды азамат болып қалыптасуына ауадай қажет шаралар еді ғой.

Әйтсе де менің таң қалғаным, орталық саябақтағы

сол сәбилер алаңқайының жанында «Ататүріктің» зәулім ескерткішінің тұрғаны қаншалықты орынды. Мен бұл ретте Тәуелсіздігімізді алғаш мойындаған бауырлас түрік халқын да, оның даңқты көсемі Ататүрікті де кемсітіп отырған жоқпын. Дегенмен киелі Шу өңірінде осыдан 555 жылдай бұрын Қазақ мемлекетінің іргесін қалаған алғашқы хандарымыз Керей мен Жәнібекке ескерткіш орнату жайы көптен бері көтеріліп келеді. Келесі 2015 жылы Шу ауданының құрылғанына 85 жыл толады. Осы атаулы күндерге орай алғашқы хандарымыз бен Тәуелсіздігіміздің туын тұңғыш көтерген Халық қаһарманы Қайрат Рысқұлбековке ескерткіш тұрғызсақ жараспас па еді?! Өкініштісі оларға Шу өңірінен орын табылмауда.

Мына жайдан соң ертенгі күні күрд ұлтының өкілдері «Оджаланға» немесе славян қауымдастығы «И-Николай» патшаға ескерткіш орнатамыз деп шықса оларға да рұқсат бере бересіздер ме? Шындығына келсек осы «Ататүріктің» ескерткіші қандай құзырлы орындардың рұқсатымен орнатылды? Бақытжан Балтабекұлы, әлі де кеш емес, кеңінен ойластырып, орны толмас ағаттықтарға бой алдырмасаңыздар екен деймін.

«Жас Алаш» 18. 09. 2014 ж.

Қазақ мемлекетінің шаңырағын Керей мен Жәнібек хандардың көтергенін Президентіміздің өзі мойындады...

Келесі жылы еліміз Қазақ мемлекеттігінің 550 жылдығын тойлайтын болады. Бұл туралы мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев Астана қаласы активімен кездесуде атап өткенінен хабардар болып қазіргідей қиыншылықты алмағайып кезеңде үміт ұшқыны жалт еткендей көңілімді сәл болса да көтеріп тастады.

Өйткені, өзім де көптен Қазақ хандығының іргетасы қаланған киелі Шу өңірінің Қозыбасында (Хантау маңы) 555 жыл толуы құрметіне Керей және Жәнібек хандарға ауданымыздың көрікті жеріне ескерткіш орнату жайлы “Жас Алашта” біраздан бері жазып келемін. Бұл туралы облыстық “Ақ жол” мен “Ар-Ай” газеттерінде мақалаларым жарияланған болатын. Тіптен, бір ғана Шу атауының өзенде де, қалада да, ауданда да қайталана аталып тұрғандығынан Шу ауданына Керей ханның атын беру жайлы да жазған едім.

Ұлтымыздың ұлылығын ұлықтайтын аса маңызды тарихи оқиғаны Н.Назарбаев жайдан-жай қозғап отырған жоқ. Өйткені, осыдан он шақты жыл бұрын өзі де ағаттыққа бой алдырып 1991 жылға дейін ұлан-ғайыр жерімізде ешқандай мемлекет болмаған десе, жуырда Ресей Президенті В.Путин де халқымыздың арын аяққа таптады. Әу бастан әнербақан Жириновский, Лимоновтардың ауыздарына келгендерін көкіп жүргендері анау. “Ештен кеш жақсы” ниетімен Нұрсұлтан Әбішұлының Украинадағыдай орын алған аласапыранның алдын алу мақсатымен келесі жылы мемлекеттігіміздің 550 жылдығын атап өтуді қолға

алатындығы өте құптарлық жайт. Дейтұрғанменен 550 жыл деп белгілегеніміз жөн бе, осыны нақтылап алсақ. Өйткені, Жамбыл облысының Алматы қаласында 2003 жылы “Қазақ энциклопедиясының” Бас Редакциясынан шыққан энциклопедиясының 301 бетінде: “Керей хан мен Жәнібек хандар қол астында ру-тайпаларымен 1457 жылдың күзінде Шу өңіріне көшіп келген. Ал, 1458 жылдың көктемінде Керейді хан етіп көтерді” – дейді. Осы мерзімді назарға алсақ, келесі жылы Қазақ мемлекетіне 557 жыл толады.

Меніңше бұл деректерді де жан-жақты сараптап, бір тоқтамға келген жөн шығар. Той тойлағаннан бұрын халықаралық ғылыми конференция ұйымдастырып, Шу ауданына Керей ханның есімін беріп, ескерткіш орнатып, Павлодар қаласын да алғашқы ханымыздың атымен атап, Петропавлға Қызылжар ағауын қайтару жағын ойластырсақ еліміздің тұтастығын қалыптастыруға нақты қадам жасарымыз айдан анық.

Халқымыздың ертеңгі болашағы жолындағы осы игі шараларды жүзеге асыра алсақ, келешек ұрпағымыздың алдында жүзіміздің жарқын болары шүбәсіз шындық.

*27. 10. 2014 ж. «Жас Алаш»
6. 11. 2014 ж. қысқартып шығарды.*

Керей мен Жәнібек сұлтандар Шу өңірінің Хантауында Қазақ хандығының туын тіккен!

Киелі Шу өңірі табиғаты көркем, даласы дархан да шуақты шапағатымен ел жұртына бақ-береке мен ырыс сыйлаған құтты мекен. Батысын облыстың тең жартысына жуық жерін қамтыған Мойынқұм алқабының құмды-қырқалы төбелері, шығысын Кіндіктас сілемінің батыс бөлігі, орталық және солтүстік бөлігін Шу – Іле тауларының Айтау, Хантау, Аңырақай таулары мен Жусандала үстіртті даласы алып жатыр.

Жыл санауымыздың бас кезінде сақтардың орнын Қаңлы мен Үйсін тайпалық одақтарының басқаны белгілі. Ал, бесінші ғасырдың орта тұсында Шу өңірінде де қалалық мәдениет бой көтереді. Орта ғасырда өмір сүрген арабтардың ұлы ғалымының бірі әл-Максиди өзінің бір еңбегінде Шу өзенінің қапталына орналасқан Баласағұн қаласы жайлы көп мағлұмат береді. Шу өңірінің есімі әлемге әйгілі Зұлқарнайынның өзін айлакерлігімен бітімге келуге мәжбүр еткен атақты Шу батыр есімімен тығыз байланысты.

Тарихи дерек көздеріне жүгінсек, 840 жылы Қашқар аймағында өмірге келіп, ізін ала Іле мен Шу өзені аралығын, сонан соң Талас бойын өзіне қаратып, осы өңірде Ислам дінін үстемдік құрғызып, түрік мәдениетінің жаңа сапаға көтерілуіне жол ашқан Қарахандар мемлекетінің саяси-экономикалық және мәдени орталығы Шу өзенінің орта ағысындағы Баласағұн қаласында орналасқаны белгілі.

Шу-Іле таулары сілемінің бірегейі Хантауы қойнауының бүркемелі бет перделерінің ашылмай

жатқан тылсымды құпиялары қаншама. Хантауы атауының қалай аталғаны жайлы да толық біле бермейміз. 1980 жылдары Мойынқұм ауданының Көкгерек кеңшарында жүргізуші қызметін аткарып жүргенімде Хантауының жайлауларында жайғасқан малшыларға жиі қатынайтынмын. Хантауының түстігіндегі мен мұндалаған Сұңқар шыңы алыстан көз тартады. Сұңқардың баурайында ел-жұртын отырықшылыққа ұйыстырып, Қоқан басқыншыларымен соғыста ерлігімен көзге түскен Биназар батырдың зираты мен кесенесі орналасқан. Екі ғасырдан астам тарихы зерделенген осы мекен-жайлардан өзге аса құнды да зерттеуді қажет ететін жерлердің көптеп ұшырасатындығы жасырын емес.

Мәселен жаз жайлауының түкпіріндегі Қарасу өзенінің бойында “Хан қорасы” деген шатқал бар. Ол неге олай аталған, ол жайлы да әр қилы пікірлер бар. Сондай-ақ, 2-3 жерде “Хан тағы” деген тастақты төбешіктер орналасқан. Және де ескі қорымдар көптен кездеседі. Сонымен қоса “Ахатай” мен “Байжан” қыстауларының маңындағы түкпірде “Керей” қыстауы орын тепкен.

Кезінде жоғарғы екі қыстаудың қалай аталғаны белгілі болғанмен Керей атауы жайлы анық мәлімет жоқтың қасы. Бұған бірден-бір себеп, жетпіс жылдан астам үстемдік құрған Қызыл империяның астарлы саясатының әсері. Меніңше, жүздеген мың, жер қайысқан қалың қолмен Шыңғыс ханның XIII ғасырда жарты әлемді жаулағаны белгілі. Шау тартқан шағында Шыңғыс хан келешекті ойлап жаулаған өлкелерінен айырылып қалмас үшін әрі билігін әлсіретпеу мақсатымен жерлерді төрт ұлына рет-ретімен бөліп, белгілеп табыстағаны тарихтан мәшһүр.

Шу мен Мойынқұм аймағы үлкен ұлы Жошының құзырына тиесілі болғандығы рас. Жаугершілік заманда жаулаған жерлеріне көп тұрақтамай алдыға жылжый

беретіні бесенеден белгілі. Сондықтан да Жошының бейітінің Ұлытау маңында жатуы, оған кесене орнатылуы анық дәлелді қажет етпейді десе де болады.

Уақыт өте келе Шу өңірінің еліміздің шежіресінде аса зор маңызға ие болуы XV ғасырдың орта шенінде Қазақ хандығының, яғни ұлттық мемлекетіміздің іргетасының қалану кезеңіне тұспа-тұс келеді. Осы туралы тарқатып айтсам.

1428 жылы әкесі Барак хан өлген соң Дешті Қыпшақтағы саяси билік Әбілқайыр ханға көшеді. 1457 жылы жаздың соңында Әбілқайыр хан Сығанақ түбінде қалмақтардан жеңілгеннен кейін Керей мен Жәнібек сұлтаннар қарамағындағы ұлысымен Моғолстанға көшеді. Тарихи аңыз бойынша көшуге Қобыланды батыр мен Ақжол би арасындағы дау-жанжал себеп болған деседі. Әбілқайыр хан тарапынан екі сұлтанға қауіп-қатердің төнуі Ұрыс хан ұрпақтарын өз ұлыстарымен бірге көшпелі өзбектер мемлекетінен кетуге мәжбүр етеді. Осылайша 1457 жылы күз айының соңында көшіп келген екі сұлтан ұлыстары Шудың төменгі бойына қыстап шығып, 1458 жылдың ерте көктемінде Керейді ақ киізге көтеріп, хан сайлайды. Осы тарихи ұлы оқиға Мұхамед Хайдар Дулатидің ``Тарихи-и-Рашиди`` кітабында 1465 жылы деп көрсетілген. Елбасымыз осы дерекке сүйеніп, келесі 2015 жылды назарға алып отырған сыңайлы.

Қалай болғанда да Шудың төменгі бойын қыстап шыққанын ескерсек, Керей ханның таққа отырған жері Мойынқұм ауданының Хантауы екендігі шүбәсіз шындық.

Шүбәсіз шындық дейтін себебім, жоғарыда атап өткенімдей, бір емес 2-3 Хантағы тастақтары бар екендігі. Бірін Жошы хан тақ ретінде пайдаланса, бабасының орнын қадірлеп баспайын деп екінші тақты Керей хан

тақ орнына қолданған болу керек. Сондай-ақ ел-жұрттың басын біріктіруде ұзақ мерзімге жайғасқандықтан “Хан қорасын” да Керей ханның пайдаланғаны анық.

Беделді азаматтармен бірге Б.Көмеков, М.Қойгелдиев, М.Мырзахметұлы сынды айтулы ғалымдардың редакциялық кеңесімен “Қазақ энциклопедиясының” Бас редакциясынан Алматыда 2003 жылы жарық көрген “Тараз. Жамбыл облысы энциклопедиясының” 301-302 беттерінде: “Керей хан мен Жәнібек хандар қол астындағы ру-тайпаларымен 1457 жылдың күзінде Шу өңіріне көшіп келген. Ал, 1458 жылдың көктемінде Керейді хан етіп көтерді” – деп келтірсе”, Аңыз мәліметі бойынша Керей хан Қазақ хандығын 10 шақты жыл билеген және Хантауы етегінде жерленген. Керей ханның қандай жағдайда, қай жылы қайтыс болғандығы жөнінде нақты мәліметтер жоқ, деп тайға таңба басқандай анық жазған.

1980 жылдары жұмыс бабымен Хантау жайлауларына қатынап жүргенде байқағаным, бағзы заманнан қалған ескі қорымдар көптеп кездесетініне көз жеткізгенмін. Осыған орай, жуырда Еңбек Ері, даңқты шопан сексеннің сенгіріне таяған Шоман Шәріпбаевқа хабарласқанымда, Шөкен:

-Бала күнімде үлкен кісілерден естуімше, Керей хан қайтыс болғанда Теректі өзенінің Шаянтасқа жақын теміржол маңына жерленген деуші еді. Үлкен Хантағы мен кіші Хантағының қай жерде екені де маған белгілі. Және де Бату [Жошы хан болу керек М.У.] ханның баласының өліміне байланысты” Ақсақ құлан” күйінің шыққан жеріндегі орды, сонымен бірге төрткүл әлемді ерекше қызығушылықпен таң қалдыратындай Шыңғыс хан жайлы аса құнды деректі мекенді де көрсете аламын. Зерттеуші ғалымдар мен жазушы-журналистер сенімді көліктерімен арнайы келсе, – деп ашығын айтты.

Мына жайт да мені ерекше толғандырып келеді. “Кенестік дәуірдің дәуірлеген” шағында көктем мен жаз айларында Хантаудың жайлауынан Шу қаласындағы сүт зауытына күніне екі мәрте автокөлікпен сүт таситынымын. Әкесі Ноғайбай бақташы-зоотехник, анасы Дәметкен сауыншы жұмысында еді. Балғын оқушы Қайрат Рысқұлбеков Шу ауданындағы мектеп-интернатта оқитын. Демалыс пен каникул күндері ауылға қайтқанда көбіне менің автокөлігіме отыратын. Жап-жас Қайраттың ата-анасына көмектесіп, қолғабысын тигізіп жүретінін байқайтынмын. Кейінірек есейген шағында Хантауының жайлауында кеңшардың бұзау-таналарын бөліп-алып, бағып өсіріп, еңбек табалдырығынан аттаған еді.

Қазірде оның “камшының сабындай” қысқа да келте ғұмырын саралай бағамдасам, сол бір 1986 жылы желтоқсанның ызғарлы да қаһарлы күндерінде небәрі 20 жасында көпшіліктің қолынан келе бермейтін ерен ерліктерге баруы бекерден-бекер емес екен деп ойлаймын.

Нақтылай айтсам: Әу баста ана қауымын пір тұтып өскен Қайрат алаңға қызыл жағалылардан зорлық-зомбылыққа ұшыраған қыздарымызды қорғаймын деп шыққан. “Қазақстан” қонақ үйі жанында бір бойжеткенді шашынан сүйреп жүрген Алмабеков деген милицияны соққыға жығып, бейкүнә қызды арашалағаны көпшілікке мәлім.

Екіншіден: Қ.Рысқұлбековтың алаңға жиналғандарға: “Жігіттер үш күнге шыдайық! Үш күн ішінде біздің дауысымыз Біріккен Ұлттар Ұйымына жетеді”-деген жан дауысы әлі күнге құлағымнан кетпейді. Сол кездегі студент Ғ.Насыровтың дерегі. (“Атамекен” газеті. 12.12.1991 ж.).

Осы үндеуінен кейін Қайраттың үш әріп жандайшаптарының назарына іліккені шүбәсіз шындық.

Сондай-ақ, 2000 жылы 13 наурызда Алматыдағы Ұлттық сәулет, құрылыс Академиясында Қайраттың туған күнінің құрметіне алқалы басқосу ұйымдастырылды. Осы ұлағатты кешке арнайы қатысқан аталмыш оқу орнының бұрынғы доценті (8 жылға сотталған) Әркен Уақов ағамыз:

-Желтоқсан көтерілісінен кейін қаныпезер тергеушілер мені Қ.Рысқұлбековпен кездестіріп: “Мына адамды танысың ба, осы кісі емес пе сендерді алаңға шығындар деп үгіттеген?” - дегенде Қайрат сескенбестен: “Бұл ағайды танымаймын. Алаңға өзіміз шықтық” – деп мені ашық қорғады. Егер ол басқаша айтқанда Қайрат емес, менің ату жазасына кесілетінім айдан анық еді, - деп, тебірене көзіне жас алып еді. Өзінің өмірі қыл үстінде тұрғанына қарамастан, ұстазын ашық қорғау ерліктің нақ өзі емес пе?!

Мен Халық қаһарманы Қайрат Рысқұлбековты жайдан-жай жазып отырған жоқпын. Өйткені, Қазақ хандығының құрылған мезгілінен 510 жылдай уақыт оздырып, 1966 жылы дүние есігін ашқан Қайраттың балғын балалық шағының көбісін бабалары - Керей мен Жәнібек Қазақ хандарының алғашқы туын тіккен Хантауының баурайында өткізуі Жаратқан иенің өзгеше тылсымды бір шарапаты емес пе екен? Кезінде хан ордалары орныққан көк майсалы шалғынды көркем өлкенің кәусәр ауасын жұтып, балдай шәрбәтті бұлағының мөп-мөлдір суынан қаныға сусындаған Қайраттың тұла бойына ұлттық ар-ожданды намысымыздың әбден орнығып қалыптасқаны айдан анық. Иә, қандай жанға болмасын оның мінез-құлқымен рухани жан-дүниесіне туып-өскен ортасы ғана емес, табиғаты және сол жердің бағзы заманғы ертеден бергі бабалар рухтарының жалғасқан дәстүрлі, шапағатының тигізер ықпалы да аз болмағаны анық.

Тұңғыш Қазақ Ұлттық мемлекетінің іргетасын қалаған Керей-Жәнібек хандарға қайта тоқталсам.

Өйткені, өзім де көптен бері Қазақ хандығының іргетасы қаланған Шу өңіріндегі Хантауын негізге алып, ауданымыздағы көрікті жерге Керей мен Жәнібек хандарға 555 жыл толу құрметіне, (1456 жылды алсақ 560 жыл) ескерткіш орнату жайлы “Жас Алаш”, облыстық “Ақ жол”, “Ар-Ай”, “Шу өңірі” газетінде жазып келемін.

Сондай-ақ, ҚР Премьер-министрі К.Қ.Мәсімовтың Қазақ хандығының 550 жылдығын жалпыұлттық мерекелеу жөніндегі тапсырмаларына орай, мерейтойды дайындау және өткізу жөніндегі іс-шаралар жоспарының жобасына байланысты Шу ауданы ішкі саясат бөлімі жетекшісі Қ.Жапабаевпен ақылдасып:

1. Ғылыми конференция өткізу.
2. Шу ауданында Керей мен Жәнібек хандарға ескерткіш орнату.
3. Шу ауданына Керей ханның есімін беру.
4. Халықаралық дәрежеде ақындар айтысын өткізу.
5. Аламан бәйге ұйымдастыру жайлы жазылып, қосымша Керей мен Жәнібек хандарға байланысты газет беттерінде жарияланған мақалалардың көшірмелерін 3 қарашада 2014 жылы Жамбыл облысы әкімінің ішкі саясат бөліміне жіберілген еді.

Мені қайран қалдырып отырған жайт.

Әу баста Қазақ хандығының 550 (бұл дерек те шындыққа жанасыңқырамайды 555 немесе 560 жыл болу керек еді) жылдығы Шу өңірінде тойланатын болды десе. Бертін келе Шу-Талас аймағы атала бастады. Соңғы кездерде Керей мен Жәнібек хандардың ескерткіші Тараз қаласына қойылатын болды хабары да шыға бастады. Осыған қарағанда алдағы жылға жоспарланған Қазақ хандығының мерейтойы киелі Шу өңірінің жерінде

басталып, хандарымыздың мекені Хантау баурайында жалғаса алмайды ма деген күмәнді ойдамын. Той-тойлауда әдеттегідей жасандылыққа бой алдырмай шынайы түрде атап өткенге не жетсін!

Керей мен Жәнібек бабалардың рухтары риза болсын десек жоғарыда атап өткендей ғылыми конференцияны бұрмалаусыз өткізіп, Шу өңіріне хандардың ескерткішін орнатып, Шу ауданын Керей ханның атына ауыстырып, Павлодар қаласына да алғашқы ханымыздың есімін беріп (Орекендер ренжімес, Павлодар облысы деп қалса да, тақияларына тар келмес), халықаралық дәрежеде ақындар айтысы өткізілсе. Сондай-ақ, Хантау баурайында аспан асты мұражайын ашып, келешекте шет елдік туристерді көптеп тартуға қол жеткізсек кәнеки. Сонымен бірге Шу өңірінде орнатылатын және Астана қаласында қойылған Керей мен Жәнібек хандардың ескерткіштерінің жанына Халық қаһарманы Қайрат Рысқұлбековтың ескерткіші асқақтата орнатылса нұр-үстіне нұр болатыны айтпаса да түсінікті.

Бұл игі шаралар Керей мен Жәнібек бабаларды немесе қыршын боздақ Қайрат Рысқұлбековты әспеттеу үшін емес. Оларға келіп кетер ешнәрсе жоқ десе де болады немесе өзімнің атымды шығару ойым да жоқ. Шындап келгенде еліміздің тұтастығын сақтап қалу мақсатында әрі болашақ ұрпақтарымызды отансүйгішті-ұлтжанды рухта тәрбиелеуде ауадай қажет ұлағатты ұлы істер деп ұққанымыз жөн шығар.

24. 11. 2014 ж. «Ар-Ай», «Дат», «Жас-Алаш», «Шу өңірі» газеттері қысқартып жариялады.

Алғашқы Қазақ хандарының рухы кастерленбей, қалай той тойланбақ?!

*Жамбыл облысының әкімі
К. Көкірекбаевқа*

Биыл күзге қарай мемлекетіміздің іргетасының қаланған 550 (560 десек те артық емес) жылдығы кең көлемде тойланбақшы. Осы ұлы да ұлағатты шара Шу ауданында аталып өтіледі деген алғашқы қуанышты хабар жұртшылықтың еңсесін көтеріп-ақ тастаған еді. Тіптен қараша айының басында Премьер-Министрдің орынбасары Б. Сапарбаевтың тікұшақпен арнайы келіп, өңіріміздің атқа мінерлерімен қолайлы-ау деген Шу-Қордай автожолы бойындағы «Жадыра», «Қарауыл төбе» аймақтарын шолып-барлап қайтқанынан. Кейіннен өзіңіз зиялы қауым өкілдерімен кездесуде айтқаныңыздай Тараз қаласының таңдалуына ықпал еткеніңізден (23.12.2014 «Ақ жол»). 20 миллиард, кейінгі бір дерекпен 23 миллиард теңге қарастырылғанынан да хабардармыз.

2300 жылдан астам бұрын Шу батырының әлемге әйгілі Зұлқарнайынды айласымен тоқтатып, Шу қаласын салдырғанын. Көне түркілердің жүздеген ғасырлар бойғы сырын бүркеп жатқан Жайсан даласының өзі қай өлке, қай өңірден кемшін көрінеді. Орта ғасырда батыс түркі қағанатының мәдени орталығына айналған Баласағұн қаласының орны зерттеліп аспан асты мұражайы жасалып та жатыр. Немесе өткен жылы ғана Мойынқұм ауданында салтанатпен ашылған «Құралай сұлу» кесенесінің өзі неге тұрады? Осы жайттарға орай айтпағым, алғашқы Қазақ хандығының туын көтерген әрі тоғыз жолдың торабына орналасқан киелі Шу өңірінің нендей олқы тұстары бар? Әлде, Шу ауданының инфрақұрылымы –

яғни, мәртебелі қонақтарды күтіп алатын мейрамханалар мен қонақ үйлердің сән-салтанаттары қазіргі заман талабымен үйлеспейді ме? Болмаса тоз-тозы шыққан күре жолдардың нашарлығы әсер етті ме?

Аса құрметті Кәрім Нәсбекұлы!

Мен бұларды жайдан-жай жазып отырған жоқпын. Тәуелсіз журналист-өлкетанушы ретінде әр деңгейдегі басылымдарда Шу өңіріне алғашқы хандарымыз Керей мен Жәнібекке ескерткіш орнату жайлы көптен жазып, көтеріп келемін. Және өзен де, аудан да, қала да Шу аталғандықтан, ауданға болмаса қалаға Керей ханның атын беруді лайық көрудемін. Ауданымыз бен Мойынқұм ауданының қойы коралас, базары аралас “бағзы заманнан Шу өңірі” болғандықтан Мойынқұм ауданына немесе Мойынқұм ауылына әз-Жәнібек ханның есімін берсе, ешкім сөге қоймас.

Өте ертедегі Қозыбасы-Хантау («Жамбыл облысы топономикалық атаулар анықтамасы» жинақ кітабының 230-беті) аталғандықтан, сондай-ақ ол Хантауының етегінде жерленгендіктен («Тараз. Жамбыл облысы энциклопедиясы» кітабының 302-беті) Керей ханға кесене орнатып, аспан асты Мұражайын ашу жағы ойластырылса құба-құл болар еді. Өйткені Керей ханның жерленген жерін ардақты Еңбек Ері Ш.Шәріпбаев ағамыздың шамамен білемін деп отырғаны рас. Сонымен қатар, ғылыми конференция мен ақындар айтысы да Шу ауданында өткізілсе екен. Хан тауынан 400 шақырымдай қашықтықтағы Тараз қаласында Қазақ хандығының мерекесін тойлаған дұрыс па? Әлде қасиетті Шу өңірінен бастап, Астанада асқақтатып, Солтүстік пен Шығыс өңірлерде жалғастырғанымыз жөн бе? Сондай-ақ,

Павлодар қаласына Керей ханның, Рудныйға әз-Жәнібек ханның есімі берілсе елдігіміз бен мемлекеттігіміздің абыройлы рухын аспандататынымыз әбден анық!

04.02.2015 жыл. Облыстық әкімшіліктегілер Шу ауданының әкімі Б. Нұркеновке осы хатты жібергендіктен, оларға ренжіп, 17.02.2015 ж. қайтадан жібердім. К.Көкірекбаевтың өзі жауап бере алмады. Облыстағы мәдениет саласын басқаратын Д.Бықыбаевтан жалтылама жауап келді.

Тарихымыз қашанға бұрмалана береді?!

Ұлы Наурыз мерекесінің қарсаңында киелі Шу ауданының бірқатар тарихшы ұстаздарымен Қазақ хандығының туы тігілген Хантауына аудан әкімдігінің қолдауымен автокеруен ұйымдастырғанбыз. Сапар барысында Хантау теміржол бекетінен 20-25 шақырымдай қашықтықта орналасқан «Үлкен Хантағы», «Кіші Хантағы», «Бала Тағы»-лармен танысып даңқты шопан, Еңбек Ері Шоман Шәріпбаев ақсақал мен жол көрсетуші Ғалым Құрманғалиұлының айтуы бойынша Хан Тағылардың ұшар басында Хандар жан жақтарын шолып, ақылгөй кеңесшілерімен ақылдасып отыратын болуы керектігін білдік. Өзім [осы жолдардың авторы М.У.] көп жылғы зерттеуге сүйеніп ең биік шоқының бірі – Шыңғыс ханның заманында Шу өңірін Арқамен қоса Жошы хан ұлысының қарамағында болғандықтан, Үлкен Хан тағын Жошының пайдалануы мүмкіндігін айта келе, іргелес орналасқан Кіші Хан тағына Керей ханның отырғанын ұстаздар қауымына хабарлар еткенмін.

Ал оншақты шақырым жердегі Хан қорасын жаз жайлауында ел-жұртының басын қосып қарасын көбейту үшін өте қолайлы орын болғандықтан Керей ханның пайдаланғаны анық. Аңыз дерегі бойынша Жошының баласының өліміне байланысты «Ақсақ құлан» күйінің шығуына себепкер болған ордың да ізі сайрап жатыр. Жошы хан да көп тұрақтамай терістікке бет алып, арқа төсіндегі Ұлытау баурайындағы Қаракөңгір өзенінің бойында қайтыс болғаны, кесене де тұрғызылғандығы бесенеден белгілі жайт.

Дейтұрғанменен, Қазақ хандығының құрылуына байланысты тарихи шындықтар айқындалып ашылады ма десек, керісінше жұртшылықты жаңылдыратындай кереғар пікірлер де ара-тұра бой көрсетуде. Бұл ретте мүйізі қарағайдай ғалым-жазушыларымыздың белсенді әрекеттері жетерліктей. Атап айтсам, 2015 жылы 4 қаңтарда жіберген мақаламды жариялаудан бас тартқан «Жас Алаштың» редакторы Р. Сәрсенбай 29 қаңтардағы санында Софы Сматаевтың «Хандығымыздың қай тойын және қалай өткізбекпіз» - деген мақаласын жариялатып:... “жасы біразға жеткен Керей өз қолымен Барақұлы Жәнібекті ресми түрде алғаш құрылған Қазақ хандығының алтын тағына отырғызады. Бұл жыл шамамен 1455 жылы еді деп Керейге хандық мәртебені қиғысы келмейді. Сондай-ақ, Софекең тойдың Шу өңірінен бастау алуын да ұнатпайтын секілді. Бұл бергі жағы ғана екен, Ұлыстың Ұлы күні Наурыз мерекесіне тарту іспеттес «Егемен Қазақстанның» 19 наурыздағы санында Қ.А.Яссауи атындағы ХҚТУ Археология ғылыми-зерттеу орталығының директоры, тарих ғылымдарының докторы Сәйден Жолдасбаев мырзаның Керей ханды Қордай ауданындағы «Қозыбасы» - да хандық құрған деп жаңалық ашқанына қайран қалып отырмын. С.Жолдасбаев 2003

жылы «Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясынан» Б.Көмеков, М.Қойгелдиев, М.Мырахметұлы сынды айтулы ғалымдардың редакциялық кеңесімен жарық көрген «Тараз. Жамбыл облысы энциклопедиясы» кітабында мынадай жолдар бар екендігін қаперіне алмаған сыңайлы: - “1457 жылдың күз айының соңында көшіп келген екі сұлтан ұлыстарымен Шудың төменгі бойын қыстап шығып, 1458 жылдың ерте көктемінде Керейді ақ киізге көтеріп хан сайлайды. 1465-1466 жылдар Керей хан қайтыс болғаннан кейін Жәнібек хан билікке келеді. Бұрындық ханның билік құрған жылдарын есептегенде, Қазақ хандығының билігі осы кезден бастап Жәнібек ханның ұрпақтарына толық көшеді. Керей хан Қазақ хандығын 10 жылдай билеген және Хантауы етегінде жерленген. Керей ханның қандай жағдайда қайтыс болғандығы жөнінде нақты мәліметтер жоқ” деп анық жазылған.

Хантау сапарында Шоман Шәріпбаев ағамыз археологиялық сала ғалымдары тексергіш құралдарымен келсе Керей ханның жерленген жерін анықтап беруге көмектесер едім деп бізге айтқаны да рас.

1997 жылы сол кездегі мемлекеттік хатшы О.Әбдікәрімов, жазушы Ә. Кекілбаев, ғалымдар - М.Қозыбаев, К. Байпақов сол кездегі облыс әкімі А.Тшанов, т.б. Хантауының терістігін зерттеп нағыз Қозыбасы болуы керек деп кетеді. 2003 жылы сол тұстағы тарих-этнография институтының директоры, ғылым докторы Мәмбет Қойгелдиев бастаған делегация да осындай пікірге келіп қолдайтындығын айтып, мақұлдаған. Ал 1997 жылы жоғарыдағы мемлекеттік комиссия өкілдері Қордай асуындағы Алматы-Бішкек тас жолының 172-ші шақырымдағы шоқыны «Қозыбасы» деп, Қазақ хандығы осында ту тікті қылып ұйғарады.

«Қазақ елі» газетінің 5 наурыздағы санындағы “ханның тойы қарашаның ойымен орайласса”... деген мақаламда М.Қойгелдиев бастаған делегация Қордай асуына бармаса да барып қолдады деп редакция жаңсақтық жібереді. 2006 жылы Ә. Кекілбаев бастап М. Қозыбаев, М. Тажин, К. Байпаков, бұрынғы облыс әкімі А. Тшанов пен архитектор С. Дембай, К. Байбосынов, Б.Әбілдаев, Қордай ауданының әкімі Б. Әденовтер осы жерге ескерткіш орнату керек деп шешеді. Президент те қолдады деп, мемлекеттік туды қадау үшін К. Тұрысов арнайы келеді. Ал С. Дембай ескерткіштің сұлбасын (эскизін) жасайды. Өкініштісі, кейін бәрі аяқсыз қалды деп облыстық «Знамя труда» газетінде (11.11.2014 ж) «Начало начал» тақырыбымен К.Оршабеков қалам тербейді. Бұл ретте мемлекеттік комиссия мүшелерінің Жамбыл облыстық энциклопедиясының 268-бет. тарихшы Б.Кәрібаевтың «Тарихи-и Рашиди», Түрік шежіресі, «Шайбани Нама» сынды ұлы еңбектерді негізге алып: "1457 жылы күз айының соңында көшіп келген екі сұлтан ұлыстары Шудың төменгі бойында ерте көктемде Керейді ақ кигізге көтеріп хан сайлайды" - дерегіне атүсті қараған қателіктерін Сәйден Жолдасбаевтың анау-мынау емес, еліміздің «қара шаңырағы» атанған «Егемен Қазақстанда» тайға таңба басқандай етіп қайталағанына аң-таң қалудамын.

Барақұлы Жәнібек сұлтан 1465-66 жылдары Керей Хан қайтыс болған соң Мойынқұмның Ақбақайынан 40-50 шақырымдағы Қарабөгет ауылы аймағындағы 40 шақырымдай жердегі «Кереге-таста» таққа жайғасқаны ақиқатқа біртабан жақындайтын сияқты. Әділетті басшылығымен ел жадында өз-Жәнібек деген киелі есіммен қалған. Ол маңда да Хан қорасы деген қасиетті мекен-жай орналасқан. Хан-жолы атанған

жол да жанында. (Жамбыл облыстық топономикалық атауларының анықтамалығы. Тараз. 2007. 455 бет). Өз-Жәнібек 1480 жылдары қайтыс болған соң билікке Керей ханның баласы Бұрындық ханның келгені тарихтан белгілі. Бұрындық кіші Хантағы мен үлкен Хантағы аралығындағы Бала-тағын иеленген болуы керек. 20 жылдан аса Қазақ хандығының тізгініне ие болған Бұрындық хан тұсында батысындағы Ноғай ордасымен, оңтүстіктегі Сырдың орта бойы үшін Темір әулеті билеушілерімен болған күрес нәтижесінде Қазақ халқының этникалық территориясы қалыптасты. Кейінірек Бұрындық хан мен Жәнібек ханның ұлдары Қасым, Әдік сұлтандардың арасында келіспеушілік туындап, соңында 1511 жылы Бұрындық хан қазақ хандығынан кетуге мәжбүр болады.

Қасым ханның қасқа жолымен тарихта аты қалған ол 1511-1521 жылдар аралығында Қазақ хандығының күшейіп, нығаюына, Сыр бойындағы қалалар мен өңірлер үшін жүргізген күрестерге белсене қатысып, басшылық етеді. Қасым хан тұсында Қазақ әскерінің саны 200 мың, халқының саны бір миллионға жетеді. Шекара батыста – Еділге, оңтүстікте – Ташкентке дейінгі жерлерді қамтыған. Мен бұлардың барлығын ойымнан шығарып отырған жоқпын, нақтылы деректерге сүйенудемін. Осыларға орай айтпағым, Қазақ хандығының алғашқы туы тігілген киелі мекен Қордай ауданындағы «Қозыбасы» емес, Шу өңірінің іргесіндегі Хантауы деп сеніммен айта аламын. Өйткені, «Хантау» мұндай атау бекерден-бекер айтылмайды. Ханның ордасы тігілген, туы көтерілген жер болған соң айтылады. Ол таудың басында немесе баурайында халық Керей сұлтанды ақ кигізге оран хан көтермей тұрғанда ол таудың аты «Қозыбасы» болған. Хантауының басы шыңында да қозының басына

ұқсайды. Хантауының үш бөлігі бар. Ең биік шоқысы - Сұңқар, екіншісі – Көк шоқы, үшіншісі - Қызыл шоқы. Сұңқар тура қошқар болатын қозының дөн маңдайы, ал Шуға қарай біртіндеп аласарып барып, көкжиекке бататын жотасы тура қозының тұмсығына ұқсаса, Сұңқар шоқысының ту сыртында тұрған Көк шоқы мен Қызыл шоқы қозының екі құлағына ұқсайды делінген.

Көпшілік мән бере бермейтіндей мына жайтты да еске салғым келіп отыр. Табиғаттың ерекше сыйы-Хантауының өзгешелігі сол, қай жағынан қарағанда да 50-60 шақырымнан мен мұндалап айқын көрінеді. Сондықтан үш бірдей Хантағылар орналасқан жерлер жан-жақты шолу жасауға өте қолайлы. Шу ауданының шығысындағы Далақайнар ауылынан 10 шақырымдай оңтүстікте Қарауылтөбе орналасқан. Сол Қарауылтөбеде арасы 50-60 метрден алты төбешіктер бар екендігі мәлім. Сондай-ақ, Қарауылтөбеден 50 шақырымдай солтүстіктегі Хантауының Сұңқар шоқысы маңында да алты төбешік алыстан байқалады. Бұл төбешіктерді жаугершілік заманда сыртқы қауіптердің тонуіне байланысты, арнайы күзеттерінің көмегімен хандарға от жағып хабардар етіп тұруға пайдаланғандары анық. Сұңқардан 40 шақырымдай қашықтағы Хантақтарында отырып-ақ Керей бабаларымыз жүздеген шақырымнан ыңғайланған жаудың шабуылын алдын ала біліп немесе еліне қосылуға келе жатқан жұрттың ауқымын бажайлап сақадай сай тұру жағын да ойластырған екен. Бұл да бабаларымыздың саликалы саясатының жарқын бір көрінісі емес - пе!

«Ауруын жасырғанмен өлім әшкерелейді» – демекші, біз қашанғы жасанды бұрмалаушылыққа жол бере бермекпіз. Тарихымыздың ақ-қарасын анықтап алмай тұрып, ұялмай-қызармай қалай той тойламақпыз? Тіптен

Қазақ хандығының құрылған мерзімін дұрыс белгілей алдық па? Шу өңірі мен хандарымыздың киелі мекені Хантауы аймағында зор құрметпен бастау алып еліміздің орталық пен солтүстік өңірлерінде жалғасуға тиісті мерейтойдың Хантауынан 400 шақырым қашықтықтағы Таразда өткізілуі әділетті де оңды шешім дей аламыз ба? Тіптен, Солтүстіктегі Павлодар қаласына Керей ханның Рудныйға әз-Жәнібектің атын беру туралы баспасөз беттерінен игі бастама көтеріле бастап еді, қаңтардың аяғында «Ономастика» да жоғарыдан Мораториймен кісенделді.

*24.03.2015 ж. «Қазақ елі kz» 2. 04. 2015 ж.
Қысқартып жариялады.*

Шу өңірі - қазақ хандарының ту тіккен мекені

Шу өңірі - тұнған тарих. Ал, өз атамекенінің тарихын зерттеу - жас ұрпақ алдында тұрған үлкен міндет, атадан қалған аманат. Аманатты арқалау тек ізденімпаз, ел ертеңін бақылай да, бағалай да алатын білімді жас ұрпаққа жүктеледі.

Біз жас ұрпақ - ұлы даланың көңінін жалғастырушылармыз! Биыл қазақ мемлекеттілігінің негізі қаланғанына 550 жыл толып отыр. Осыған орай, менің туған өлкемнің бай тарихи мұрасын зерделеуге деген қызығушылығым арта түсті. Сол себепті, осы айтулы оқиғаға байланысты мәліметтерді іздестіре бастадым. Бірде «Шу өңірі» газетінің 2015 жылдың 10 қаңтардағы санында жарық көрген ауданның айтулы азаматы Уақтегі Мәкен ағайымыздың мақаласын көзім шалды. Ағамыз өз мақаласында қазақ хандарының ту

тіккен мекенін сексеннің сегіріне келген Шәріпбаев Шоман атамыздың көрсете алатындығын жазған еді. Бұл жайлы мен өзімнің жетекшім, тарих пәнінің мұғалімі Омбаева Гүлнұр Бақытқызына айтып, екеуіміз ауданның Құрметті азаматы, қажы Омбаев Тоқтасын атаның көмегімен Уақтегі Мәкен ағайды жолықтырып, Хантауымен танысып қайтуымызға көмектесуін өтіндік. Шу ауданы әкімінің орынбасары Аймамбетов Ербол Еркінұлының қолдауымен 18 наурызда экспедициялық керуен ұйымдастырылып, 14 адам Шу өңірінің Хантау елді мекеніне жолға шықтық. Экспедиция құрамындағы тарихшы ұстаздар: Гүлзағира Жакыбаева (С.Шәкіров ат. орта мектеп), Жансұлу Дуанбаева (Еңбекші орта мектебі), Гүлнұр Омбаева (М.Мақатаев ат. Тірек мектебі) Нұржан Меңдібаев (М.Әуезов ат. орта мектеп), Елдар Әбдікерімов (М.Х.Дулати ат. орта мектеп) аса қызығушылық танытты. Экспедиция мақсаты – Хантау жеріне ту тіккен Қазақ хандарының мекен еткен жерімен танысып, көзбен көріп келу еді. Жас зерттеуші ретінде бұл экспедиция маған өте ұнады.

Бұл жерлерге бізді Шоман ата мен Ғалым Төлеубаев жол бастап апарды. Шоман атадан өте көп қызықты мәлімет алдым. Атаның айтуынша, Керей ханның қабірі Хантау жеріндегі Шаян тас пен Теректі өзенінің теміржолға жақын маңында екен. «Керей ханның қабірін арнайы құралдармен іздеу керек, табылып қалар», - дейді Шоман ата. Бізге тіпті мүмкін болатын жерін де көрсетті. Экспедиция барысында «Үлкен хан тағы» мен «Бала тағы» және «Кіші хан тағы» мені ерекше таңдандырды. «Үлкен хан тағына» шығып көрдім, керемет сезімді басымнан кешірдім, биіктігінен бүкіл аймақ алақанындағыдай көрінеді екен. Көзіме сол жерде отырып жан-жақтан елші қабылдап, хабар алдырған хандар бейнесі елестеді.

Мәкен Уақтегі «Үлкен хан тағын» Жошы ханның тағы, ал «Кіші хан тағын» Керей ханның тағы екендігін және «Бала тағында» 1480 жылы Жәнібек хан қайтыс болғаннан кейін Бұрындық хан отырғандығы туралы өз пікірін айтты. Экспедиция «Хан қорасына» сапармен жалғасты. «Хан қорасы» жағалай биік жартастармен әдейілеп қоршап жасалған табиғи қора іспеттес құрылым болып шықты. Мәкен ағай: «Мемлекеттің берік негізін қалап алу үшін Керей хан ұзақ уақыт бойы бір жерде отыруға мәжбүр болды. сол себепті осы «Хан қорасы» Керей ханның малдарының қыстауы болған болуы керек», - дейді. Бұл жерді қазірге дейін кейбір адамдар малдарына тұрақ ретінде пайдаланады екен. Бұған ол қораның жеріндегі қалың қабатты малдың қиы дәлел бола алады. Бұл сапардан мен ерекше әсер алдым. Бұл тарихи ескерткіштерді болашақ ұрпақ ұмытпай, көздің қарашығындай қастерлеп, есте сақтауы тиіс. Сондықтан, бұл жерлерге аспан астындағы тарихи мұражай ашып немесе ең болмағанда ескерткіш тақта орнату керек деп есептеймін. Әркім сол жерлерге барғанда еш қиындықсыз атаулы орындарды тауып алатындай болуы тиіс. Біз өз еліміздің бай, шежірелі тарихын насихаттап, ата-бабаларымыздың мол мұрасын дәріптеуіміз керек. Шу өңірі – қазақ мемлекеттілігінің алтын бесігі. Бұл ақиқат!

Осы іс-шараны ұйымдастырып, қолдау білдірген есімдері жоғарыда аталған азаматтарға алғысымыз шексіз. Осындай азаматтардың арқасында еліміз қоркейс бермек!

*Мұқағали Мақатаев атындағы
Тірек мектебінің (Ресурстық ортасық)
9 сынып оқушысы Догдырбай Еркениз.
«Шу өңірі» 15. 04. 2015 ж.*

Керей ханға кесене орнатылмай тұрып, қалай той тойланбақ!?

Президентіміздің пәрменімен биылғы қой - 2015 жылы Қазақ хандығының туы көтеріліп, мемлекеттігіміздің іргетасы қаланғандығының 550 жылдық мерейтойы кен көлемде аталып өтілмекші. Қуаныштысы, соңғы кездерде қымбатшылықтың құрсауына қыстырылған “қойдан да жуас” халқымыздың еңсесінің бір көтеріліп қалары сөзсіз. Онда да мерейтой бүкіл халықтық деңгейде жасанды бұрмалаушылықпен өтпеген жағдайда ғана. Бұл жөнінде кейінірек қайта оралармын.

Қолыма қалам алуға итермелеген жайт, “Жас Алаштың” 2014 ж. 19 желтоқсандағы мойынқұмдық азамат Т.Қалдарбеков мырзаның “Шу қаған туралы не білеміз” атты шағын мақаласы. Соған байланысты айтарым:

...Орта ғасырда өмір сүрген арабтардың ұлы ғалымының бірі әл-Максиди өзінің бір еңбегінде: Шу өңірінің есімі әлемге әйгілі Зұлқарнайынның өзін айлакерлігімен бітімге келуге мәжбүр еткен атақты Шу батыр есімімен тығыз байланысты” - деп келтіріпті. Ескендір Зұлқарнайын Македония елінің біздің жыл санауымызға дейінгі 336-323 жылдардағы әйгілі патшасы әрі асқақ қолбасшысы болғандығын ескерсек, қаған Шудың Шу қаласын салдырғаны 2300 жылдан астам уақытқа пара-пар.

Бұл туралы Қытайдың ұлы тарихшысы Сыма-Цянь:

- Шу үлкен мемлекет, күнбатыста Қытайдан алыс жерде тұрады десе, белгілі орыс ғалымы Радлов: Шу қаласы салынғанда Сайрам, Талас (Тараз), Баласағұн қалалары жоқ болатын деген. Сондай-ақ бұрынырақта Шу батыр жайлы “Егемен Қазақстанда” Асқар

Егеубайдың поэмасы да жарияланып, шулық қаламгер Жақан Қожағұловтың зерттеу мақалалары жарық көрген. 2006-2007 жылдары осы жолдардың авторы (М.У.) өзінің де “Шу атауы қайдан шыққан” атты мақалам “Шу өңірі” мен облыстық “Ар-Ай” газеттерінде жарияланып, 2007 жылы Тараздағы “Сенім” баспасынан жарыққа шыққан “Жамбыл облысының топонимикалық атауларының анықтамасы” жинақ кітабының 525-бетінде (екінші басылым) басылды. Өте ертедегі Хожент өзенінің кейінірек батыр Шудың құрметіне Шу өзені, деп аталғаны да тарихтан белгілі.

Дейтұрғанменен өзен де, аудан да, қала да басқа атау табылмағандай қайта-қайта жаңғыртылып Шу есімімен аталатындықтан көптен ауданның атын алғашқы Қазақ ханының есіміне ауыстыруды бірқатар басылымдарда жазып, қозғап жүргенім рас. Мұның қандай әбестігі бар? Мүмкін Тұрсынтай бауырым Керей ханның есімін Шу ауданына емес, Мойынқұм ауданына бергізуді қалайтын шығар.

Қалай айтсақ та осыдан 560 жылдай бұрын Қазақ хандығы Шу өзенінің бойындағы кейіннен Хантауы атанған Қозыбасыда ту көтерген. Бұл туралы көптен бері жазылып келеді. Ал, Т.Қалдарбеков болса, “нағыз” Қозыбасы Ақбақай-Мирный трассасы бойындағы “Алатағы” десе, еңбек ардагері Есенаман Ошақбаев “Мойынқұм таңы” газетінің 2011 ж. 11 қарашадағы санында: “Керей хан мен Жәнібек хан Әбілқайыр ханнан бөлініп, бір түмен елмен, мыңғырған малымен Мойынқұмға келіп қыстап, көктемде “Тұлпарсазда” Керейді ақ кигізге көтеріп хан сайлаған деп жазады. Сондай-ақ, тағы бір деректе: “Әділ әрекетімен дана саясаттың арқасында ел жадында әз-Жәнібек деген киелі есіммен қалып, аты аңызға айналған ханымыздың

тұрақ жайы Керегетас деген жерде күні бүгінге дейін “Хан қорасы” деп аталатын осы қасиетті мекен жай Қарабөгет ауылынан 15 нақтысы 40-45, Ақбақайдан 50 шақырым жерде дейді. Бұл дерекке сенсек Тұрсекең айтқандай Ақбақай-Мирный бағытынан қарама-қарсы 100 шақырымдай басқа батыс жағында. Мойынқұмның тумасы Т.Оспанбековтың 2003 ж. жарық көрген “Ақбақай” кітабының 13 бетінде: “Өмірбек Байгелді ҚР Парламенті Сенаты төрағасының орынбасары «Ақбақайдан 40-50 шақырым жердегі Керегетаста Керей мен Жәнібек сұлтандар тұңғыш Қазақ хандығының туын тіккен», дейді. Мен бұның барлығын ойдан емес, сақтап отырған жеке мұрағатымнан келтірудемін.

Мына жайды айтпай кетуге болмас. 1997 жылы О.Әбдікәрімов (мем. хатшы) Ә.Кекілбаев, ғалымдар М.Қозыбаев, К.Байпақов, облыс әкімі А.Тшанов, т.б. Хантауының терістігін зерттеп нағыз “Қозыбасы” болу керек деп кетеді. Олардың пікірін 2003 жылы ғылым докторы М.Қойгелдиев бастаған делегация да тексеріп қолдады, - деп Е.Ошакбаев өзінің де бірге болғанын жазады.

Таңқаларлығы дәл сол 1997 жылы жоғарыдағы мемлекеттік комиссия өкілдері Қордай асуындағы Алматы-Бішкек тасжолының 172-шақырымындағы шоқыны “Қозыбасы” деп, Қазақ хандығы осында ту тікті қылып ұйғарады. 2006 жылы Ә.Кекілбаев бастап М.Қозыбаев, М.Тажин, К.Байпақов, бұрынғы облыс әкімі А.Тшанов пен архитектор Дембай, археолог К.Байбосынов, зерттеуші Б.Әбілдаев, Қордай ауданының әкімі Б.Әденовтер осы жерге ескерткіш орнату керек деп шешеді. Президент те қолдады деп мемлекеттік туды қадау үшін Қ.Тұрысов арнайы келеді. Ал С.Дембай ескерткіштің сұлбасын (эскизін) жасайды.

Өкініштісі кейін бәрі аяксыз қалды деп, облыстық “Знамя труда” газетінің 2014 ж. қарашаның 11-санында “Начало начал” тақырыбымен К.Оршабеков қалам тербейді.

Мемлекет тарапынан “мүйізі қарағайдай” ғалымдар мен белгілі қоғам қайраткерлерінен құрылған комиссия шалғайдағы Қордай асуына алаңдағанша Шу өңірінің Хантау аймағын көне көз, өлке тарихынан хабары бар зерделі ел ағаларын қатыстырып зерттегенде Қазақ хандығының туы тігілген киелі мекен әлдеқашан анықталатын еді ғой.

Десек те жоғарыда аталып өтілген “Жамбыл облысы топономикалық атаулар анықтамасы” жинақ кітабының 230-бетінде: “Хантау” мұндай атау бекерден-бекер айтылмайды. Ханның ордасы тігілген, туы көтерілген жер болған соң айтылады. Ол таудың басында немесе баурайында халық Керей сұлтанды ақ кигізге орап хан көтермей тұрғанда, ол таудың аты “Қозыбасы” болған. Хантауының басы шынында да қозының басына ұқсайды. Хантауының үш бөлігі бар, ең биік шоқысы - Сұңқар, екіншісі - Көк шоқы, үшіншісі - Қызыл шоқы. Сұңқар тура қошқар болатын қозының дөң мандайы, ал Шуға қарай біртіндеп аласарып барып, көкжиекке бататын жотасы тура қозының тұмсығына ұқсаса, Сұңқар шоқысының ту сыртында тұрған Көк шоқы мен Қызыл шоқы қозының екі құлағына ұқсайды. Хантауының далалық бетіне жақын орналасқан “Ханның үлкен тағы”, “Кіші тағы”, “Ханның қорасы”, “Ханның жолы”, “Ханның өзені” - деген атаулар бар делінген.

Сондай-ақ, облыстық “Ақ жол” газетінің 30 қазан 2014 жылғы санындағы “Қозыбасы мен Хантау” тақырыбында Н.Оспанбекованың – ҚР мәдениет қайраткері: С.Досымбеков - облыстық мұрағаттың қызметкері:

– “Ғұлама Мұхаммед Хайдар Дулатидың “Тарихи “Рашиди” кітабында Қазақ хандығының құрылған жері – Шу бойы мен Қозыбасыда” деп айтылады. Міне, осы 1465-1466 жылдары Қазақтың алғашқы хандары Керей мен Жәнібектің Қазақ хандығының туын қадаған жері осы Мойынқұмның төріндегі Хантауы. - деп нақтылаған.

Дейтұрғанменен “Жас Алаштың” 11 қараша 2014 ж. санындағы тарих ғылымдарының докторы Қуандық Есенғазының “Өз ұлтының тарихын бұрмалау - өз әкенді өзің ұрып өлтіргенмен бірдей” мақаласында: Орта ғасырлық атақты тарихшы Мұхамед Хайдар Дулатидың куәландыруы бойынша бұл оқиға 1456 жылы болған. дей келе “Кейінгі зерттеушілер 1465 жылды, тіпті бұдан соңғы кезеңдерді атап жатады. Бұл тарихшылардың пайымдауынша Қазақ ордасының ту көтеріп, ірге бекітуі тек Әбілқайыр хан кенеттен қайтыс болған соң ғана жүзеге асқан сияқты. Осыған дейінгі ұзақ он екі жыл тепетен күрес үстінде өткені есепке алынбайды. 1465-1470 жылдар хандықтың құрылған емес, нығайған уақыты, халықтың өз тәуелсіздігін емес, көрші жұрттарға біржола танылған мезгілі деген М.Мағауиннің тұжырымы сол кездегі тарихи оқиғаларды зерттеген өзге де тарихшы-ғалымдар пікірлерімен үндес деуі орынды сияқты. Бұған қосымша нақты дәлел:

Б.Көмеков, М.Қойгелдиев, М.Мырзахметұлы сынды айтулы ғалымдардың редакциялық кеңесімен “Қазақ Энциклопедиясының Бас редакциясынан” Алматыда 2003 жылы жарық көрген “Тараз. Жамбыл облысы Энциклопедиясы” кітабының 268-бетінде: “1457 ж. күз айының соңында көшіп келген екі сұлтан ұлыстарымен Шудың төменгі бойын қыстап шығып, 1458 жылдың ерте көктемінде Керейді ақ кигізге көтеріп хан сайлайды. 1465-1466 жылдары Керей хан қайтыс болғаннан кейін

Жәнібек хан билікке келеді. Бұрындық ханның билік құрған жылдарын есептемегенде, Қазақ хандығының билігі осы кезден бастап Жәнібек ханның ұрпақтарына толық көшеді. Сол себепті болу керек 1541-46 ж.ж. (сексен жылдай өткен соң, М.У.) жазылған “Тарихи-и-Рашидиде” қазақ сұлтандарының билік ете бастауы 870-шы жылдан (1465-1466 ж.ж.) басталады делінеді. Осы кеземен 550 жыл деп алынып отыр. (М.У.) Осы “Тараз. Жамбыл облысы энциклопедиясы” кітабының 302 бетінде:... “Аңыз мәліметі бойынша “Керей хан Қазақ хандығын 10 жылдай билеген және Хантауы етегінде жерленген. Керей ханның қандай жағдайда, қайтыс болғандығы жөнінде нақты мәліметтер жоқ” деп жазылған.

Осыған орай, тарихшы-ғалым болмасам да мен (М.У.) Керей сұлтанның акқиізбен көтеріліп, хан сайланған жері Қордай асуы емес, 1458 жылы Хантауда болған деп, сеніммен айта аламын. Ал, Жәнібек сұлтан 1465-66 ж. ж. Мойынқұм ауданының Қарабөгет ауылы аумағындағы “Керегетаста” таққа отырып, әділетті басшылығымен Әз-Жәнібек атанғаны анық.

Қосымша айтпағым, менің өзім де 1980 жылғы жұмыс бабымен Хантау жайлауына катынап жүргенде байқағаным, ескі қорымдар көптеп кездескендіктен “Көпқорған” деген жер бар екендігі әлі күнге жадымда сақталуда. Даңқты шопан, Еңбек Ері, сексеннің сенгіріне таяған Шоман Шәріпбаевқа хабарласқанымда:

- Бала күнімде үлкен кісілерден естуімше, Керей хан қайтыс болғанда Теректі өзенінің Шаянтасқа жақын теміржолдың маңына жерленген деуші еді. Үлкен хантағы мен Кіші хантағының қай жерде екені де маған белгілі. Және де Бату [Жошы ханның баласы болу керек, М.У.] ханның баласының өліміне байланысты “Ақсақ құлан” күйінің шыққан жеріндегі орды, сонымен бірге төрткүл

әлемді ерекше қызығушылықпен таңқалдыратындай Шыңғыс хан жайлы аса құнды деректі мекенді де көрсете аламын. Зерттеуші ғалымдар мен жазушы-журналистер сенімді көліктерімен арнайы келсе,-деп еді. Бұдан өзге қандай дәлелдер қажет?

Мені ойландыратыны, Т.Қалдарбеков мырзаның өзі жазғандай елімізде 4 Қозыбасы бар десек, бір ғана Мойынқұм ауданының өзінде ғана үш жерде Керей сұлтанды ақкиізге көтеріп хан сайлағаны ма? Меніңше, жаңадан құрылған хандыққа жан-жақтан ат арылтып келетін көпшілікке “Алатағыдай” көп төбенің бірі емес 50-60 шақырымнан мен мұңдалап көрінетін Хантауы нағыз Қозыбасы болған деп ашық айта аламын.

Енді биылғы қой жылы тойланатын мерейтой жайына ойыссам. «Дат» газетінің 27 қараша 2014 жылғы санындағы «Қазақ хандығының мерейтойы неге Шу өңірінде өтеді?» деген мақаламда «Той тойлауды әдеттегідей жасандылыққа бой алдырмай, шынайы түрде атап өткенге не жетсін!» - деп жазғанмын. Бірақ амал не? Жұртшылық болып шаттанғанымыз, осы игілікті шара Шу ауданында аталып өтіледі деген алғашқы қуанышты хабар еді. Өткен жылғы қарашаның басында Премьер-Министрдің орынбасары Б.Сапарбаев тікұшақпен келіп, өңіріміздің атқамінерлерімен қолайлы-ау деген Шу-Қордай жолы бойындағы “Жадыра”, “Қарауылтөбе” аймақтарын шолып, барлап қайтады. Одан кейін Шу-Талас аймағы аталып, кейіннен Таразда Керей мен Жәнібек хандарға ескерткіш орнатылып сол маңайда тойланатын болды деп шешілді.

Өйткені, шет елдерден шақырылатын “мәртебелі” қонақтардың жайғасуына Шудың қонақ үйлері мен мейрамханалары жоғары деңгейде емес дегендей... Оның үстіне өңірдегі автожолдардың нашарлығы. Тіптен

халықаралық бағыныстағы трассаның Шу-Бурылбайтал арасындағы 180 шақырымының әбден тозығы жеткені. Шу-Меркі бағытындағы 100 және Шу-Қордай бағытындағы "Батыс Қытай - Батыс Еуропа" автобанына дейінгі 60 шақырым жол да, жетісіп тұрған жоқ.

Осы күре жолдардың әсері ме, әу баста еңсесі көтеріліп қалған жұртшылықтың мерейтойдың Тараз қаласында өтетінін естігеннен кейін көңілдері "су сепкендей" басылып қалды. Осыған караганда Керей-Жәнібек бабаларымыздың Ұлттық мемлекеттігіміздің іргетасын қалаңдандығының мерейтойы шынайы халықтық сипатта емес, жасандылықпен атқамінерлер мен шетелдік шенеуніктердің көңілдерін көтеретін мерекелеріне айналып кеткелі тұрған сыңайлы. Бүгінде қасиетті Шу өңірі қай жағынан болмасын "жетім баланың" күйін кешіп тұр. Мойынқұмдық ағайындар ренжімес, өйткені ежелден бүгінге дейін "базары аралас, қойы қоралас" болғандықтан Қазақ хандығының туы тігілген жер Шу бойы мен "Қозыбасы" екендігіне түсіністікпен қарайтын шығар.

Ең алдымен нағыз "Қозыбасыны" нақтылап алсақ деймін. Содан кейін бұрында жазғанымдай ауданның көрікті жеріне Керей-Жәнібектің ескерткішін тұрғызып, ауданның атын алғашқы Қазақ ханының есімімен атап, халықаралық конференция мен ақындар айтысы өткізілсе. Тіптен тоғыз жолдың торабы - Шу қаласындағы темір жол бекетінің алдына қаған Шу батырдың сәулетті ескерткіші орнатылса кәнеки. Бұл жайында журналист ұстаз Несіпхан Қоңырбаев деген азамат жазып, көтеріп келеді.

Сондай-ақ теріскейдегі Павлодар қаласына да Керей ханның есімі берілсе (орекендер ренжімес, Павлодар облысы болып қалғанның өзі тақияларына тар келмес)

өте орынды болатыны анық. Ал хандарымыздың мекеніне айналған Хантауында Керей ханға кесене тұрғызып, аспан асты мұражайын ашып, келешекте шет елден туристерді кеңінен тарту жағын жүзеге асырсақ қана, Керей-Жәнібектей бабаларымыздың әруақтары риза болып қана қоймай, халқымыздың, әсіресе Шу мен Мойынқұм жұртшылығының рухы көтеріліп қалатыны айдан анық еді.

Қынжыларлығы, облыс әкімі К.Көкірекбаев зиялы қауым өкілдерімен кездесуде: келесі жылы еліміз үшін үлкен оқиға - Қазақ хандығы құрылғанының 550 жылдық мерейтойы екені бәрімізге мәлім. Айтулы мерекені қайда тойлау керектігі әр жерде әңгіме болды. Дегенмен, Астанада осы бір маңызды мәселеге қатысты болған басқосуда мен бұл шараны Жамбыл өңірінде, Тараз қаласында өткізу керектігін ұсындым. Хат та жолданды. Нақты шешім қандай болады екен деп, әрі-сәрі күй кешіп отырғанымызда ақжолтай хабар да келіп жетті. Иә, біздің өңірде өтетін болды. Бәлкім конференция мен концерт Астанада өтетін де шығар. Өйткені елдігіміздің мерейі елордамыз ғой. Дегенмен, осы ұлы тойды, еліміз үшін маңызы бар датаны дұрыс ұйымдастыру үшін әрі-бері ойланып, 20 миллиардтың жобасында қаржы қажеттігін түсіндік. Ол оңтайлы шешімін табуда дейді. ("Ақ жол". 23.12.2014 ж.).

Қоғамымызда мызғымастай қалыптасқан "Нұрлы жолды" көсемімізден бастап қай әкім-қара болмасын, қай шенеунік болмасын аса маңызды да өте өзекті мәселелерді халықтың ой-пікірлерін таразылай сараптап шешуші ме еді? Осы келеңсіз үрдістің айна-қатесіз қайталанғанын қайтерсіз. Шу өңірінде туып-өскен Кәрім Нәсбекұлы мырза өзім білерлікті осындай қадамға бара қояды деген ой менде ешқашан болған емес. Амал қанша!

Той тойланар, ішілер желінер, уақыт өте келе бірте-бірте бәрі де ұмытылар, сондықтан ертенгі күннің еншісіне жастарымызға, келер ұрпаққа тарихи-тағылымды қандай үлгі-өнегелі істер қалдырмақпыз?

28. 01. 2015 ж.

N 9. 6. 03. 2015 ж. «Қазақ елі» kz – те қысқартылып жарияланды.. Өкініштісі, елімізге танымал - «Жас Алашқа» 04. 01. 15., «Дат-қа» 12. 01. 15., «Егемен Қазақстан» мен «Қазақ Әдебиетіне» 28. 01. 15. ж. жіберілгенімен үнсіз қалды.

Той тойлаудан халыққа қандай пайда бар?

Биыл Қазақ хандығының 550 (бұл жайлы да әртүрлі пікір қалыптасты) жыл, екінші жаһандық соғыстың аяқталғанына 70 жыл, Ата Заңымыздың қабылдануы, Қазақстан Халқы Ассамблеясының құрылғанына 20 жыл атаулы мерекелері қатар-қатар келіп, «ақ түйенің қарны жарылғалы» тұрғаны қымбатшылықтан кинала бастаған халқымыздың еңсесін көтеріп тастағаны ақиқат. Онда да осы ауқымды мерекелер аз ғана ат төбеліндей ақ жағалылардың қуанышты көңіл көтерер ішіп-жемдеріне айналып кетпесе екен дейміз?

Қазақ хандығы демекші, көптен бері тәуелсіз журналист М.Уақтегі зиялы қауым өкілдерінің қолдауымен Шу өңірінде Керей-Жәнібек хандарға ескерткіш орнату жайлы баспасөз беттерінде жазып келген болатын. Игі бастамаға қолдау көрсетудің орнына өткен жылдың жазында аудан орталығы Төле би ауылындағы саябақтың сәбилер ойнайтын алаңқайының

жанына Мұстафа Кемал Ата түріктің зәулім ескерткіші әп-сәтте орнатылып қойылды. Бұл туралы М.Уактегінің аудан әкімі Б.Нұркеновке жазған хаты «Жас Алаштың» 2014 ж. 18 қыркүйектегі санында «Әлі де кеш емес» атпен жарияланды. Жоғарғы орындардан рұқсат болмағандықтан, ескерткіш қаңылтыр темірлермен қоршалып тасталды. Осы жолдардың авторының бірі (Алтай Мырзаханов) менің араласуыммен «Таң» телеарнасынан көрсетілді.

Дегенменен Астанада ресми рұқсат келсе, биыл осы ескерткіштің салтанатты түрде ашылып қалуы ғажап емес. Ұлттық ар-намысымыз қайда? Елімізді, жерімізді қорғаған хандарымыз бен батырларымыз жоқ па? Басында Шу ауданында тойланатын болған Қазақ хандығының 550 жылдығы Таразда өтетіндігі бізді қынжылтады. Тарихтан белгілі болғандықтан Шу бойы мен Қозыбасы деп анық жазылған ғой. Сол себептен, Шу өңірінде Керей ханның ескерткішін орнатып, Шу қаласы, Шу ауданы, Шу өзені деп қайталана беретіндіктен, ауданға да есімі берілсе. Ханның тауы орналасқан Мойынқұм ауданы Жәнібек ханның есімімен аталса, аудан орталығы Мойынқұм деп аталатындықтан. Ал Керей ханның Хан тауында жерленгені рас болса, көрікті кесене орнатылса.

Сондай-ақ, Шу мен Мойынқұмдағы тозығы жеткен жолдарды қалыңқа келтіріп, ғылыми конференция мен ақындар айтысы өткізілсе. Мемлекет тарапынан, яғни халықтың қалтасынан 550 жылдыққа деп бөлініп жатқан 20 миллиард теңге қаражат осындай игі мақсаттарға жұмсалуды керек қой. Ертедегі тас пен қола дәуірінен сыр шертетін Жайсан алқабы мен Түркі қағанатының мәдени орталығы болған Баласағұн қаласы орналасқан Шу бойы мен Хантауында басталған той Астанада өрбіп, Павлодар, Өскемен қалаларында жалғасын тапса кәнеки. Сондай-

ақ, М.Уақтегі жазып, интернет желісінде де қозғалып жатқандай Павлодар қаласына Керейдің және Рудныйға Жәнібек ханның есімін берсе жарасып қана қоймай. Путин, Лимонов, Жириновский тектес әпербақандардың аузына құм құйған болар едік.

Мына жайтты да айтпай кетуге болмас. Екінші жаһандық соғыста киелі Шу ауданының өзінен мыңдаған әке-аталарымыздың қатысқаны мәлім. Олардың тек жартысынан астамы қайтыс болып, кейбірі хабар-ошарсыз кеткені жасырын емес. Бір ғана Шу өңірінен екі бірдей Кеңес Одағының батыры шыққан. Яғни, Сәду Шәкіров пен Саггар Естемесов. Олардың мүсіндері аудан орталығындағы саябақта Еңбек Ерлерінің мүсіндерімен қатар орналасқан. Осыдан 4-5 жыл бұрын Шу шаһарындағы «Женіс» саябағына С.Естемесовтің сәулетті ескерткіші тұрғызылған еді. Сәду ағаға да ескерткіш орнатуға аудан басшылары қам жасап жатқаны жайлы хабар да шықты.

Сонымен бірге Төле би ауылының орталығында Шу өңірінен соғысқа қатысқан майдангерлердің бәрінің есімдері жазылатын ауқымды тақта тастар жасалынып жатыр.

Бұл үлгілі істер аяқсыз қалмайтын шығар деген ойдамыз.

Сонда да біздің айтпағымыз той тойлау бір басқа да халыққа, әсіресе өскелең ұрпаққа не қалдырамыз. осы жағын ойластырсақ екен.

*Алтай Мырзаханов,
Ершіман Шаңлақбаев,
Манат Амиров. Төле би ауылының
тұрғындары («Дат» 05. 02. 2015 ж.).*

Хантауында қай хандар қайтыс болған?

Қазақ хандығының 550 жылдық мерейтойы жақындаған сайын түрлі басылым беттерінде сан алуан пікірлер жариялана бастады. Әлі де бір жүйеге түсіп қалыптаса алмағандығы анық байқалады.

Бұған бірден-бір себепкер жайт, ұзақ уақыт қызыл империяның құрсауында болғанымыз бен жершілдік пен рушылдықты ала ауыздықтан арыла алмай келе жатқанымыздан деп ұғамын. Дегенменен, «Қазақ елі kz» апталығының 2 сәуір N13 санындағы алматылық қаламгер Т.Тәшеновтің «Қағанның тегі қазақ па?» деген және танымал құсбегі Жапар Сатылғановтың облыстық «Ақ жол» газетінің 9 сәуірдегі санындағы «Керей мен Жәнібек ханның қабірі қайда?» атты мақалаларын оқыған соң бей-жай қала алмадым.

Ертеректен қызығушылық танытып, әр деңгейдегі басылымдарда алғашқы Қазақ хандарымыз жайлы жазып жүргендіктен осы жолдардың авторының бастамасын аудан әкімдігінің қолдауымен өлкенің бірқатар тарихшы ұстаздарымен Қазақ хандығының туы көтерілген Хантауы аймағына Ұлы Наурыз мерекесі қарсаңында автокеруен ұйымдастырғанбыз. Бірліктік жол көрсетуші Ғалым Құрманғалиұлы мен даңқты шопан, Еңбек Ері Шоман Шәріпбаев ақсақалды да бірге апарған едік. Өйткені хабарласып тұрғанымда Шоман аға:

- Бала күнімнен ата-анам мал баққандықтан Хантауының баурайында ер жеткенмін, Сондықтан да киелі таудың әр тасы, әр шатқалы мен түкпірі маған етене таныс. Жасөспірім шағымнан үлкендердің айтқандарына мән беріп саралап жүретінмін. Өзің (М.У.) сұрап жүрген

Керей хан Теректі өзені мен Шаянтастың аралығындағы қазіргі теміржол маңына таман тұста жерленген деп естігенмін. Егер яки ғалымдар тексергіш құралдарымен келсе тауып беруге көмектесер едім. Сондай-ақ қайбір жылдары баспасөз беттерінен жапон ғалымдары монғол жұртының шартарабын зерттеп Шыңғыс ханның жерленген жерін таба алмағанын оқығанмын. Содан бастап баяғы балалық шағымда Балқаш көлінен арбамен тұз таситын керуеннің басшы қариясының Хантауына қона жатқанындағы айтқандары еміс-еміс есіме түсе бастады. Ол кісінің айтып көрсеткені: - Шыңғыс Қағанының "Қостұма" өзенінің бойына жерленгені анық. Біраз уақыт бұрын мойынкұмдық белгілі азаматқа (атын атауды жөн санамадым М.У.) айтқанымда ол жігіт сақалды ғалым археологты құр-қол зерттейтін құрал-саймансыз алып келіп, анықтай алмай кеткен болатын. Сексеннің сендіріне жақындадым. енді қанша ғұмыр кешерім белгісіз. арманым Керей мен Шыңғыс хандардың жатқан жерлерін анықтатып ертеңгі ұрпақтарыма сый жасап кетуге Жаратқан ие нәсіп етсе дейтін. Тарихшы ұстаздармен қасиетті теріскей төріндегі "Үлкен Хантағы", "Кіші Хантағы". "Бала Тағылардың" баурайында басқосқанымызда жолбасшы Ғалым інішек пен Шоман аға Хантағылар туралы білетіндерін ортаға салып қызығарлықтай мәліметтер бере алды. Менің топшылауымша көп жылғы зерттеуге сүйенсек Шыңғыс ханның заманында Шу өңірі де, Арқа да Жошы хан ұлысының қарамағында болғандықтан ең биік шоқының бірі - Үлкен Хантағын Жошының пайдаланып, Кіші Хантағына Керей хан отырған секілді. Іргедегі Хан қорасын Керей хан жаз жайлауында ел жұртының басын қосып қолайлы болғандықтан қарасын көбейту үшін пайдаланғанға ұқсайды. Аңыз дерегі бойынша Жошының

баласының өліміне байланысты "Аксақ Құлан" күйінің шығуына себепкер болған ордын да ізі сайрап жатыр. Жошы хан мұнда көп тұрақтамай терістікке бет алып, арка төсіндегі Ұлытау баурайындағы Қаракөңгір өзенінің бойында қайтыс болып, кесене тұрғызылғаны белгілі.

Шөкен:

- Қарсы болмасаңдар "Қостұма" өзені бойындағы Шыңғыс хан жерленді деген жерді көрсетуге даярмын, - деді.

-Аға, елімізге танымал археологтардың бірімен хабарласып тұрмын, олар облыс басшыларына ресми хат жолдаған көрінеді, мамыр-маусым айларында Хантауға арнайы зерттеуге келіп қалулары ғажап емес. Сол кезде өзіңізді зерттеуші ғалымдармен байланыстыруға тырысамын, ең алдымен Керей ханның жерленген жерін тауып беруге көмектессеңіз екен. - дедім.

Мойынкұмдық еңбек ардагері Есенаман Ошакбаев ағамыз "Егемен Қазақстанның" 21 наурыздағы санында "Мойынкұм" атты көлемді мақала жарияланты, сөз жоқ дәлелді деректермен жазылғаны сүйсінтеді. Дейтұрғанменен: - Қозыбасы жөнінде әлі айқындалмаған, айқындауды қажет ететін талас тудырып отырған жайлар бар. Мұхаммед Хайдар Дулати өзінің "Тарих-и Рашиди" еңбегінде Керейдің хан сайлануы Шу бойы, Қозыбасы. Тұлпарсаз қыстауы, Мойынкұм құмы - деп көрсеткен. Бұл ретте "Тарих-и-Рашиди"-де төменгі Шу бойы Қозыбасы шоқысы деп жазылғанымен Тұлпарсаз қыстауы Мойынкұм құмы деп жазылмағаны айдан анық. Егер дәл солай жазылғанда тарихшы зерттеуші ғалымдарымыз баяғыдан-ақ нақтылы тоқтамға келетін еді ғой. Біз Хайдар Дулати бабамыздың "Тарих-и-Рашиди" кітабын алғашқы Қазақ Хандығының туы тігілген мерзімінен соң 80 жылды артқа салып 1541-46 жылдары

Үндінің Кашмир қаласында жазғандығын ескергеніміз жөн шығар. Қазақ сұлтандарының билік ете бастауы 870 жылдан (1465-66 ж.ж.) басталады делінеді. Оған дәлелді айғақтар Алматыдағы Қазақ энциклопедиясының "Бас редакциясы баспасынан 2003 жылы жарыққа шыққан "Тараз, Жамбыл облысы энциклопедиясы" кітабының 268 бетінде: "1457 жылы күз айының соңында көшіп келген екі сұлтан ұлыстары Шудын төменгі бойын қыстап шығып, 1458 жылдың ерте көктемінде Керейді ақ киізге көтеріп хан сайлайды. Ал он шақты айтулы ғалымдардың редакциялық кеңесімен Алматыдан 2006 жылы жарыққа шыққан «Тарих Ата Қазақ хандығы» кітабының 20-бетінде: "Керей хан Қазақ хандығын 10 жылдай билеген. Аңыз бойынша Хантауы етегінде жерленген" - деп тайға таңба басқандай жазылған. 1465-66 жылдары Керей Хан қайтыс болғаннан кейін Жәнібек хан билікке келеді десе, "Жамбыл облысының топонимикалық атауларының анықтамалары" (Тараз 2007 ж.) кітабындағы 455-бетте: - Халқымыздың ұлт болып ұйып, өз мемлекетінің тұңғыш туын көтерген жері қазіргі Мойынқұм ауданына қарасты Қарабөгет ауылының аумағында жатыр. Әділ әрекетпен дана саясаттың арқасында ел жадында өз-Жәнібек деген киелі есіммен қалып, аты аңызға айналған біртума ханымыздың тұрақ жайы - Керегетас деген жерде. Күні бүгінге дейін "Хан қорасы" деп аталатын осы қасиетті мекенжай Қарабөгет ауылынан 15 (нақтылы дерекпен 40-45), Ақбақайдан 50 шақырымдай жерде жатыр деп анық жазылған.

Бұл жағын ескерсек. Керегетас Жәнібек ханның 1465-66 жылдары таққа отырған киелі орыны болу керек. Е.Ошақбаев ағамыздың келтірген "Тұлпарсазы" сол аймаққа жақын болғандықтан Қазақ хандығының күшейіп, әскерлерін жасақтай бастағандықтан, жауынгерлердің

қиян-кескі ұрысқа дайындалып жаттығатын аялдарына айналғандығы анық. Осыған орай айтпағым, әз-Жәнібек ханның жерленген жерін Керегетас аумағынан іздестірген жөн шығар. Ал алғашқы ханымыз Хантауының етегіне жерленген деген аңызды дерекке сүйенген ғалымдардың тұжырымы мен Шоман Шәріпбаев ақсақалдың айтқанын археолог ғалымдар дәлелдеп анықтап жатса, Керей хан Кіші хан тағына отырған болып шықпайды ма. Онда 1480 жылдары Жәнібек хан қайтыс болған соң Керейұлы Бұрындық ханның "Бала тағын" иеленгендігі әбден мүмкін.

Өйткені, өңменіңнен өтетіндей азынаған желді де, боранды жазық даладан да Хантауының қойнауы елге де, мал жанға да, тіптен аң құсқа да қолайлы. Қазіргі күннің өзінде Кеңестік заманнан қалған қыстауларды көптеген шаруа қожалық иелері пайдаланып, қойларын қоздатып, малдарын төлдетіп отыр, тіптен Керей хандардан қалған "Хан қорасын" да пайдалануда. Сол қыстаулардың төрінде "Керей" қыстауы да тұр. Кезінде Көктерек кеңшарының қарамағында болған қыстаудың не себептен "Керей" аталғаны белгісіздеу болып келгеніне тұғын. Кейіннен көкірек руынан шыққан бір кісінің аты болу керек деген дерек шыға бастады. Шынында солай болған болса сол Керей деген кісінің атын да 3-4 ғасыр бұрын өмір сүрген Керей ханның есімінің құрметіне атамағанына кім кепіл бола алар екен.

Шоман қарияның Шыңғыс хан жайлы айтқаны расталса, соңғы кезде Қағанның қазақ екендігі де дәлелдене бастағандықтан, тойланатын Қазақ Хандығының 550 жылдық мерекесінің мәртебесі одан сайын көтеріліп төрткүләлемді айран-асыр қалдыратындай таңғажайып оқиға болар еді. Шақырылатын мәртебелі қонақтардың құрамында атбасын тірейтін Ресей

Президенті В.В.Путин дүниені дүр сілкіндіретіндей бұл жаңалыққа қалай қарар екен? Өткен жылы ғана Белорусь Президенті Александр Лукашенконың В.Путинге: - "Өзге елдің (Украинаны мензеген) жеріне көз алартқанша. Бату хан бастаған қазақ-монғолдардың Мәскеуге дейінгі жаулап алған жерін қайтар десе қайтер едің дегендей мағынада айтқаны еріксіз еске оралады. Қалай айтсақта "Хантау" мұндай атау бекерден-бекер айтылмайды. Ханның ордасы тігілген, туы көтерілген жер болған соң айтылады. Ол таудың басында немесе баурайында халық Керей мен Жәнібек сұлтанды ақ киізге орап хан көтермей тұрғанда, ол таудың аты Қозыбасы болған. Хантауының басы шынында да қозының басына ұқсайды. Хантауының үш биігі бар, ең биік шоқысы - Сұңқар, екіншісі - Көк шоқы, үшіншісі - Қызыл шоқы, Сұңқар тура қошқар болатын қозының дөң маңдайы, ал Шуға қарай біртіндеп аласарып барып, көкжиекке бататын жотасы тура қозының тұмсығына ұқсаса, Сұңқар шоқысының тұ сыртында тұрған Көк шоқы мен Қызыл шоқы қозының екі құлағына ұқсайды. Бұл дерек "Жамбыл облысының топономикалық атауларының анықтамалығы" кітабының 230 бетінде бекерден-бекер жазылмаған.

«Ақ жол» 23.05.2015 ж.

Өз-Жәнібек хан Керегетаста таққа отырған...

XV ғасырда Қазақ хандығының құрылуы қарсаңында әрбір қазақ тайпасының өріс-қоныстары ұлан-байтақ территорияны алып жатты. Атап-атап айтсақ, наймандар Ұлытаудан Есілге дейінгі аудандардың көпшілігіне қоныстанды. Қоңырат Түркістан мен Қаратау маңайларын

мекен етті. Арғындар Ертістен батысқа қарай орталық Қазақстанды, ішінара Сырдарияны және батыс Жетісуды мекендеді. Керейлер Жетісу мен Тарбағатайда, сондай-ақ Ертіс бойында, Зайсан көлінен Ом және Тобыл өзендеріне дейінгі өңірде өмір сүрді. Дулаттар Іле, Шу, Талас өзендерінің алқаптарында, Ыстықкөлден оңтүстікке қарай және оңтүстік Қазақстанда «Отырар жасыл алқабын» мекендеді. Қаңлылар Қаратау баурайы, орта Сырдария және батыс Жетісудағы өзендерінің ежелгі мекенінде болды. Үйсіндер өздерінің байырғы заманнан бергі мекені Жетісу өңірін қоныстанды. Тарихи деректердің айтуынша, Әбілхайыр хандығында да үйсіндер болған. Жалайырлар Қаратау баурайын, орта Сырдария өңірі мен Жетісуді қоныстанған. Қазақ хандығының құрылуы қарсаңындағы осы өңірдегі этникалық жағдайдың жоғарғыдағыдай орналасуы Қазақ хандығының құрылуына тиісінше өз ықпалын тигізді.

1428 жылы көшпелі өзбектер мемлекетінің тағына жайғасқан Әбілқайыр жөнінде Мұхаммед Хайдар Дулати өзінің «Тарих-и-Рашиди» кітабында: "Әбілқайыр хан бүкіл Дешті – Қыпшақты билеп төстеді. Жошы ұрпақтарының кейбір сұлтандары Әбілқайырдан арамдық әрекеттер мен соғысқұмарлығының иісі аңқып тұрғанын біліп, мұны болғызбауға талпынды деп жазады. XV ғасырдың ортасында Әбілқайыр хандығындағы толассыз болған қантөгіс соғыстар мен ішкі феодалдық қырқыстар барған сайын күшейіп, феодалдық езгі мен қанау халық бұқарасын ауыр күйзеліске ұшыратты. Аласапыран соғыстар Дешті Қыпшақ даласында бұрыннан калыптасқан мал жайылымын пайдаланудың дағдылы көшіп-қону тәртіптері бұзылды, көшпенді тайпалар мезгілінде жайлау-қыстауларына жете алмайтын болды. Бұл көшпенді мал шаруашылығына едәуір зардабын

тигізді. Осындай ауыр тауқымет тартқан халық бейбіт өмірді. Әбілқайырдың әділетсіз үстемдігінен құтылып, өз алдына тіршілік етуді арман етті. Сондай-ақ, «жаңып тұрған отқа май құйғандай» әсер ететін мына жайлардың да туындағаны Әбілқайыр хандығының ыдырауына көп көрім көмегін тигізгені айдан анық.

Нақтылы деректерге жүгінсек 1457 жылы жаздың соңында Әбілқайыр хан Сығанак түбінде қалмақтардан жеңілгеннен кейін Керей мен Жәнібек сұлтандар карамағындағы ұлысымен Моғолстанға көшеді. Көшуге тарихи аңыз бойынша Қобыланды батыр мен Ақжол би (Дайырқожа) арасындағы дау-жанжал себеп болған. Жазба деректер мәліметі бойынша Керей мен Жәнібектің қалмақтарға қарсы әскер жию туралы Әбілқайыр ханның жарлығына құлақ аспауы және 1457 жылғы жеңілістен кейінгі жағдай, яғни екі сұлтанға Әбілқайыр хан тарапынан қауіп-қатердің төнуі - Орыс хан ұрпақтарын өз ұлыстарымен бірге өзбектер мемлекетінен кетуге мәжбүр етеді. 1457 жылы күз айының соңында көшіп келген екі сұлтан ұлыстары Шудың төменгі бойын қыстап шығып, 1458 жылдың ерте көктемінде Керейді ақ киізге көтеріп хан сайлайды. 1465-66 жылдағы Керей хан қайтыс болғаннан кейін Жәнібек хан билікке келеді.

Тараз қаласынан 2007 жылы жарыққа шыққан «Жамбыл облысының топонимикалық атауларының анықтамалары» кітабындағы 455-бетте: Халқымыздың ұлт болып ұйып өз мемлекетінің тұңғыш туын көтерген жері қазіргі Мойынқұм ауданына қарасты Қарабөгет ауылының аумағында жатыр. Әділ әрекетпен дана саясаттың арқасында ел жадында әз-Жәнібек деген киелі есіммен қалып, аты аңызға айналған біртума ханымыздың тұрақ жайы «Керегетас» деген жерде, күні бүгінге дейін «Хан қорасы» деп аталатын осы қасиетті жай Қарабөгет

ауылынан 15 (нақтылы дерекпен 40-45 М.У.) Ақбақайдан 50 шақырымдай жерде жатыр деп анық жазылған.

Осы жайға орай, жуырда Шу қаласының тұрғыны зейнеткер-инженер Берікбай Ержұманов 31 шілдеде Шу аудандық орталықтаңдырылған кітапхана ұжымы жетекшілерінің ұйымдастыруымен өткізілген дөңгелек үстөлде: "Мен бала күнімнен Қарабөгет ауылында өсіп, ержеткенмін. Жастайымнан үлкен кісілерге үйір болып, олардың айтқан әңгімелеріне құрақ түріп, Құлыншақ атамның тізесіне басымды қойып, жатып тыңдағанды жақсы көретінмін. Кейде ұйықтап қалатынмын. Аталардың айтуынша біздің арғын руының арғы атасы Арғын ағадан Қотан ақын-жырау өмір сүрген екен. Ол кісі Қотан би немесе Қотан тайшы деген атағымен ел-жұртқа мәшһүр екен. Оның ұлы Дайырқожа Әбілқайыр ханның сүйікті соты әрі биі болыпты. Дайырқожаның әділдігін он бағалаған халық оны Ақжол би деп атап кеткен. Ақжол би ханның қызын ұнатып, екеуі астыртын кездесіп жүріпті. Бірақ Әбілқайырдың сенімді адамы әрі қолбасшысы қара қыпшақ Қобыландының да ханның қызын ұнатып оған үйленуді армандап жүргенінен көпшілік хабарланып үлгерген. Тұла бойын қызғаныш оты шырмаған Қобыланды бас уәзірлікке тағайындалмақшы болған Дайырқожаны ең далада қастандықпен өлтіреді. Әкесі Қотан жыраудың сүйікті баласының өліміне байланысты:

Қаракыпшақ Қобыландыда нең бар еді құлыным,

Сексен асып таяғанда тоқсанға.

Тұра алмастай үзілді ғой жұлыным,

Адасқанын жолға салдың бұл ноғайлы ұлының
дейтін қайғылы жоқтауы сол кезде айтылыпты. Керей мен Жәнібек сұлтандар Қобыланды батырды шарият заңымен азаптап өлтіру үшін оны тұтқындауға мұрсат сұрайды. Бірақ екі сұлтанның да Қобыландыны өзінің қорғаушысы ретінде қолайлы көрген және де қалың

қыпшақтан қаймыққан Әбілқайыр хан батырдың орнына оның құны ретінде қыпшақтардың үш адамын бергізбекші болады. Әбілқайырдың бұл әрекетіне сұлтандар келіспей өз жақтастары мен екі жүзді ханның қарсыластарын соңынан шұбыртып көш басын Шу өңіріне түзеді. 1465-66 жылдары Керей хан қайтыс болған соң аталарымыздың бабалардан қалған естеліктері бойынша Дайырқожаның інісі Қарақожа ұлы Құлбаба сопымен Жәнібек ханның шатырын көтеріп, керегесін қаласып сенімді көмекшілерінің қатарында оның хан болып сайлануына белсене атсалысыпты. Бертіңде, кейінірек Хантауында Керейдің ақ киізбен көтеріліп, хандыққа сайланған жерінде Ағыбай батыр Қазақта тағы да хан сайланатын күн туар ма екен деген тілекпен тау ете құрбандыққа жылқыларын сойып, Биназар батыр мен Бөлтірік шешендей замандастарымен 3-4 айдай аялдапты Нұрымов Бейсенбек деген ақсақал Қарабөгеттің маңындағы Меркі ауданының бұрынғы Большевик кеншарына қарасты жайлауында мал баққан. Елі арғып, шуыртпалының сығаман сарысы еді. Марқұм Бекеттің айтуынша, қаралы нәубетті апаршылық жылдарынан кейін болу керек, шуыртпалылар Керегетаста қолхоз ұйымдастырып, жиналмақшы болады, бірақ хандардың құтты мекені болғандықтан өкімет тарапынан келергі келтіріліпті.

«Жүз рет естігенше, бір көрген артық» деп бекерден-бекер айтылмағаны рас. Өз-Жәнібек ханның таққа отырған киелі мекені «Керегетаспен» жүзбе-жүз танысып қайту көптен бергі арманым еді. Осы ақ-ниетті арманның жүзеге асуына Мойынқұм ауданы әкімінің орынбасары Бақытжан Есеев қолдау көрсетіп Қарабөгет ауылдық округінің әкімі Сариев Әбдіқадыр мырзаның септігі тиді. Шілденің «ми қайнатар» аптапты ыстығына карамастан Берікбай Ержұманов екеуімізді жол көрсетуші Құмозек

ауылы ардагерлер кеңесінің төрағасы Аманбай Мұқатаев ақсақал мен бас мал дәрігері Ержан Момынқұлов інішек жолдың қиындығына карамастан дарханды жайдарлылықпен әз-Жәнібек ханның ордасы болған Керегетаспен таныстыра алды. Кезінде мал мамандығы қызметін атқарған А.Мұқатаев өңірінің тарихынан бір кісідей хабардар екенін танытып:

- Біздің Құмөзек аймағы хандардан басқа да ел қорғаған батырлармен қатар әулие-әмбие, кәлпе, т.б. тұлғалардың қасиетті отаны. Атап айтсам, - Айса, Өтелбай, Төлеубек, Ақбас, Төлеубек, Төртқұлақ Аралбай кесенелерімен қатар «Исақ мазары» сияқты киелі мекен жайлар орналасқан. Көпшілігі өте ертеде өмір сүргенімен, кесенелері ХІХ-ХХ ғасырларда Кемпірбай ұстаның қолымен тұрғызылған. Өздерің танысқалы келген «Керегетастың» аумағы «Қос келін» (атақты байдың екі бірдей келіні шешек ауруынан қайтыс болғанына орай орнатылған) кесенесінен «Ақ бас» төбесінен сәл арырақ он шақырымдай жерді қамти киіз үйдің керегесі сияқты орағыта солтүстік-шығысқа қарай тағы он шақырымға жуық жерді алып жатыр. Сонау солтүстікте, 20 шақырымдай қашықтықтан мен мұнда лап көрініп тұрған «Қаршығалы» төбенің ерекше көз тартар көрінісімен бірге құпиялы-тылсымды сыры да бар. Осы маңда тастары кереге іспеттес қолмен қаланғандай төбешіктер көптеп кездеседі. Бір-бірімен екі бөлмелі қылып жапсарлас салынған «Айжігіт кәлпенің» [арғынның шуыртпалы руынан] кесенесі көз алдарыңда. Аталардан қалған аңызда: - "Кемерінен аса ағып жатқан Шу өзенінің жағасында кәлпе 40 шақты өгіздерін асау өзеннен өткізе алмай тұрған құрдастарымен кездесіп қалыпты. Қылжақптауу бірі Айжігіттің шамына тиісе: - Сені ел жер-көкке тигізбей мақтап, әулие деп жүр ғой, шынында да әулиелігің бар болса мына өгіздерді өзеннен

өткізіп бере аласың ба деп өзгелері де оны қоштай кетіп, қолқа салады.

– Қоймай қойдыңдар ғой, енді бәрің тыныш отырып, көздеріңді жұмындар деп кәлпе зікір сала бастайсың. Сәлден кейін әлгі құрдастары көздерін ашқанда өгіздер өзеннің арғы бетінде жайылып тұр екен. Сонда Айжігіт кәлпе: - Мен мұны істемеуім керек еді, теңі қоймай қойдыңдар ғой деп өкінішпен кинала жейдесін түріп жотасын көрсеткенде қарая көгеріп, өгіздің тұяқ таңбалары бадырая түсіпті.

«Керегетасты» айнала жан-жағында ескі қорымдар мен кесенелі күмбездер көптеп кездеседі. Баяғы заманда Шу өзенінің бір сағасы Шу ауданының Қоңдыбай (Прудхоз) ауылы маңынан бөлініп, Хантауына 15 шақырымдай төменде жатқан Жиек арқылы осы маннан аққандықтан, қолмен қазылған ескі арналары айқын байқалады, бірнеше жүз мыңдаған халықтың мал өсірумен бірге егіншілікпен айналысуға қолайлы болған. «Керегетас» арқылы Арқаға «Хан жолы» өтеді деп бізге тың мағлұматтар берді.

«Жамбыл облысы Топономикалық атауларының анықтамалығы» кітабының 531-бетінде: – «Керегетаста» Жәнібек қыстауы дейтін жер бар. Және бұл өңір Қайып хан мен Қасым ханның жайлауы болған. Ал Кіші Қамқалы ауылының шығыс жағындағы Шу өзенінің Теріскей бетіндегі жер мыңдаған жылдар бойы «Қаратал» деп аталып келеді. Жері шұрайлы, тірлікке қолайлы. Өзеннің бұл маңының ені қысқа, яғни ұрымтал тұс. Керей мен Жәнібектің көші, міне, нақ осы жерде мұз үстімен өзеннің теріскей бетіне өткен, деп анық жазылған. Менің пайымдауымша, Әбілқайыр хан мен қолбасшы Қобыланды батыр бастаған қалың қолдан қауіптенген Керей мен Жәнібек сұлтандар бұл маңға көп аялдамай, тек қыстап шығып, қорғануға да, жан сақтап,

күш жинауға да қолайлы, бұрын «Қозыбасы» атанған Хантауын таңдағаны ақиқатты шындық. Мұны жайдан-жай қозғап отырған жоқпын. Қазіргі «Қозыбасы» аталған биік төбе Ақбақай мен Мирный кентінің аралығында. Ол төбенің тарихи маңыздылығын көпшілік біле бермейді. Көптен бері жүргізуші-таксишілер төбені «Сапун қара» атап кеткен. Он шақты жылдың көлемінде ғана зерттеуші-ғалымдар мен қайраткерлер «Қозыбасы» осы болу керек деп жүр. Ал жергілікті тарихшы Тұрсынтай Қалдарбеков мырза «Жас Алаштын» 2014 жылғы 19 желтоқсандағы санындағы «Шу Қаған туралы не білеміз?» деген мақалада ол төбені «Ала тағы» деп келтіреді. Осы мақалаға байланысты менің де атым аталғандықтан қарсы мақала жазған едім, бас редактор Р.Сәрсенбай жариялаудан бас тартты. Маусым айында республикалық БАҚ өкілдерінің тарапынан ұйымдастырылған Фотоэкседицияның сол «Қозыбасын» түсірген суретіне асықпай зер салсақ биік төбе қозыға емес, ұзынынан созылып жатқан жыртқыш аңның басына ұқсайтындай сияқты.

Ал, «Жамбыл облысы Топономикалық атауларының анықтамалығы» кітабының 230-бетінде: -«Хантау» мұндай атау бекерден-бекер айтылмайды. Ханның ордасы тігілген, туы көтерілген жер болған соң айтылады. Ол таудың басында немесе баурайында халық Керей мен Жәнібек сұлтанды ақ киізге орап хан көтермей тұрғанда, ол таудың аты Қозыбасы болған. Хантауының басы шынында да қозының басына ұқсайды. Хантауының үш биігі бар, ең биік шоқысы - Сұңқар, екіншісі – Көкшоқы, үшіншісі - Қызылшоқы. Сұңқар тура қошқар болатын қозының дөң мандайы, ал, Шуға қарай біртіндеп аласарып барып, көкжиекке бататын жотасы тура қозының тұмсығына ұқсаса. Сұңқар шоқысының ту сыртында тұрған Көк шоқы мен Қызыл шоқы қозының

екі құлағына ұқсайды. (Расында да күре жолмен Шу қаласынан Мойынқұм ауданына қарай автокөлікпен жүргенде Бәйдібек ауылынан өткеннен кейін он жаққа зер сала қараған адамға, солтүстік шығыстағы Хантауының түстік беткейіндегі Сұңқар шоқысының қозыға ұқсас басы мен екі құлағы 50 шақырымдай қашықтықтан-ақ Айдарлы ауылына дейінгі аралықта анық байқалады. М.У.) «Хантауының далалық бетіне жақын орналасқан «Ханның үлкен тағы», «Кіші тағы», «Ханның қорасы», «Ханның жолы», «Ханның өзені» деген атаулар бар деп жазылған. Бұған қосымша айтарым, айтулы ғалымдардың тұжырымы бойынша Керей хан қайтыс болғаннан кейін Хантауының етегіне жерленгені де анық..

Мына жайды да қаперімізге алғанымыз жөн шығар. Мұхаммед Хайдар Дулати бабамыздың Қазақ хандығы құрылған мерзімінен 40 жылдай уақыт өткен соң 1499 жылы дүниеге келгенін тағы 40 жылдан аса уақыттан кейін «Тарихи-и-Рашиди» кітабын 1541-46 жылдары Үндінің Кашмир қаласында жазғаны белгілі. Бұл еңбегінде Хантауы мүлдем аталмайды. Өйткені, Хантауы әу баста Қозыбасы аталды ғой. Дулати бабамыз сыртта жүргендіктен әрі жас ерекшелігіне орай, Қозыбасының бірте-бірте Хантауы аталып кеткендігінен бейхабар қалған болуы керек. Ал қазіргі «Қозыбасы» сол кезде (хандық құрылғанда) «Қозыбасы» аталған болса онда Дулати бабамыз Шу бойындағы Хантауының маңындағы Қозыбасы деп анықтап жазатын еді ғой.

Қазақ хандығының 550 жылдық мерейтойы қарсаңында киелі Шу өңіріндегі Хантауының құпиялы сырлары мен Керей ханның қай жерге жерленгендігін анықтап, оған кесене орнатып, «Үлкен хан тағы», «Кіші хан тағы», «Ханның қорасындай» қасиетті орындар мемлекеттің қамқорлығына алынып, аспан асты

мұражайлары ашылса. Сондай-ақ, Қарабөгет ауылдық округі аумағындағы қасиетті «Керегетас» аймағына да жүйелі түрде зерттеу жұмыстары жүргізілсе кұба-кұп болар еді. Бұл игі шаралар бұрыннан бұрмаланып келген, әлі де бір жүйеге түсе қоймаған тарихымызды әділетті де шынайы түрде таразылай екшелеп, өскелең ұрпағымызға мұраға қалдыруға өзіндік үлес қоса алатынын ешкім жоққа шығара алмас...

Пайдаланған әдебиеттер: «Родословная Тюрков, Киргизов, Казахов» Шәкерім Құдайбердіұлы. Тарих ғылымдарының докторы, профессор Есенгазы Қуандықтың шығармашылық еңбегінен.

8.08.2015 ж.

"Ақ жол" 10. 09. 2015 ж.

II. АТЫ АҢЫЗҒА АЙНАЛҒАН БАЛУАН ШОЛАҚ

Балуан Шолақтың «жығылуы»

Мен өлкетанушы ретінде аса қызығушылықпен палуандар мен батырлар туралы деректерді жинастырып жүремін. Оқырмандарға «Тыңсым дүние» газетінде (12.06.2006 ж.) жарияланған «Балуан шолақтың мәрттігі» атты мақаланы ұсынып отырмын.

«...Жетіқоңырда жер-жерге ат шаптырылып хабар берілген үлкен жиын өтті. «Осы жиынға Жетіқоңырдың атақты палуаны Найымбаймен күресуге Балуан Шолақ келіпті» - деген дақпырт ел-елді кезіп кеткен. Жетіқоңырлық Найымбай аса кірпияз адам екен. Күресер алдында оңаша отырып бал ашып алатын болған. Сірә, құмалақ «қарсыласынды жығасың» деген ыңғай көрсеткенде ғана күреске түсетін болса керек. Ал енді өзі «мен бұл күреске шықпаймын» деп безірейіп отырып алса, бай-бағланын да, батыр Баяның да, ел жақсынары да өлердегі сөзін айтып көндіре алмайды екен.

Осы Жетіқоңырда өтетін күреске Найымбай палуан оқыс мінез көрсетеді. Күреске шықпайтынын жарысқа бір күн қалғанда мәлімдейді. Жан-жаққа сауын айтылып, ел жиналып қойған. Әлде Найымбай атағы жер жарып, қазақ даласынан асып, сонау Ресейдің Омбысы мен Томына, Шелебісіне жетіп жатқан Балуан Шолақтың атақ-даңқынан сескенді ме, әйтеуір күреске шықпай қояды. «Найымбай күреске шықпаса шықпасын, Балуан Шолақтың өзі ортаға шығып, бой көрсетсін» - дейді Найымбайға қатты ренжіген халық.

Халайық шуламаңыздар, ортаға Балуан Шолақ шығады, - деп хабарлайды тойды басқарып жүрген

жігіт ат үстінен. Сол заматта шапанын үстінен желбегей жамылған төртбак, дембелше келген Балуан Шолақ ортаға шыға келіп, оң қолын көтеріп, екінші қолымен кеудесін басып, басын иеді. Тойды басқарып жүрген жігіт:

- Нүреке, шамалы күте тұрыңыз, ел іші ғой. Мүмкін таудай талабы бар жастар табылып қалар. Жас та болса, сіздің атақты, жауырыны жерге тимеген палуанның белін ұстап көрудің өзі де мәртебе ғой-дейді. – Кәне, ортаға шығатын кім бар? Кім жықса, соған сәйгүлік жегілген пәуеске бар! Қане кім шығады?

- Ой, Балуан Шолаққа қарсы кім шығады?! Жықпақ түгілі, оған қарсы келетін жігіттің жүрегіннің түгі бар шығар?

Жиылған жұрт осылайша дабырласып, теңіздей толқып бір сәт тұрып қапты. Сонда көп ішінен балағын түрініп, екі бүйірін таянып, Бисары шыға келіпті: «Жығылсам жер көтереді. Қайта осындайда Балуан Шолақ ағамның белін ұстап қалайын» - деп анадай жерде жымыып тұрған Балуан Шолаққа жақындай береді. Ортаға шыққан адам топ жарып шығатындай палуан кісі емес. Шағын денелі, басқадан өзгеше бітімі жоқ жан болатын.

- Ей, мына Бисарыға не жоқ? Қабырғасы күйреп, өлейін деп жүрген болар.

- Ешкім шықпаған соң қайтсін. Жаңа жығылсам жер көтереді деп айтқан жоқ па. Ел намысы үшін шығып отыр ғой-деп нөпір дабырласып кетті. Тек Балуан Шолақ қолын көтергенде халық құлаққа ұрған танадай болып тез тынышталған. Балуан Шолақ қолын көтерген қалпы, қарсыласына жақындап келіп, орнынан тік көтеріп, арқасынан қағып:

- Ниетіңе рахмет, бауырым! Сен жықтың, мен жығылдым! Бас бәйге сенікі! - депті. Жұрт алғашқы кезде

түсінбей аң-таң болған. «Бұған аңтарылатын ешнәрсе жоқ. Бисарының жүректілігіне атакты палуанның көрсеткен мәрттігі. Атасына рахмет!» - дейді ел жақсылары.

Көпшілікке беймәлім осындай таңғажайып мәрттігі де жетерліктей Балуан Шолақ бабамыздың атының аңызға айналғаны қашан. Оның атын ардақтап өскелең ұрпаққа мұра ете насихаттау баршамыздың парызымыз.

«Жас Алаш» 14. 07. 2011 ж.

Бәйтеректі құлатқан, нән бұқаны сұлатқан

Шу өңірінің айтулы тұлғалары туралы 2001 жылы Шу ауданының Құрметті азаматы болған, кезінде туып-өскен өлкесінің өсіп-өркендеуіне бір кісідей тер төккен ағамыз Уәш (Әбдуәлі) Асатұлының «Тағылым» естелік кітабы жарық көрген болатын. Сол кітапта халқымыздың біртуар тұлғасы: ақын, әнші, сері, палуан, ат үстінде ойнайтын өнерімен елін тәнті еткен Балуан Шолақ жайлы жазылған шынайы естеліктер бар. Солардың бірқатарын да мысалға келтіре кеткенім жөн болар.

Болатбек ақсақалдың әңгімесінде: 1913 жылы Балуан Шолақ Шоқпар ауылына мамыр айында келеді. Балуанның құрметіне ұлан-асыр той жасайды ел-жұрты. Осы тойда дүйім жұрттың алдында Балуан Шолақ жүйрік сәйгүлікке қарғып мініп, екі жарылып отырған елдің ортасымен желе жортып, топтың қарсы бетіне шығады. Сөйтті де, аттың басын кері бұрып, тұра кеп шапты. Шауып келе жатып, үстіндегі киімін шешіп, жан-жағына тастай бастады. Үстінде іш киімі қалған

кезде, астындағы ер-тоқымды шеше бастады. Ердің өзін бір жерге, тоқымын бір жерге, желдігін бір жерге киімі құсатып тастай берді. Сөйтіп, топтың екінші басына желең киіммен жайдақ атқа мініп шыға келді. Кенет аттың басын кері бұрды да, келген ізімен қайтадан шаба жөнелді. Шауып келе жатып, тастап кеткен жерде жатқан аттың ішкілігін, одан тоқымын, одан желдігін, одан ердің өзін тартпасымен іліп алып, шауып келе жатқан атты сол ат үстінде ерттеп, одан аттың ер-тұрманымен қоса жерден іліп алған киімін киіп, топтың екінші басына шықты. Аңтаң болмаған адам жоқ. Байта дейтін қария: «Ойпырмай, мынау жын ба, әлде пері ме?» деп таңғалады.

Сауран ақсақалдың әңгімесіне зер салсақ: Бірде Бейсен атамыз, қасында екі-үш адамы бар Троицкіге (Шу ауданының орталығы Новотроицкіні қазақтар осылай атайтын, қазіргі Төле би ауылы) келе жатады. Белкескеннен өтіп, Ойталдың сазына түскенде, қасында екі-үш жолдасы бар Балуан Шолақ кездеседі. Сәлем беріп, әңгімелесіп тұрғанда, үстіне таудай қылып шөп артқан ырдуан арбамен бір орыс келе жатады. Олардың қасынан өте бергенде әлгі орыстың арбасы күпшегінен Ойталдың сазына батып қалады. Арбаға жегілген қос ат ары мықшындап, бері мықшындап, арбаны тартып шығара алмайды. Мұның бәріне күле қарап тұрған Балуан Шолақ орысқа: “Арбаңды шөбімен қоса бір қолыммен тартып шығарсам, не бересің?” – дейді. Орыс батпаққа батып қалған арбаны екі ат тартып шығара алмай жатқанда, оны қайдағы бір жабайы қазақтың бір қолыммен тартып шығарам дегеніне сенбеген болу керек, бірден: “Егер шығарсаң, арбаны шөбімен, екі атымды қоса саған беремін - дейді. Сөйдейді де: – "Ал тартып шығара алмасаңшы?" – дейді. Балуан да бірден: “Онда мен мына астымдағы атыма қоса, мына қазақтардың

Оңнан солға қарай:
үлкен Хан тағы, кіші Хан тағы, Бала тағы

Хан қорасы алдында.

Теректі өзенінің
бойында.
Ортада Еңбек
Ері
Ш. Шәріпбаев

Керегетастағы
қостөбенің
бірі

Айжігіт
калпенің
кесенесі

Бірлік ауылындағы Қайрат Рысқұлбековтың ескерткіші
1992 ж 10 қыркүйекте тұрғызылды.

Желтоқсан көтерілісіне қатысушылармен

Ұлы Наурыз мерекесінде 2014 ж. Достарым Төреғұл Әлханұлы, Бекен Сайлиев, Тілеуғали Пазылбеков пен жұбайым Зиякүл.

да атын саған беремін”, – дейді. Содан орыс қос атын арбадан шығарып былай қойды. “Енді маған арқан бер”, – дейді Балуан Шолақ орысқа. Ол арбасынан арқан тауып береді. Балуан Шолақ орыстың арқанына көңілі толмай, аттардың шылбырын алып, арқанды шылбырмен қоса арбаның алдыңғы екі күпшегіне байлайды. Сөйтеді де, арқан мен шылбырдың ұшынан ұстап тұрып, өзіне қарай: “Әуп!” деп тартып қалады. Батпаққа күпшекке дейін батып қалған арба майдан суырылған қылдай батпақтан лып етіп шығып кетеді. Орыс аң-таң қалып, басын шайқай үн-түнсіз айырын иығына салып, жолға түсіп жүре береді. Балуан Шолақ орысты қайта шақырып алып, атын да, арбасын да өзіне береді. Оның мырзалығына риза болған орыс қорбаңдап, қойны-қонышын қарап, қалтасынан біраз ақша суырып береді. Ақшаны Балуан Шолақ қасында тұрғандардың бәріне үлестіріп береді.

Бұғыбай ақсақалдың әңгімесі: Бірде Балуан Шолақ Төртіншіге (қазіргі Қонаев ауылы) барып, сондағы елдің әрі беделді, әрі ауқатты адамы Теміренің Әсенінің үйіне түседі. Бұлар келгенде Төртіншіде Бұғыбайдың әкесі Әбітай да жүрген көрінеді. Әбекеңді өзім көрдім. Сом денелі, бойында бір адамға жететін күші бар адам, домбыра тартып, ән айтатын да өнері бар болатын. Әзілқой, әңгімешіл адам еді. Шөкеңдер Әсеннің үйіне түскеннен кейін не болғанын Бұғыбай ақсақал әкесі Әбітайдан естіген.

Содан Балуан Шолақтың келгенін естіген Төртіншінің қазақ-орысы Әсеннің үйіне жиналады. Араларында Төртіншінің асқан бай орысы Иван Горбунов деген көпес те болады. Әңгіме үстінде Шөкеңнің Карон палуанның қабырғасын қақыратып сындырғанын естіген Горбунов, ондай оқиғаның болғанына сенбей: “Менің есігім алдында бір терек өсіп тұр. Мықты болсаң, сен

соны құлат”, – дейді. Шөкең сөзге келмей: “Құлатам”, – дейді. Жұрт шу ете түседі. Жұрттың шу ете түскені, Шөкеңнің ол теректі көрмей-білмей “құлатам” дегені еді. Ол жай терек емес, бәйтерек. Діңгегінің жуандығына екі адамның құлашы жетпейді. Ал енді сондай теректі “құлатам” дегеніне жұрт қалай шу ете түспесін. Жұрттын неге шу ете түскенін түсінген Горбунов, Балуан Шолақ райынан қайта ма деп қорқып, Балуан Шолақты қайрай түседі: “Егер сен ол теректі құлатсаң, базарға сатам деп байлап отырған қырық өгізім бар, соны берем!” – дейді көпес. Балуан Шолақтың ол алып теректі құлата алмай бүкіл елдің алдында масқара болатынын көз алдына келтіріп, соған рахаттанады. Балуан Шолақ бұған да бірден келіседі.

Горбуновтың есігінің алдына келіп, Горбунов айтқан теректің біресе бір жағына, біресе бір жағына шығып, біраз жүреді. Балуан Шолақ пен Горбуновқа ілесіп келген жұрт теректің айналасын қоршай тұрып, біреуі “құлатады”, біреулері “құлата алмайды” деп у-шу болады. Теректі жан-жағынан қарап, құлатуға ыңғайлы жағын тапқан Балуан Шолақ теректің құлайтын жағында тұрған адамдарға қолымен: “Былай кетіндер!” деп белгі береді. Содан соң үстіндегі шапанын шешіп қасындағы серігіне береді де, өзі арықтан қарғитын адамдай сәл шегініп барып, қайтадан екпіндей басып кеп, теректі түбінен оң аяғымен теуіп кеп қалады. Терек сықыр-сықыр етіп, сәл шайқалып тұрып, тепкен жаққа қарай, гүрс етіп құлайды. Жұрт у-шу болады. Горбунов үн-түнсіз сазарып тұрып қалады. Сол кезде көптің арасынан Горбунов сияқты тағы бір жуан орыс шығады. О да Горбунов сияқты Төртіншінің Максимов деген бай орыстарының бірі болатын. Ол Балуан Шолаққа келіп: “Менің үйде жеті жасар нән бұқам бар. Қазір алдырам. Егер соны көтерсең,

мына Горбушка сияқты, базарға сатам деп байлап, бағын отырған сексен құнан қойым бар, бәрін түгел берем”, — дейді. Шөкең оған да бірден келіседі. Жүгіртін жіберген бала, көп ұзамай ашан мүйізді, бұғағы салбыраған, есік пен төрдей, нән бұқаны жетектеп әкеледі.

Каронмен күресіп, Каронды айламен емес, өзінің бойындағы Құдай берген қуатымен, күшімен жыққанын дәлелдеу үшін 51 пұт кірдің тасын көтерген Шөкене мұндай бұқа не тәйірі. Бұқаны екі мүйізінен ұстап алып, солға қарай қайырып тұрып, оң иығынан асыра лақтырып кеп жібереді. Нән өгіз Карон палуанша анандай жерге барып гүрс ете түседі. Және Карон палуанша түскен жерінде тырп етпей жатып қалады. Жүгіріп барған жұрт: “Өлді! Өлді!” деп шу ете түседі. Балуан Шолақ бәске тігілген өгіздерді де, қойларды да сол жерде тұрған еште бір-бірден таратып береді.

Қазақ халқының өмірінде өшпес із қалдырған ағакты Балуан Шолақтың есімін қастерлеп жастарымызға үлгі-өнеге етіп көрсетсек ганибет болмас па еді?!

Өкінішке орай, өткен жылы Алты алашқа мәңгілүр болған Балуан Шолақтың туылғанына 150 жыл толған мерейтойын республика жұртшылығы болып тойлау керек еді. Тек, 24 маусымда Шу ауданында ғылыми конференция ұйымдастырылып, ас берілді. Бірер облыста жеңіл-желпі іс-шаралар аталып өтілгенсіп, жинақ кітабы шығарылды.

Дейтұрғанменен кезінде Тараз қаласында жаңадан пайдалануға берілетін спорт сарайына Нұрмағанбет Баймырзаұлының есімін беруді сұраған өтінішіміз жерде қалмады. Қуаныштысы сол спорт сарайының «Тараз-Арена» аталғанына карамастан 22 қарашада қазақ күресінен «Евразия Барысы» турнирі басталар қарсаңында алдына балуан бабаның сәулетті ескерткіші

орнатылып, мерейімізді көтеріп тастады. Бұл ретте облыс әкімі К.Көкірекбаевтың ұлтжанды азаматтығын атап өткен жөн шығар. Көп ұзамай ата-бабамыздың дәстүр-салтына кереғар «Тараз-Арена» атауы алынып тасталатын шығар деген үміттемін.

*«Жас Алаш» 28. 11. 2013 ж.
«Ақ жол» да жариялады.*

Балуан Шолақтың рекорды 816 келі емес, 1 тонна 70 келі!

Өнші-серілігімен дараланып әрі балуандығымен атағы Алаш жұртына жайылған Балуан Шолақтың орны ерекше. 1864 жылы өмірге келген балуанның ата-бабалары қазіргі Жамбыл облысы, Шу ауданын мекен еткен. Ұлы жүздің Дулатынан тарайтын Сәмбет руынан шыққан.

Жамбылдық жазушы Арғынбай Бекбосынның дерегіне сүйенсек: «Сәмбеттен Қосы, сол Қосы батырдың кенже ұлынан (жеңгелері Кенжесары деп атаған) Қойайдар, одан Сейтімбет, Сейтімбеттен – Есентай, Есентайдан – Қазанқап, одан Жарықшақ, одан Баймырза, Баймырзадан – Нұрмағанбет, яғни Балуан Шолақ туған. Шу өңірінің Хантауының етегіндегі Далақайнар, Бұланбай секілді мекендерден Көкше өңіріне Балуан Шолақтың төртінші атасы Есентай бір қауым жұртымен көшіп келген».

Нұрекең шулық ағайындарына ара-тұра атбасын бұрып тұруды дәстүрге айналдырған екен. Балуанның әр келгені ұлан-асыр тойға ұласып, ат үстіндегі өнерімен жұртты тамсандырып, бірде Төртінші де (қазіргі Қонаев ауылы) Горбунов пен Максимов деген көпестер жеті жасар бұқаны ұрып сұлатқан адамға тіккен 40 өгізше

мен 80 ісекті ұтып алып, жоқ-жақыбайларға тарапын бергені жайлы ел аузында аңыз болып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келеді.

Балуан атамыздың осындай таңғажайып әрекеттері және адам таңданарлық мәрттігі жайлы 2011 жылы “Жас Алашта” Балуан Шолақтың “көрқуы” мен “жығылуы”: 2013 жылы 28 қарашада “Бәйтеректі құлатқан, нән бұқаны сұлатқан” атты мақалаларым жарық көрген-ді. Рухани жан досыма айналған “Жас Алашта” 27 наурызда (№24, 2014 ж.) жарияланған “Ғасыр бұрынғы рекорд” айдарымен келтірілген мақаладағы “816 келіні қазақтан өзге ешкім көтерген емес” деген олқылау пікірді қолдай алмаймын. Өйткені, оның нақты себебі бар.

Балуан бабамыз өткен ғасырдың 1913 жылы киеді Шу өңіріне келген сапарында жерлестерін жоғарғыдай өнерлерімен таң-тамаша қалдырғаны көпшілікке мәлім. Нақты дерек көзіне сүйенсек, Нұрмағанбет атамызды қонақжайлылықпен қарсы алып атын тағалап, банғап күтетін Кәрібай ұста болған. Бақуатты өмір сүрген Кәрекең малдарына арнап қыстау қорасын салуға байланысты орын көрсеткенде, “менен белгі болсын” деп дәу қара тасты 49 жастағы Балуан Шолақ әудем жерге көтеріп апарып қойған екен.

Сол салмағы 1070 келі (1 тонна 70 келі) тас Шу аудандық өлкетану мұражайының алдында көптен бері тұратын. Алты Алаштың ардақты ұлына айналған Балуан бабамыздың ауырлық көтеру рекорды – 816 келі емес, 1070 келі деп сенімді түрде мәлімдеймін.

2010 жылы қазан айында Шу ауданының 80 жылдық мерейтойында Балуан Шолаққа ескерткіш орнатқанда қасиетті тас жанына апарып қойылды. Сол аса құнды жәдігерді күтімге алу ауадай қажет. Өйткені ари-бери тасымалдағанда бір бөлшегі ажырап түсіп қалғаны

байқалады. Сондай-ақ, жауын-шашын мен күннің астында тұрғандықтан жарылып, бүлінуге шақ тұрғандай. Сондықтан оны калайда сақтап қалу жайын ойластырса жөн болар еді.

Балуан Шолақтың үстіміздегі жылғы 150 жылдық мерейтойын республикалық деңгейде абыройлы өткізсек, ақындар айтысы мен ғылыми конференция ұйымдастырып, өткен жылы Тараз қаласында пайдалануға берілген “Тараз-Арена” атауын иеленген спорт сарайын Балуан Шолақтың атымен ауыстырсақ, келешек ұрпақтарымыздың алдында мерейіміз үстем болар еді.

№26, 03. 04. 2014 ж. "Жас Алаш"

1070 келіні бұйым құрлы көрмеген

Өлкетанушы ретінде аса қызығушылықпен палуандар мен батырлар туралы естіген-оқығандарымды еске алып, жинап жүретінім жасырын емес. Бірде «Жас Алаштың» 2014 жылғы 27 наурыздағы №24 санында «Ғасыр бұрынғы рекорд» айдарымен жарияланған мақалада «816 келіні қазақтан өзге ешкім көтерген емес» деген «жаналықты» оқығанмын. Авторы Арман Аманұлының Шу ауданының орталығы Төле би ауылында 2010 жылы қазан айында тұрғызылған Балуан Шолақтың ескерткіші жанына аудандық өлкетану музейінің алдында тұрған 1070 келілік сандық тасты қойғанынан бейхабар екендігі белгілі. Сондықтан көп кешікпей сол «Жас Алаштың» 3 сәуірдегі №28 санында «Балуан Шолақтың рекорды 816 келі емес, 1 тонна 70 келі!» деген мақалам жарыққа шықты. Іле-шала 8 сәуірде алматылық Қ. Ұпанның «Жас Алашта» «Қазақ бір жарым тоннаны да көтерген» атты

пікірі жарияланды. Көп ұзамай, 17 сәуірде мен жазған мақаланы негізге алып «Қазақстан-Заман» апталығында 1070 келі рекордтық жәдігерді Алматы қаласындағы «Балуан Шолақ» спорт сарайының алдына қою керектігі жайлы ұсыныс айтылды.

Бұл да жөн шығар. Дейтұрғанмен, Балуан Шолақ атамыздың өз көзіндей сақталып келе жатқан аса құнды жәдігерді шулық ағайындары «Мә, анарын қойыңдар!» деп, бере қояр ма екен? Сонау жылдары қиыр шалғайдағы моңғол елінен Күлтегін ескерткішінің көшірмесін әкелгенде, Шудан небәрі 300 шақырымдай қашықтықтағы Алматыда 1070 келілік сандық тастың «сыңарын» жасағтыру қиынның-қиыны болып па?

Енді аты аңызға айнала бастаған Балуан Шолақ көтерген тас туралы нақты дерекке сүйенсек. Көзінде аудандық мәслихаттың депутаттығына сайланған. Шу қаласының Құрметті азаматы болған. облыстық «Ақ жол» газетінің меншікті тілшісі қызметін атқарған бірнеше кітаптың авторы, Қазақстан Журналистер одағының мүшесі Бакытжан Текебаев 1986-87 жылдары Шоқлар ауылдық кеңесінің төрағасы қызметін атқарған.

«...Жасынан мал жағдайын жақсы білетін еті тірі, пысық жігіт Сапарбек колхоз басқармасы бастығының орынбасары болысымен қарулы-қарулы деген жігіттерін сайлап, тікелей өзі бастап, қораларды жөндете бастаған. Сапарбек бұл жұмысты Тесік өзенінің бойындағы Кәрібайдың қорасынан бастады. Мұның да өзіндік сыры бар еді. 1918 жылдың жазында (кей дерекпен 1913 жылы) Шу өзенінің бойына келген Балуан Шолақ осындағы жиын-тойларға қатысып, сағынысып көріскен ағайындарына өзінің әсем әндерін тартулап, ат өнерін көрсетіп, елді сүйсіндірген».

2002 жылы «Өркениет» баспасынан жарық көрген.

«Өзіме де обал жоқ» кітабының 44-бетіндегі «Балуан Шолақтың тасы» атты деректі әңгімесінде Бақытжан Мұқатайұлы осылай жаза келе: «...Шу бойының құмы мен саздауытынан қамсыз шыққан Балуанның аты таулы жерге ілінгенде тосырқап қалды. Сондықтан жақын жерден ат тағалайтын ұста іздеуге тура келді. Осыны сезе қойған Сәрсен:

– Тесік өзенінің бойында Кәрібай деген жақсы ұста бар еді, соған соғалық, – деді. Еті тірі, сезімтал інісінің ұсынысын Балуан Шолақ қостай кетті: – Тарт Тесіктегі ұстана! – деп гүр ете қалды. Сауықшыл шоғыр атбасын Тесікке бұрды. Кәрібай ұста да аты үш жүзге әйгілі болған Балуан Шолақты аттан қошеметпен түсіріп алып, бар өнерін салып, атын тағалап берді. Ұстаның шеберлігіне риза болған сері:

– Ұста, өнеріңе ризамын. Енді саған қандай сый көрсетсем екен? Соны білмей тұрғаным, – деді. Кәрібай ұста сәл тосылып қалды да: – Тастан қора соғайын деп жатыр едім. Сізден қалған бір белгі болсын, соның алғашқы ірге тасын өзіңіз қойып берсеңіз. Әрі аты үш жүзге әйгілі Балуанның қойған тасы еді деп, айта жүргенге де жақсы ғой, – деді. Іргедегі тау жаққа жалт қараған Балуан Шолақ үстіндегі түйе жүн шекпенін шиырып тастап, екпіндете жүріп кетті. Қырқаны аралап жүріп, ширек бөлігі жерге батып жатқан аумағы ағаш төсектей сандық тасты ырғап-ырғап босатып алды. Содан соң жұлқи көтеріп кетті. Қырдан төмен қарай теңселе басып, өзіне таңғала қарап тұрған көпшілікке таяу келді де:

– Отағасы, қораның орнын көрсетіңіз, – деп Кәрібайға сұраулы пішінмен қарады. – Анау тегістелген жерге қоя салыңыз, – деп Кәрібай ұста сасқанынан қалбалақтап қалды. Межелі жерге жеткенде сілкі лақтырып жіберген ауыр тас зірк ете түскен.

Осы бір ел аузындағы аңыз Сапарбектің де көптен бері көкейінде жүр еді, көрсем деп армандаушы еді. Міне, енді мұнын да жөні келіп тұр. Сапарбек қораға жеткенше, тасты көргенше байыз таппады. Сол жолы қора жөндеуге шыққан он шақты жігіт сүйменмен итеріп, қолмен көтеріп, жерге жартылай көміліп жатқан Балуан Шолақтың тасын орнынан қозғай алмады. Амалсыздан тасты жер бетіне толық шығармай-ақ қораны жөндеуге тура келген. Кейінірек бульдозермен орнынан қозғаймыз деп жүріп, бір бұрышын сындырып алыпты», – деп түйіндепті автор мақаласын. Расында да бір бұрышы сынған болса, тастың салмағы 1070 келіден де артық болғандығы ғой.

– Бақытжан ауылдық кеңестің төрағасы қызметінде жүргенде Шоқпар стансасының тұрғыны Сапарбек ақсақал жасы 70-терде болу керек, Балуан Шолақтың сол тасын көрсетіп, тарихын білгенінше айтқан. Біз кейінірек Шу қаласына қоныс аударып, Бәкең облыстық «Ақ жол» газетіне қызметке орналасқаннан кейін, 1990 жылдардың басында Шу аудандық өлкетану музейінің сол кездегі директоры Уәш Асатов ағаға айтып, қажетті техникалар қарастырып, балуан көтерген тасты Төле би ауылындағы қазақ орта мектебінің бұрынғы ғимаратына орналасқан мұражайдың алдына әкеліп қояды. Кейінірек музей үйі өртеніп кетіп, 1998 жылы мұражай жәдігерлері қазіргі мекен жайға көшірілгенде тас та алдына әкелінді. Ал, бүгінде Балуан ата ескерткішінің жанында тұр, – деген Бақытжан Текебаевтың зайыбы Гүлдана Аманжолқызы. Өкініштісі, нұрлары пейіште шалқысын, бүгінде Сапарбек ақсақал да, Уәш Асатов ағамыз да, Бақытжан бауырымыз да арамызда жоқ.

Балуан Шолақтың 150 жылдығын қазақ жұрты болып атап өтуге республикалық деңгейде ғылыми конференция

мен ақындар айтысын ұйымдастырып, оның өнегелі ғұмыры жайлы кино түсіруге бір кісідей атсалыссақ...

26. 06. 2014 ж. «Ақ Жол».

Балуан Шолақтың қазасы...

Әйгілі Балуан Шолақтың қазасы жөніндегі пікірлер де әртүрлі. Мәселен, Сәбит Мұқанов Балуан Шолақты «1916 жылы қаза тапты» деп есептейді. Және де оның «тасадан атылған оқтан қаза тапқанын» айтады. Балуан Шолақтың дүниеден 1919 жылы өткені – бұл күнде дәлелденген ақиқат. Десек те, Балуан Шолақтың өлімінің себеп-сыры жөнінде әлі бірізділік жоқ. Жақында ғана белгілі жазушы, тарих ғылымдарының кандидаты Бейбіт Қойшыбаев Балуан Шолақтың туғанына 150 жыл толуына орай «Аңыз – ғұмыр» атты еңбек жазып бітірді. Бұл еңбекте автор Балуан Шолақтың қазасы жөніндегі әртүрлі пікірлерді екшей келіп, Естай Мырзахметовтің айтқандарын орынды деп санайды. «Аңыз – ғұмырдан» келтірілген үзіндіге бірге назар аударайық.

Балуан Шолақ туып-өскен елдің жайлауы Айқайкабак, Үйжығылған сықылды кең аймақты, осы күнгі Ақмола облысының Астрахан, Мариевка [Амантай], Журавлевка [Қылыш], Макинка [Бұланды қарағайы] елді мекенін басып, Бурабайға өтетін тас жол бойындағы бұрынғы қазақ елінің шұрайлы қонысын, күллі әдемі жерлерді келімсектер иемденіп алады. Қайрақты, Мат өзендерінің, Қандықарағай, Ақсу, Айдабол жайлауларын казак-орыстың кулактары тап бір әкесінің жеріндей жайлайды. Мұндай әрекеттерге Балуан Шолақ наразы болып, отаршылдарға қарсы қатты күрескен. 1916 жылғы қазақ ұлт-азаттық көтерілісінің Көкше өңірінде кең өрістеуіне

осы жайттын мықты тірек болғаны да жасырын емес. Балуан Шолақ туып-өскен Көкше өңіріне – қазіргі Ақмола облысының Бұланды ауданына іргелес жатқан Ақкөл ауданындағы Моншақты, Салқынкөл көтерілісінің көп себебінің бір себебі осы. Патшаның тақтан құлауы, одан кеңес өкіметінің орнауы Балуан Шолақтың бұл орайдағы белсенділігін арттыра түседі. Балуан Шолақты ежелден жаны сүймейтін казак- орыстар оны қапысын тауып, атып кететіні де – осы кез.

Балуан Шолақ 1919 жылы наурыз айының ортасында қайтыс болған. Жағдайды нақты білетін кісілердің естеліктеріне сүйене отырып, Е.Мырзахметов осындай қорытынды жасайды. Ақпан айының соңына қарай Балуан Шолақ кіші ұлы Құдайбергенді ертіп Атбасар жағындағы құдаларына қарай шығады. Алайда межелі жерге жетпестен кері оралуға бел буады. Қайран қалған баласына мұнысының себебін түсінде «Ақ қошқарының аян бергенімен» түсіндіреді. Тездетіп қайтпаса болмайтынын, «ажал шіркіннің соңына түскеніне үш жылға айналғанын», содан, «ақыры, міне, қуып жеткенін» айтады. Үйге келген соң «ішінің жанып әкетіп бара жатқанын» айтып, төсек тартып жатып қалады. Біраз күннен кейін бәйбішесі Қаныкей мен ағасы Төлеубайды оңашалап қасына алады да, сырын ашады және ақтық аманатын естіргіп, «Барамын алыс сапар қайтып келмес. Тұрындар дұға қылып, құрбы- құрдас!» деп келетін ел-жұртына арналған қоштасу өлеңін айтады. Бірер күнде көз жұмады. Бәйбішесі, ағасы және Сабыр қажы батырдың өсиетін өзінің айтқанындай етіп орындайды. Ақтық аманатының мазмұны бертінге дейін белгісіз болып келген. Ерінің өмірден өту құпиясын Қаныкей бәйбіше қырық құлыптың астына сап аса берік сақтаған, жат тұрмақ

өзінің қара күрсағын қак жарып шыққан Исажары мен Құдайбергеніне, жан дегенде жалғыз қызы Бәтеніне де аспаған күйі, 1948 жылы өзімен бірге қара жер койнына ала кетеді», - дейді Е.Мырзахметов.

Ал Балуан Шолақ кайтқанда сүйегіне түскен Сабыр қажы 1934 жылы, өмірден өтерін сезген шамада, немере інісі Ғаббасқа жазушының нағашы атасына сыр ашады. Бұл сырды атасынан ол 1959 жылы әкесі екеуі естиді. Ал батырдың ағасы Төлеубай құпияны органшы ұлына, ол өз баласына айтып кетеді. Сол деректерге және ел ішіндегі басқа да мәліметтерге қарағанда, оқиға былай болған екен. Балуан Шолақ 1916 жылы жазғытұрым ауылына кештетіп қайтып келе жағады. Бұланды орманының Ақбалақ деп аталатын нуының шетіне кіре бергенінде, кенеттен тура қарсы алдынан мылтық гүрс ете түседі. Оқ ердің алдыңғы қасына тиеді, содан тайып барып, оны іштен жарақаттайды. Ол әйтеуір, аттан құламайды. өз сөзімен айтқанда, «... Құдайдың берген күш-қуатының аркасында» үйіне жетеді. Жараның қанын бәйбішесі Қаныкей жуып, таңып тастайды. Өзіне оқ атылғанын ешкімге айтпайды, бұл жайында тіс жаруға әйеліне де тыйым салады. Ел ішіне «койдың құмалағындай қорғасынды көтере алмай ауырсынып жатыр» екен деген сөз таралып кетуін намыс көреді. Енді міне, ішінде үш жыл жатқан сол октың салдарынан өмірден өткелі жатып та құпияны берік сақтауға үндейді. Ағасына: «Сабыр қажы екеуің ғана аруландар» - деп қатты тапсырады. «Сүйегіме басқаларды түсірсендер – денемдегі жараны көрер. Ақ ажал бұйырмай оқтан өлді деген сүйекке таңба. Ешкім білмесін. «Тап іргеде кіжінумен отырған қара шекпенді жаулар тыныш қарап қалмас. Көзі тірі кезімде шамалары келмегенмен, тым болмаса сүйегімді

қорламаққа қабірімді ақтарар. Құпиялап қояғын болсын». Аса киналып жатып, осы өсиеттерін естіргің қоштасқан соң, қайран батыр, қайран балуан дүниеден тез өтіп кете барады.

Зерттеушінің айтуына қарағанда, «қазақ десе қаны қарайып қағынып тұратын қазақ-орыстар. Балуан Шолақтың өзі ақылмен болжап кеткеніндей, батырсынып, өш алмаққа шығады. «Қара құзғынша шулап жан-жақтан жиналып, ауылға ойнақ салады, көр копарады. Бірақ Балуан Шолақтың сүйегін таба алмайды». [Оның мәңгі тыншыған құпия жерін білетіндер бүгінгі ұрпаққа 1943 жылы ғана нақтылап көрсетіп берді]. Жаулары кіжінісіп, Балуан Шолақта кеткен еселерін оның артында қалған ұрпағынан алмаққа бел буады, сөйтіп баласының үлкені Исажарды атып кетеді.

Балуан Шолак пен Қаныкейдің он сегіз ұл-қызы болыпты, солардан Исажар мен Құдайберген және қызы Бәтен үшеуі ғана қалған. Әкесінің күш-қуаты Бәтен қызға дарыған екен. Оны 30 жылдардағы қиын кезеңде Балуан Шолақтың әндерін жазып алу үшін Б.Г. Ерзакович іздеп барады. Сондағы көргенін ол былай суреттейді: «...Көп ұзамай, үйден әріректе тұрған қауғалы құдық жақтан ұзын бойлы, бүрмелі кең көйлек пен жіңішке беліне шақ қыналған камзол киген бір әйел бізге қарай келе жатты. Ол мойынағашпен шып-шып толы шелек суды көтеріп келе жатқанына қарамастан бүгілмей, аяқтарын жеп-жеңіл басып, тіп-тік жүріп келеді. Балуан Шолақтың қызы Бәтен Нұрмағанбетова сол екен. Жас болмағанымен, оның спортшыға тән сұлу сымбаты мені таң қалдырды».

Балуан Шолақтың өзіне тартып қайратты боп туған осынау қызы Бәтен өнерден де құралақан болмаған. Зерттеушілердің еңбектерінде Бәтеннің ұзатылған кезде

әкесі Балуан Шолаққа арнап айтқан назы мен әкесі өмірден озғандағы сағынышты жоқтауы сақталған.

«Жас Алаш» 6 қараша 2014 жыл.

Балуан Шолақтың баласы Сталиндік лагерьде жазасын өтеді

«Жас Алашта» [06.11.2014 жыл] жазушы Б.Қойшыбаевтың «Балуан Шолақтың қазасы хақында» деген мақаласын оқи отырып, әкемнің айтқандары есіме түсті. Бейбіт Қойшыбаев Балуан Шолақ пен Қаныкейдің он сегіз ұл-қызы болғанын айтады.

1932 жылы Шалқар ауданының Алақозы деген жерінен әкем Мұқанбеди Мәумітұлы бай тұқымы ретінде ұсталып, Сібірге нақтырақ айтсақ, Амур облысының Благовещенск қаласына айдалған. Содан әкем Сібірде Сталиндік лагерьде жазасын өтеп, қара суық пен сақылдаған сары аяздың ортасынан 1938 жылы ғана елге оралған. Лагерьде көрген қиындықтары жөнінде ашып-жарып ештеңе айтпайтын, көп сөйлемейтін әкем Балуан Шолақтың баласы Сары туралы ерекше бір серпінмен сөз қылатын. Есімде қалғаны мынау.

1935 жылы Благовещенскідегі лагерьге жаңадан бір қазақ келді деген сөз тарайды. Лагерьде қазақ тым аз, бұлар жаңадан келген әрбір қандастан елдің хабарын сұрап отырған. Әдетте лагерьдің асханасында бір мезгілде 200 дей адам тамақтанады. Ұзын-сонар кезекке тұрған тұтқындар кішкентай терезеден берілетін тамақ кезегін сарыла күтеді. Сары аяғын алшаң басып кіріп келе жатқанда кезекте тұрған 200 адам бірдей ысырылып оған жол береді екен. Сол кезде Сары үлкен қабырғаны қақ айырып келе

жатқандай боп көрінеді. Жазасын өтеушілер арасында төбелес жиі тұтанады. Саны көп жұрт ылғи әлімжеттік жасайды. Сондай кездері 30-40 адам төбелесіп жатқанда Сары алды-артына қарамай арасына кіріп кетіп, ірі төбелесқорларды допша домалатып тастайды екен. Әкем төбелесіп жатқан 50-60 адамның арасына жалғыз өзі кіріп кеткен батырдың аман шыққанына талай рет куә болған. Сары келген соң өктемдігін жүргізген орыстар аяқтарын жайлап тарта бастапты. Әкем Сарымен лагерьде 2 жыл бірге болғанда көргені осы. Содан кейін әкемді Сахалиндегі лагерьге ауыстырып жіберген де, Сары Благовещенскіде қала берген. Ол кездің адамдары суреттеп, әсірелеп сөйлемейтін. Сары туралы шұқылап сұрай бастасам, әкем аларып қарайды. Содан жым боламын.

Бала кезімде естіген осы әңгіме көкірегімде жатталып қалды. Түрлі тағдырлар тоғысқан, қылмыскері мен жазықсызы қоса камалған тар қапастағы мыңдаған адамды темірдей тәртіпке бағындырған орасан зор қайрат-күш иесінің кейінгі тағдыры қалай болды екен деп ойлап жүрдім. Мен Ақтөбе облыстық коммуналдық шаруашылық мекемесінде ұзақ жылдар басшылық қызмет атқардым. 1980 жылдары Октябрь аудандық коммуналдық шаруашылық мекемесіне Талдықорған жақтан Қалдан есімді азамат қызметке келді. Әкемнің Сары жөніндегі әңгімесін бас қосқан кездері жиі айтатынмын. Қалданға да Сары туралы айттым. Ол бірден «Мен ол кісіні білемін, шын есімі – Мұхамеджан. Біз оны «палуан ата» деп атайтынбыз, ол жаз бойы ертеден кешке дейін ауылдың балаларын құм үстіне жинап асық ойнататын. Түрлі-түсті асықтары көп еді, бізді ылғи бәйге беремін деп қызықтырып отыратын» - деді. Сары – Мұхамеджан 1962-1964 жылдары қайтыс

болыпты. Қалдан өзі тұрған Талдықорған облысының бір ауданын айтты, қазір менің есімде жоқ. Кейін Қалдан Қандыағашка коммуналдық мекемеге ауысты. 1992 жылы коммуналдық шаруашылық мекемелері де біртіндеп жабыла бастады. Қалдан да Талдықорған жаққа көшіп кетті. Содан хабарласқан жоқпыз. Балуан Шолақтың өзіне ұқсаған баласы Сары туралы естігенім осы.

«Жас Алаш» қазақтың біртуар тұлғасы, есімі тарихи санадан қасақана ығыстырылған Балуан Шолақтың есімін ұлықтау жөнінде бір ізгі жұмыс бастаған екен. Орасан зор күш иесінің ұрпақтары да осал болмағанға ұқсайды. Менің ұсынысым, Балуан Шолақтың ұрпақтарын түгендеуге бүкіл қазақ болып атсалысса деймін.

*Берден Мұқанбедиев, Ақтөбе қаласы.
«Жас Алаш» 27 қараша 2014 жыл.*

III. САЯСАТТЫ САРАЛАСАҚ...

АТЫ Аңызға айналған қазақтың Аманы!

Қоғам қайраткері, ұлтжанды азамат, жаны жәннатта шалқысын деп тілеймін Батырхан Дәрімбет досыммен Мақтарал өңіріне атбасын жиі бұратынбыз. Жол сапарға Көлдейбек Бодыбай, Орналы Мұстафа, Жасарал Қуанышәлі мен Айсұлу Қадырбай да бірге шығатын. Біз той-тойлап немесе серуендетіп қыдырып барын жүрген жоқ едік. Ұмытпасам, бұрынғы аты Миңдурин жүзім совхозы болу керек экс-премьер-министр А.Терещенконың «өкіл әкесі» Молчанов деген докей сол кеңшарды басқара жүріп бау-бақшалыққа жарамды жерінің басым көпшілігі мыңдаған гектарды бір өзі жекешелендіріп алған екен. «Өкіл баласына» арқа сүйеген Молчановтан ауыл тұрғындары жерлерін қайтара алмай «барар жері, басар тауы» қалмағандықтан «Азаттық» радиосының тілшісі, әрі «Азат» газетінің бас редакторы Батырхан Дәрімбетке сүйеніп тұта хабарласып тұратын.

Бірде ауыл ақсақалдарымен дастархан басында отырғанымызда бір кісі: «Жақын туыстарымнан естідім. Аман Төлеев 1990 жылдардың басында Сарыағаш ауданындағы ағайындарына қонаққа келеді. Сол кездерде Аман еліміздің премьер-министрі болады-мыс деген қауесет шыға бастайды. А.Төлеев бір шаруамен Ташкент жаққа кетеді. Көп уақыт өтпей бір пысықайлар оны ағайынның үйіне іздеп келе бастайды. Таба алмаған соң Аманның жақын туысына аты-жөнін жазып конверттер табыстайды. Әбекен келгенше бірталай «сәлемдемелер» жиналып қалады ғой. Әрине, конверттер бос емес. ішіне қомақты ақшалар салынған. А.Төлеев санардан оралған соң, ағайыны конверттерді көрсетті. —

«Конвертшілердің» бәрін шақырып, тамақ жасатыңыз», - дейді Әбекең. «Құдай қалауымызды берді» - деп, әлгілер қуана-қуана жетеді Әбекең жатқан үйге. Дайын астан дәм тарттырған соң: - «Қазақстанды құртып жатқандар сендер сықылды паракорнар! Мына конверттеріңді алындар да тайып тұрындар» деп, жер-жебірлеріне жеткізе ұрсыпты. 1990 жылдың басында баспасөз беттерінен: - «Қазақстан өзінің 90 пайыз жерасты байлығын шет елдерге сатып жіберді» деген А.Төлеевтің пікірін оқыған болатынмын. Бұлай айтпағанда оның премьер-министр болып кетуі бек мүмкін еді-ау. Егер Ата-Заңымыздың 114-бабына өзгеріс енгізіліп, Президент мәртебесінен үміткер азамат 15 жыл Қазақстанда тұруы керек делінбеген жағдайда Аман Төлеев елге келер ме еді, қайтер еді.

Солақай саясаттын кесірінен ауылдардың тоз-тозы шығып, жұртшылық есеңгіреп қалған жоқ па? Көбі балашаға қамымен тентіреп, нәпақа табуға көшті. Осындай мақсатпен жамбылдық 2-3 азамат «КамАЗ»-дарына көк-сөк тиіп, ұлан-ғайыр Ресей жұртына бет алмай ма? Орал тауын бөктерлей Кемер қаласына жақындағанда жанар-жағар майлары түгесіліп күре жолда тоқтап қалады. Не істерлерін білмей есеңгіреп тұрғанда бір қара «волга» өтіңкіреп барып тоқтайды. Сұңғақ бойлы, өңі қараконырқайлау кісі жандарына жақындап, не себептен аялдап тұрғандарын сұрайды да, жүріп кетеді. Жарты сағат өтер-өтпестен жанар-жағармай таситын көлік жетеді. Май құйып алған соң, «Сені кім жіберді» деп сұрайды шопырлар. Сонда ол: «Мені губернатор Төлеев жұмсады» депті. Әлгілер аң-таң күйде қалған. Қарапайымдылық та, ұлылық та осы емес пе! Бізде мұндай жағдайда облыстық әкім тұрмақ, ауданның «жарты патшасы» тоқтап, жөн-жосық сұрар ма еді.

Өткен жылдың 13 наурызында даңқты жерлесіміз, Халық қаһарманы Қайрат Рысқұлбековтың 45

жасқа толатын қарсаңында ол сегіз жыл оқыған Шу ауданындағы С.Шәкіров атындағы орта мектептің озат оқушылары және екі ұстазымен Семей шаһарына сапар шеккенбіз. Өйткені, қыршын боздақтың өміріне 1988 жылы 21 мамырда Семей түрмесінде қастандық жасалынып сол жақта жерленген болатын. Оның рухына құрмет көрсетіп, Шуға қайтар жолда Новокузнецк-Бішкек пойызына отырғанбыз. Біздің вагонда кемерлік жолаушы орыс әйелдер де бар екен. Қарап отырмай қызығушылықпен жөн сұрасып: «Губернаторларыңыз қалай қызмет етіп жатыр?» - дегенімде: «Ой, біздің Аман Төлеевке жететін адам жоқ! Оған алғысымыз шексіз, қарапайым жұртшылыққа керек болса, жанын киноға даяр. Жұмысшылардың жалақылары жоғары. Ресейдегі ең арзан нан мен азық-түлік өнімдері бізде, паракорлық атымен жоқ» деп мақтай жөнелді.

Осыған қарағанда «азуы алты қарыс» Ельцин, Зюганов, Жириновскийдей қайраткерлерден қаймықпай таласа Президенттік таққа ұмтылып сайлаушылардың құрметімен алдыңғы орынның бірінен көрінген Аман Төлеевтің көршілес солтүстік жұртындағы абыройының асқақ екенін анық байқағанбыз.

Жиырма жылдан асып барады, халық қаһарманы Қайрат Рысқұлбековтың рухын құрметтеуге байланысты республика көлемінде өткізіліп жүрген іс-шараларға шама-шарқымша атсалысып келемін. Оңтүстік Қазақстан облысының Арыс қаласында Тоқтыбек Қарынбай деген азамат 1998 жылдан Желтоқсан көтерілісінің құрбандары Қайрат Рысқұлбеков, Наззат Асанова, Ербол Сыпатаев, Сәбира Мұхамеджановаларды еске алуға тоғызқұмалақтан республикалық турнир өткізіп келеді. Тоқтыбек маған жолдаған бір хатында: «Жергілікті әкім-сәкімдерден көңілім қалды. Бірен-саран

демеушілердің көмегімен турнирді әупірімдеп өткізіп келемін. Ресейдегі Кемер облысының губернаторы Аман Төлеевке хат жіберіп едім. Ол кісі көп кешікпей өзінің жалақысынан арнайы есепшотқа 50 мың теңгеге жуық аударып. азаматтық танытты» деп жазған еді. Өткен жылдың 3 желтоқсанында 14-ші мәрте өткізілген жарыстың ашылу салтанатына арнайы барып қатынасып, жүлдегерлерге Желтоқсан көтерілісінің 25 жылдығына орай Алматыдағы «Үш Қиян» баспасынан жарық көрген «Қайрат. Желтоқсан. Тәуелсіздік» атты кітабымның бірнеше данасын сыйлаған болатынмын. Ең өкінерлік жайт, турнир басталар басталмастан Токтыбек ініміз кенеттен ауруханаға түсіп, қайтыс болып кетті. Оңтүстік өңірінде де Аман Төлеевтей ұлтжанды әрі дархан жүректі азаматтар бой көрсеткенде Токтыбектің де жүрегі сыр бермей, арамызда аман-есен жүре берген болар ма еді, қайтер еді...

2. 02. 2012 ж. «Жас Алаш».

Мақтай Сағдиевтің бір ғана шарапаты

Құдіреті күшті Кеңес Одағының әлсіреп, шаңырағының ортасына түсер шағында Мойынқұм ауданының "Көктерек" қой совхозында жүргізушілік қызметте едім. 1990 жылдың көктемінде ғой деймін, осы шаруашылыққа көрші Хантау кеңшарынан ауысқан аға шопан Ілияс Қалқабаев деген кісі: Мейманасы тасыған совхоз директоры маған ерегісіп, қысы-жазы тыным таппай ондаған жылдай тер төккен қосымша еңбек ақымды бергіздірмей қойды. Одан да сорақысы еңбек кітапшамды айқұш-ұйқыш сызып тастады. Мұндай әрекет тек қайтыс болған адамдардың еңбек кітапшаларына ғана қолданылмайды ма? - деп, мұңын шаққан еді.

Ілекеңе жаным ашып, аудан мен облыстың атқамінерлеріне сеніңкіремей. Қазақ ССР Жоғарғы Президиумының төрағасы М.Сағдиевке бар мән-жайды баяндаған хатты жіберуге көмектестім. Бір-екі апта өтер –өтпестен кездейсоқ жолығып қалған І.Қалқабаев маған облыстан жауап келді деп қуанып жүр. Көрсетіңізші деп, хатын ашып карасам, директордың жауаптарымен оның өзін кінәлаған, - Ой, сіз бұған неге қуанып жүрсіз, өзіңізге бар кінәні аударып тастапты ғой, деп оны поштаға ертін барып М.Сағдиевтің атына жеделхат жіберттім. 3-4 күн өтпей кеңсенің алдында қуанышы койнына сыймай қолында бір бума ақша Ілекең жүр. Маған қайта-қайта алғыс айта, су жаңа еңбек кітапшасын көрсетті. Қуанышымен құттықтап, маған емес Алматыдағы Мақтай Сағдиевке айтыңыз алғысыңызды, - дедім.

Сөйтсек, жеделхатты алысымен Мақтай аға бірден Жамбыл облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы С.Байжановқа телефон шалып: Қарапайым шопанның өтінішін неге дұрыс шешпегенсіңдер, мен трубканы коймаймын. І.Қалқабаевтың жағдайын тез арада қанағаттандырып дереу маған хабарласыңдар деп қатаң түрде тапсырма берген ғой. Зорлықшыл директор да қаған сөгіс алып, кейінірек ауыр науқастан қайтыс болды. Бұл өзім куә болған бір ғана жайт. Жуырда Сағдиев Мақтай ақсақалдың қайтпас сапарға аттанғанын естідім. Жаны жәннатта, иманы салауат, артындағы ұрпақтары зман болсын деймін. Қазірде Астанадағы ел басқарып отырған дөкейлерге Ілекеңдей жапа шегіп жүрген жандар шағымдана қалса, мұн-мұқтажын шешу былай тұрсын оңды жауап ала қояр ма екен, деген ойға қаламын.

03. 09. 2012 ж.

Тәуелсіздік мерекесін дұрыс тойлап жүрміз бе!?

Бабаларымыздың ғасырлар бойы көксеген көкжиекті арманы Тәуелсіздігіміздің 20 жылдығы да артта қалды. Мереке-мереке ретінде тойланады ғой, дегенменен осы айтулы мерекені қалай атап өттік. Меніңше мемлекетіміздің ең негізгі мерекесі санатындағы – Тәуелсіздік күн өз дәрежесінде атап өтілмеді, өтіліп келген де жоқ. Біз Тәуелсіздік мерекесі деп 16 желтоқсанды белгіледік. Ең басты ағаттық осында жатқан сияқты. Шындығына келсек, еліміздің сол кездегі (бүгінгі көсеміміз) басшысы өзге республикалардың барлығы тәуелсіздігін жариялап жатқанда Ресейден айырылғысы келмей сағызша жабысқанда орекендердің бізді ескі жұртқа қалдырып кеткенін ұмытқан жоқ шығармыз.

Содан бес жыл бұрынғы қасиетті де қасіретті Желтоқсан көтерілісін көлеңкеде қалдыру үшін қасакана 16 желтоқсан таңдалғаны анық. Анық дейтін себебім, 17 желтоқсан - Демократияның жаңару күні, деп аталғанымен, ол күн Тәуелсіздік мерекесінің көлеңкесінде қалып қойды да, бірте-бірте ұмытылды. Ашығын айтсам, 1986 жылғы 16 желтоқсанда сол кездегі астанамыз Алматыда 15 минуттық пленум өткізіліп, еліміздің бас тізгіні айдаладағы белгісіз Г.В.Колбин дегенге ұстатылған жоқ па? Маскаралы ұяттылығы сонда, біз осы уақытқа дейін қаңғып келген «шүрегейдің» таққа отырған күнін тойлап жүрген сияқтымыз.

Тәуелсіздіктің қадір-қасиетін түсінгісі келмеген ұлтымыздың көшбасшысы желтоқсан айы басталар-басталмастан Астанада Жаңа жылдық шыршаның шырағын жағып, жер-жерлерде де жаппай орнатылып, 16 желтоқсан мерекесі елеусіз тасада қалып келеді. Ең

оспадарлы-сорақылы жайт 7 ай бойғы мұнайшылардың талап-тілегіне немқұрайлы қараған билік жұртшылықты ашындырғандықтан, кешегі 16 желтоқсанда Жаңаөзендегі наразылы жастардың айдың күнін аманында кандарының төгілуіне себепкер болды.

Біз кезінде Тәуелсіздік Декларациясы жарияланған 25 қазанды Республика күні деп айшықтап, кейінірек бұл атаулы мерекені де тарих бетінен сызып, алып тастадық. Меніңше, Тәуелсіздік мерекесіне лайықты да орынды күн 25 қазан. Қай жағынан алып қарағанда осы мерзім өте қолайлы кез екендігі анық та ақиқатты шындық. Ал, 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісі боздақтары мен өткен жылғы 16 желтоқсанда Жаңаөзен мен Шетпеде шейіт болған жастардың төгілген кандарына байланысты 16-17 желтоқсанды «Демократия құрбандарын еске алу» күні деп белгілеген өте орынды болатыны сөзсіз. Кезінде «Мәртебелі билігіміз» Шәмші Қалдаяқовтың «Менің Қазақстаным» әнін еліміздің Өнұранына айналдыртысы келмеп еді, бірақ та уақыт төреші, халықтың, қаның көпшіліктің тілегі қабыл болып, әділдік орнады емес пе?

Тәуелсіздік мерекесін де өз уақтысында шынайы түрде тойлайтұғын кезең де алыс емес шығар, тек бір Жаратқан иеміз жар болып, қолдасын деймін!

«Дат» 15. 11. 2012 ж.

Қазақстанға космодром қажет пе!?

Осы айдармен 1992 жылғы, 4 қарашадағы санында “Алматы ақшамында” ашық пікірімді білдіргенмін. Содан бері аттай 21 жыл өтіпті. Көшірмесі 2011 ж. “Үш Қиян” баспасынан жарық көрген “Қайрат. Желтоқсан. Тәуелсіздік.” кітабымның 227-бетінде жарияланды.

Ата-бабаларымыз мұра етіп қалдырған ұлан-ғайыр жерімізді Тәуелсіздікке қолымыз жеткеннен кейін аялап күтудің орнына қазба-байлығымызды көрінген “көк аттыға” таратып, ту-талақайын шығардық. 1990 жылдардың басында қарусыз мемлекетке айналамыз деп, айбарлы-ядролы қарудан да бас тарттық. Қарусыз әлжуаз мемлекеттің қатарына енген соң, “Байқоңыр” ғарыш айлағын қоса жауып тастау керек еді. Бірақ не істесеңдер де өз еріктерің деп, басы бүтін солтүстіктегі көршілерімізге 49 жылға жалға беріп қойдық. Орекендер өздері тұрмақ өзгелерді жарылқағаннан қыруар пайдаға кенеліп Байқоңырға ойларына келгендерін істеп бағуда.

Союз, Протон т.б. ғарыш кемелерін әр ұшырған сайын мыңдаған шақырым қашықтықтағы Шу өңіріне кері әсерін тигізіп шаңды боран мен алай-түлей жел көтеріліп тұрады. Ертеректе Қаратау, Жанатас қалалары мен сол маңдағы елді мекендерде сойқанды дауыл болып, тұрғындарға едәуір зардап әкелді. Жуырда ғана Шу ауданының Мойынқұм, Жиенбет, Еңбек, Бәйдібек, Балуан Шолақ, Далақайнар, Шокпар ауылдарында дүлей жел тұрып, ірі бұршақ жауып, көптеген үйлердің терезелері мен шатырлары бүлініп, жүздеген ұсақ малдар қырылып, жайқалған бау-бақшалар тып-тыйпыл болды. Сөйтіп, аяқ астынан он мыңдаған отбасы айтарлықтай материалдық, моральдық тұрғыда зардап шекті.

Осы табиғи апаттардың да Байқоңырдан ұшырылған ғарыш кемелерінің әсері екені айтпаса да түсінікті. Сорақының сорақысы Астананың 15 жылдығы мен Н.Назарбаевтың 73 жасқа толуы құрметіне “тарту” ретінде шілденің 2-інде ғарыш айлағынан ұшырылған “Протон” зымыраны 600 тонналық улы гептилимен құлап, республика жұртшылығының үрейін туғызды. Таңқаларлығы сол, жауапты мырзалар қауіпті

ешнәрсе жоқ, бәрі қалыпты жағдайда деп, жұртты тыныштандырғылары келді. Дегенмен “Еуразия” телеарнасында “Протон” зымыраны құлаған қазаншұңқырдағы улы гептилдің залалы қалыпты жағдайдан 8 мың есе қауіпті екендігі ашық айтылды. Адамзат өміріне аса қауіпті деген улы гептилдің бірте-бірте ауа мен жер асты суларына таралмасына кім кепіл бола алар екен.

Қалың жұртшылыққа аса қауіпті төтенше оқиғаға қарамастан бір-екі күн өтпей-ақ “Астана” күні мен Президенттің туған күні кереметтей әспеттеліп тойланып кетті. “Таз ашуын тырнадан алады” демекші Ғарыш агенттігінің төрағасы Талғат Мұсабаев болса, дүйім жұрттың көзінше сұхбат алуға ұмтылған журналиске шүйлігіп, қырына алды. Талғаттың, комиссия құрудың қажеті жоқ дегенін қалай түсінуге болады?

Бұрындары Сарыарқа төсіндегі Жезқазған қаласының маңына да, Қызылорда облысының аумағына да Байқоңырдан ұшқан Протон зымырандары құлаған болатын. Сонда да бәрі ойдағыдай жақсы деп жылы қазан ретінде жабылып қалған еді. Енді міне, үйреншікті әдетпен биліктегілер түк көрмегендей, түк естімегендей қалып танытуда. Сонда патшағарлар. Құдай одан бетін аулақ қылсын, дегенменен сол ажал қасіретін әкелетін зымырандардың енді Астанаға құлауын күтіп жүр ме? Халық қашанғы зардап шегуі керек. Ел-жұртымызға келтірілген зардаптарды осы жолы жан-жақты зерттеп Ресейден лайықты өтемақыны өндіріп алып, ғарыш айлағының жұмысын мүлдем тоқтату керек. Өйтпеген жағдайда биліктің тізгінін иеленгендердің халықтың қаһарына ұшырайтын сәтін жақындатуы әбден мүмкін.

«Дат» 11. 07. 2013 ж.

Қазақы атауымен аталсақ...

Біз бүгінде Тәуелсіздігімізге 20 жыл толды деп жарты әлемге жар салудамыз. Ата-бабаларымыздың сан ғасырлар бойы көксеген асыл арманын жер-жерлерде алуан түрлі іс-шаралармен әспеттедік те ұлықтадық та. Бұл ретте биліктің «үкілеген дарабозы» "Нұр Отан" партиясы айрықша көзге түсті.

Ғайыптан «аспаннан түсе қалғандай» көрінген осы Тәуелсіздігіміздің желкені іспеттес 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісіне 25 жыл толды. Өкініштісі бұл туралы биліктегілер де олардың «жәрекем аллалаған» жантықтары да ләм-мим деп ауыз ашпауда. Керісінше киелі де құдіретті көтеріліс құрметтелудің орнына ширек ғасыр бойы 1 қаңтардағы Жаңа жыл шыршасының тасасында қалып келеді. Сол бір ызғарлы желтоқсан күндерінде қанға боялып, қыршынынан қиылып, темір тордың ащы дәмін татқан мыңдаған жастарымыздан, олардың асқақ рухынан да крестьяндардың бір күндік шыршасының дәрежесінің бағалы болғаны көңілге кірбің ұялатады. Ащы шындығын айтсам, «Нұрлы жолды көкеміздің» өзі Егемендікті каламай, өзге республикалардың бәрі тәуелсіздігін жариялап жатқанда Ресей Федерациясына жата жабысып, бодандықтан айырылысқысы келмеді емес пе. Бағымызға орай, орекендердің өзі Тәуелсіздігін жариялап, бізді ескі жұртқа тастап кеткенін кім жоққа шығара алар екен?

Кеңес Одағы кезеңінде Қазақ Советтік Социалистік Республикасы атандық. Көршілес Қырғыз Республикасынан да үлгі ала алмадық. Нұрсұлтан ағамыз 1990 жылдардың басында көген көз ағайындардың халқымыздың жартысына жуықтай көптігін алға тартып

орыс тіліне ресмилік мәртебесін бергізгені мәлім. Одан бермен заман өзгеріп, орыстардың ата жұртына кететіні кетіп, кеткісі келмегендердің тұрақтап қалғанын өтірік дей аламыз ба? Соңғы мәліметтерге жүгінсек өзіміз 65 пайызға дейін құрасақ, орыс ағайындар 20 пайыздай ғана екен, қалғандары басқа ұлттар. Осыған карамастан үйреншікті әдетпен әлі күнге дейін орекендерге жалтақтап «Кеден Одағына» өз еркімізбен, яғни «қолтығының астына» қайтадан кірдік. Нәтижесінде қарапайым жұртшылық «қымбатшылықтың құрсауында» қалды. Мемлекеттік тіліміздің хал-ахуалы да жетім қыздың күйін кешуде.

Менің осы уақытқа дейін түсінбейтінім, біз кімдерден жалтақтап қорқамыз. «Қорқақты қуа берсе бағыр болады» деп, аталарымыз ықылым заманда-ақ айтты емес пе. Жиырма жылдың ішінде баяғыда-ақ бағыр болуға болатын едік қой. Сондықтан да айтпағым, егер яки біз шын мәніндегі «жаман үйді қонағы билейтіндей» жат әдеттен арылған Тәуелсіз ел болайық десек:

Бірінші: 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісіне лайықты мәртебе беріп Қайрат, Лаззат, Ербол, Сәбиралардай боздақтар мен жазықсыз жапа шеккендерге өз дәрежесінде құрмет көрсетіп, жастарымызды отансүйгіш адамгершілікке тәрбиелеуге кеңінен жол ашу ауалай қажет.

Екінші: Ата Заңымызға өзгеріс енгізіп, орыс тілі-ресми тіл деген бапты алып тастап, мемлекеттік қызметкерлердің бәрі қазақ тілін мүлтіксіз меңгеру керек деп, тез арада толықтыру енгізгеніміз жөн.

Үшінші: Чехословакия, Грузия, Латвия, Армения, Эстония, Алмания, Венгрия, Жапония сияқты елдерден үлгі ретінде баспасөз беттерінде оқта-текте «Қазақия» атауы бой көрсетіп қалуда. Бұл үрдіс діні де, тілі де бөлек жат-жұрттықтарға еліктеудің көрінісі іспеттес. Осы

жайттарды ескере отырып, көптен бері ойланып-толғана келе менің қалың көпшіліктің талқысына ұсынарым: -Қазақстан Республикасы деу де, Қазақия атауы да ата-салтымызға да, әдет-ғұрпымызға да келіспейді, яғни сай келмейді. Сондықтан да Қазақы Республика деп атасак. Қазақ деп жалаң айта салғаннан Қазақы десек, еліміздегі өзге диаспора өкілдерін де қазақиландырып ұйыстырып отырғанымызға анық дәлелді айғақ болады деп, нық сеніммен айта аламын. Сіздер бұған не дейсіздер, ардақты ағайындар!

10. 08. 2013 ж. БАҚ құралдары жарияламады.

Ақиқатты шындық шыңырауда жатпайды

Өткен ғасыр - 1980 жылдың аяғынан Желтоқсан көтерілісінің қаһарманы әрі сол кездегі екі жүзді Үкімет басшылары ықпалымен «құрбандыққа шалынған еркек тоқты» Қайрат Рысқұлбековты жазықсыз жалалардан ақтап оның рухын құрметтеу мақсатында айтарлықтай іс-шаралар атқара алдық. Ол жайлы баспасөз бетінде жариялап қана қоймай бірнеше кітаптарды жарыққа шығара алдым. Мұның барлығы жай ғана айтуға оңай болғанымен жүйкені жұқатарлықтай арпалысты айтыс-таргыстармен қоса табан тоздырарлықтай әуре-сарсандардың арқасында жүзеге асқаны жасырын емес. Дегенменен осы жолы қолыма қалам алуыма түрткі болған жайт «Жас Алаштың» №43, 3 маусым, 2014 жылғы санындағы «Қытай Үкіметі бір миллионға жуық «тыңшыны» аттанысқа келтірді» атты тарихи маңызы зор мақала. Мұндай айрықша баға беру себебім, Желтоқсан көтерілісінен кейін Балтық теңізі жағалауы мен Кавказ елдерінде халықтық наразылы толқулар бой көтерді деп

ылғый айтылып та, жазылып та келеді. Ал, жоғарыда жазылған ақиқатты ақпар мұндай шектеулі шенберден шығуға тікелей себепкер болады деп ашық айта аламын. Нақтылы дерекке сүйенсем, аға буын өкілдерінің есінде қалған болу керек. М.Горбачевтың Қытай Халық Республикасына 1989 жылғы ресми іс-сапары да қайғылы оқиғаға ұласқанын, «Мәртебелі мырзаның» екі жүзді әрекеттеріне наразылық танытып он мыңдаған студенттер Бейжіңнің Тянь-Энь-Мин алаңына шыққанын.

Қытай басшыларымен мінбеге шыққан Михайлдың дереу Мәскеуіне қайтуға мәжбүр болғанын Орталық теледидар ашық көрсеткен еді. Атамекенге оралған кейбір оралманның айтуынша, сол Тянь-ань-мэнь алаңы қып-қызыл қанға боялып, жүздеген жас қыршынынан қиыптан екен. Осы қанды оқиға әлі күнге дейін құпия күйде қалып келеді. Сол қайғылы оқиғаны қосып, Желтоқсан көтерілісі жайлы көлемді мақаламды үстіміздегі жылдың қаңтарының басында электронды поштамен «Жас Алаң» пен «Егемен Қазақстан» газеттеріне жібергенмін, екеуі де жарияламады. Дейтұрғанменен жиырма тоғызыншы қаңтардағы «Қазақтар ХХІ» апталығының №5 санында толықтай басылғанына шүкіршілік еткенмін.

Ал Қытай тәуелсіз жазушысы Ду Гуаньданың пайымдауынша, Қытай билігі алда келе жатқан «төртінші маусым оқиғасының» 25 жылдығынан сақтанатын көрінеді. 1989 жылы Қытай билігі Тянь-ань-мэнь алаңындағы демократиялық қозғалысқа қатысқандарды қанды қырғынға ұшыратып, әскери күшпен жаныштағанды. Билік халықтың «төртінші маусым» оқиғасына қатысты әлдеқандай шаралар өткізуінен алаңдап отыр дейді Қытай жазушысы. Бірнеше аптадан бері «төртінші маусым» оқиғасына байланысты семинар ұйымдастырғандарды тексеру және тұтқындау науқаны

қауырт жүргізілуде екен. Қазірге дейін осы оқиғаға катысты журналист, профессор және халықаралық заңгер және адам құқығы белсенділерінен жалпы елуден артық адам тұтқындалған екен... Кей дерек көздеріне сүйенсек сол бір 1986 ж қиын-қыстаулы ызғарлы күндері жастарды аяусыз жазалау көріністері түсірілген бейнетаспалар Қытай елі арқылы әлем жұртшылығына тарап кеткені мәлім. Сол себептен аспан асты елінің жоғарғы оқу орны студенттерінің дәл М.Горбачевтың іс-сапары 4-маусым 1989 жылы Бейжіңнің Тяньаньмэнь алаңына наразылықпен шығып, қызыл қанға боялып аяусыз жазаланғаны бекерден-бекер емес. Құпиялардың ашы шындығының бет пердесінің ашылатын уақытының да жақындап қалғаны байқалады.

8.06.2014 ж. «Жас Алаш» жарияламады.

ОРЫСТАН ДОСЫҢ БОЛСА, ЖАНЫҢДА АЙБАЛТАҢ ЖҮРСІН

Әлжуаз, қорғанысы нашар мемлекет өзін-өзі қорғай алады ма?

Соңғы кездегі Украинада болып өткен шиеленісті жағдай мен Қырым референдумының шешімі біз тұрмақ өзге елдердің жұртшылығын да едәуір аландатуда. «Мың өліп, мың тірілген» халқымыздың маңдайының соры бес елі күйде бұл жалған фәниден бағы жанбай өте ме деп қауіптенемін. Бабаларымыз көксеген тәуелсіздікке ие болдық деп бөркімізді аспанға атып қуанғанымыз кеше ғана секілді еді, «кемеңгер көсеміміздің» даналығымен халықпен ақылдаспастан Кеден Одағының құрсауына қыстырылып қана қоймай, ол аздай Еуразия Одағына мүше болып алдық.

Аталарымыз айтқандай «көрпеңе қарап көсіл» деген баталы сөзді ескеріп, яғни өзімізбен денгейлес өзбек, қырғыз, тәжік, түрікпен ағайындармен әу бастан 1990 жылдардың басынан экономикалық аймақ құрып, ортақ ақша шығарып бірлесе сауда-саттықты дамытқанымызда қазіргідей қымбатшылықты дағдарысқа ұшырамас елік қой.

Ең негізгісі әлемдегі сол кездегі төрт ядролық қарулы мемлекеттердің бірі, Ислам елдерінің арасындағы жалғыз айбарлы ел едік. Н.Назарбаевтың өзінің білермендігімен әп-сәтте қарусыз да қауһарсыз елге айналып шыға келіп, «Байқоңыр» Ғарыш айлағын жауып тастаудың орнына басыбайлы орыстарға беріп қойдық. Сөйтіп, бейшара әлжуаз мемлекетке айналғанымыз сонша, тіптен өткен жылғы апатқа ұшыраған «Протон» зымыранының 600 тонна улы гиптелінің ата-жұртымызға келтірген, мемлекеттік комиссия анықтаған 13 миллиард теңгелік залалын Ресей үкіметінен өндіре алмай пұшайман халде отырмыз. Аса қуатты ядролық қаруларды көптеген елдің басшылары өзімізде сақтауға қаржылай көмектесетінін айтқан да еді. Қорқатын ешнәрсе жоқ, керек болса қорғанысты қалқан ете НАТО әскери блогына кіруіміз қажет болатын. Іргелі, экономикасы дамыған Түркия елі де сол одаққа байырғыдан мүше емес пе? Анadolы елінен неге үлгі ала алмадық? Бізбен қатар тәуелсіздікке ие болған Прибалтика елдері НАТО құрамына еніп те алған жоқ па? Енді олар ешкімнен де қауіптенбейді.

Масқаралығымыз сол соңғы кезде қорғаныс салаларымыз қожырап, ел сенген аттөбеліндей генералдар бірінен соң бірі жемқорлықпен шатылып абыройлары айрандай төгіліп жатыр. Осындай мүсәпір де мүшкіл халде тұрып, бетін аулақ қылсын, соғыс орті тұтана қалса, Отанымыз қалай қорғалмақ?!

Қазба байлықтарымыздың талан-таражға ұшырауы ертеңгі күні тәуелсіздігімізге қауіп төндірмейді ме?

Н.Назарбаевтың өмір бойғы кешірілмес қателігі, жекешелендіруді солақай саясатпен жүргізе отыра, өндірістерді тұралатып қоймай, еліміздің тыныс-тіршілігі ауыл шаруашылығын үлкен күйзеліске ұшыратты. Яғни, жергілікті ұлт өкілдерінің 80-90 пайызы тұратын ауылдардың ту-талақайы шығып халықтың басым көпшілігі жұмыссыз қалды. Ал, Жаратқан иеміз тарту еткен қазба байлықтарымыздың қызығын кімдер көруде. Қара алтынымыз Батыс елдері мен, Ресей, Қытайға, мысымыз кәрістерге, көмір-теміріміз үнділік Митталға, тағы басқалардың иеліктеріне өтіп, хан-талапайға түсті. Тіптен, қаракөз сәбилерімізге дейін шетелдерге сатылып кеткен жоқ па? Ертеңгі күні келешек ұрпағымыздың алдында не деп ақталамыз, оларға қай бетімізбен қараймыз. Бізде сатылмаған не қалды? Орасан зор қазба байлықтарымыз бола тұра шет елдерге 150 миллиард АҚШ долларындай қарызбыз. Бізді жеті ұрпағымызға дейін басқаларға борыштар қыла жебірейілдер мен қысық көз кәріс-қытайларды жарылқап қана қоймай қыздары-күйеу балалары, жақын-жұрағаттары қисапсыз байып алған патшағарлар қысылтаянды қыспақ таянғанда батыста әу-бастан дайындалып қойған зәулім де сәулетті сарайларына тайып тұратындары айтпаса да түсінікті. Қазба байлықтардың түбі көріне бастағаннан-ақ, сол ұланғайыр қарыздардың қайтарымы ретінде шығыстан Қытай мен Корея, солтүстіктен Ресей, батыстағы алпауыт елдер жан-жақтан анталай басып қалып «Мәңгілік елге» айналғалы тұрған еліміз бен жеріміздің ту-талақайын шығарып тастамайды ма деген қауіп, жатсам да тұрсам да маза бермеуде.

Тәуелсіздігімізді қайтсек аман сақтап қала аламыз!

Алды-артымыз бен жан-жағымызды сараптап-саралай пайымдасақ, еліміз бүгінде жар басынды қалт-құлт етіп эзер тұрғандай. Арамыздағы базбір ағайындар Президентіміздің ұстанып отырған саясатын бас не қолдап, соңғы кезеңдерде Қырғыз, Украин еліндегі болып жатқан жайттарды бұзақы-бүлікшілердің әрекеті кейінде бағалауда. Ондағы ұлтжанды азаматтардың өз елдерінің тұғырлы тәуелсіздігі мен болашағы үшін жанын сала күресетіндерін, тіптен саясаттың керегі не, тыныштықты сақтап тұрған Нүрекең деп, қаперлеріне алмайтыны өкінішті-ақ. Ауылдағы бетке ұстар азаматтардың қайбірі өздерінің қызметін жоғарылату үшін тасаға жасырынып алып біреудің қолымен от көсең, өзіне жақпайтын азаматтардың үстінен арыз-шағым ұйымдастырумен ел арасында іріткі салып жүргеніне мәз.

Ал, өз ұлтымыз негізін қалаған еліміздің кемел келешегін қайтсек аман сақтап, жақсартамыз деген өзекті жайларға бастарын қатырғысы келмейді. Өзіме келсем, ширек ғасырға жуық қоғамдық жұмыстармен айналыса жүре аудан, облыс әкімдерінің де келеңсіз әрекеттерін ашық сынап отырдым. Тіптен, Президентіміздің де ағалы қателіктерін БАҚ беттеріне еш бүкпесіз жарқырата көрсетудемін. Шылы қаттылау жаздым ба, 2005 жылы қаңтардың қақаған түні (үш әріп тыңшыларының ұйымдастыруымен) шырт ұйқыдамыз, үйімнің терезелерін шағып, шөлмектегі жарылғыш сұйықпен бала шағаммен қосып жарып жібермекші болды. Жарылғыш іске қосылмай аман қалғанбыз. Ауылдағы қарапайым ғана менің өміріме қастандық жасай алмағанмен көп ұзамай Алтынбек пен Заманбек бауырларымыздың

өнегелі ғұмырлары зұлымдықты қастандықпен қиылды емес пе?

Бұл қылымысты әрекеттер халқымыздың қойдан да жуас момындығымен қоса, немқұрайлы-салғырттығының арқасында жүзеге асып жатыр. Осыны тиімді пайдаланған билік халықты жай ғана жабайы тобыр көріп, ойларына келгенін істеуде. Тәуелсіз ел болып қалғымыз келсе жұртшылық болып Президентіміз Н.Назарбаевтан:

1. Еуразиялық Одақтан тезірек бас тартуға;

2. Келешек ұрпағымыздың несібесі - қазба байлықтарымыздың талан-таражға ұшырауын дереу тоқтатып, шет елдегі офшорлық банктер мен қалтарыстарда жасырынған жүздеген миллиард АҚШ долларын елімізге қайтарып, 17 миллион халықтың есепшоттарына тең бөліп аударуға;

3. Жоғары жалақы алатын шенеуніктер мен қарапайым еңбек адамдары арасындағы асиан мен жердей қаражат айырмашылықтарын теңестіруге;

4. Жергілікті және аудан әкімдерін, Мәслихатпен бірге Мәжіліс Депутаттарын бүкілхалықтық тұрғыда әділ де демократиялық жолмен сайлап тұруға, жұртшылыққа ешқандай пайдасы жоқ Сенатты қысқартуды талап ету ауадай қажет.

(БАҚ құралдарына жіберілгенімен жарияланбады).

АҚИҚАТТАН АТТАУ АР-НАМЫСТЫ АЛАСАРТАДЫ

Желтоқсан көтерілісінің ызғары Мойынқұмды да шарпыды

Әлем картасына бетбұрысты өзгеріс енгізуге себепкер болған әрі тәуелсіздік туын тұңғыш рет желбіреткен қасиетті де қасіретті 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісіне 28 жылға аяқ басыпты. Бабалардың көксеген көкжиекті арманы жолындағы киелі көтерілісте Қайрат, Ләззат, Ербол, Сәбирадай ондаған боздақтар қыршынынан қиылса, бірнеше жүздеген азаматтар жазықсыздан-жазықсыз қудаланып, тіпті темір тордың ащы дәмін татқан жоқ па? Өткен ғасырдың 1980 жылдарының соңынан бері осы уақытқа дейін даңқты жерлесіміз, көтеріліс құрбаны Қайрат Рысқұлбековты жөнсіз жағылған жалалардан ақтай отыра оның рухын құрметтеу мақсатында көптеген іс-шараларға мұрындық бола алдық. Солар жайлы тарқатып айтсам:

1987 жылы Мойынқұм ауданы ұстаздарының тамыз мәслихатында сол кездегі С.Киров атындағы орта мектептің (Бірлік ауылы) мұғалімі Сейткерім Қожаназарұлы мінберде жайғасқан облыс пен ауданның атқамінер-дөкейлерінен қаймықпай тар қапаста тергеуде жатқан шәкірті Қайраттың жазған хаттарын қолына ұстап Мәдениет үйінде жиналған 400-ге жуық ұстаздар қауымына оған тағылған ауыр ату жазасын жеңілдету жайлы үндеу көтереді. Сонда мінбер төріндегі Жамбыл облыстық партия комитеті үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі Жандар Кәрібаев мырза:

- Выступление С.Қожаназарова рассчитано для дурачков - деп мұғалімдердің барлығын оған қарсы

қояды. 1988 жылы 21 мамырда Қайрат Семей түрмесінде құпия жағдайда қаза болғанда үш әріп күйыршықтары оның туыстарын ол жаққа жібертпеуге жанталасады. С.Қожаназар түрме басшысы Кутько дегенге қылмыстық іс қозғау туралы жеделхат жібертеді. Сәл кейінірек ол Желтоқсан оқиғасын зерттеу жөніндегі Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінде құрылған комиссияның төн төрағасы Қ.Мырзалиевке Қайратқа қатысты құжаттарды тапсырады. Марқұм Қадыр аға: - Радиодан сөйле, қоғамдық қор құрындар, деп кеңес береді. Секеннің 1990 жылы радиодан айтқан Қ.Рысқұлбеков жайлы пікірлері эфирден 2 жыл өткен соң ғана берілді.

Қайрат қорының құрылуы

Қағардағы қарапайым жүргізуші екендігіме қарамастан 1988 жылдың қыркүйегінде Мойынқұм аудандық партия комитетінің хатшысы мен "Көктерек" совхозы директорының арасындағы сыбайлас жемқорлық әрекетті әшкерелеп, олардың қызметтерінен кетіп, лайықты жазалануларына тікелей әсер еткенмін. Сол кезден кейін С.Қожаназар мені жанына жақын тарта бастады. Көбіне Қайраттың аянышты тағдыры туралы ақылдасып тұратынбыз. Кеңінен келісе келе 1991 жылы Ұлы Наурыз мерекесінде Бірлік, Биназар, Жасұлан ауылдары тұрғындарының басқосу жиынында Қайрат Рысқұлбеков атында қор құрып, төрағалығына сайландым. Содан бері жастарымызды отансүйгіш рухта тәрбиелеуде біршама игі істер атқара алдық деп, мақтанышпен айта аламын. Атап-атап айтсам:

1. Туған ауылы Бірліктегі орта мектепке Қайрат Рысқұлбеков есімі беріліп, алдына белгітас қойылды. Ол 8 жыл оқыған Шу ауданы, Төле би ауылындағы

С.Шәкіров атындағы орта мектепте такта тас орнатылды.

2. Кіндік қаны тамған Отанында ескерткіш тұрғызылды.

3. Туған ауылындағы Гагарин көшесі мен Алматыдағы Обручев көшесі Қайрат Рысқұлбеков есімімен аталды.

4. Ұлтжанды да өнегелі қасиеттерімен көзге түскен қазақ жастарына Қайрат Рысқұлбеков атындағы сыйлық тағайындап, лайықты иелеріне тапсырылды.

5. Сондай-ақ, Семей, Тараз, Алматы, Арыс қалалары мен Мойынқұм, Шу аудандарында өткізілген ақындар айтысы мен спорттық жарыстарға Қайрат Рысқұлбеков атындағы жүлделерді белгілеп тапсырдық.

6. Алматыдағы сәулет-құрылыс Академиясында, Семей қаласындағы Қ.Рысқұлбеков атындағы №33 мектепте, Шу ауданындағы Қайрат 3 жыл оқыған С. Шәкіров атындағы орта мектепте мұражай бөлмелері ашылып, Төле би ауылындағы тарихи өлкедану мұражайында оған арнайы бұрыш ұйымдастырылып қаһарман ініміз туралы деректі құжаттар жинастырылды.

7. 1999 жылдан бері Тәуелсіздік күні қарсаңында төлебилік жаттықтырушы Марат Тілеуқұловтың табандылығымен өткізіліп келе жатқан шығыс жекпе-жегінен жастар мен жасөспірімдер арасындағы Халық қаһарманы - Қайрат Рысқұлбеков атындағы республикалық турнирдің ойдағыдай өтуіне атсалысудамыз.

Кейінгі кезеңдерде Шу қаласында өткен жылдары пайдалануға берілген №40 орта мектепке жас боздақтың есімін бергізу жолында еңбектенудеміз. Және де түрлі деңгейдегі басқосуларға қатысып, қаһарман ұлдың ұлтжанды да өнегелі ғұмырын көпшілікке насихаттаудамыз. Сондай-ақ, Желтоқсан құрбандарына Алматыда мұражай ашып, сәулет-құрылыс Академиясына

Халық қаһарманы Қайрат Рысқұлбековтың есімін беру туралы көптен бері құзырлы орындарға қозғау салып келеміз. Жоғарыда атқарылған іс-шаралар айтып, жазуға оңай көрінгенімен әркімнен сөз естіп, табандарымызды тоздырып, жүйкелерімізді жұқартуға тура келді. Әу бастан-ақ, туған ауылындағы С.Киров атындағы орта мектепке жас қыршынның есімін бергізерде көп қиналды. Сондай-ақ, 1992 жылы кіндік қаны тамған ауылы Бірлікте (Мойынқұм ауданы) ескерткіш тұрғызарда да оған демеуші іздеп, оңтүстік астанада жаяу-жалпылай, талай мекеменің табалдырығынан аттауға тура келді. Сәтіменен Құдай оңдап Төле би банкiсiнiң төрағасы (1-топ мүгедегі) Мамырбек Әбдірахмановты жолықтырдым. Мамырбек ініміз 1992 жылы 10 қыркүйекте салтанатпен шымылдығы түрілген ескерткіштің құнын төлеп қана қоймай, жаңа үйге қоныстанған Қайраттың туыстарына байғазы ұсынып, мектебінің озат оқушыларына Төле би мен Қ.Рысқұлбеков атындағы стипендия тағайындауға қомақты қаражат бөліп нағыз ұлтжанды азамат екендігін танытты. [Өкініштісі «Ономастика» қағидасының жаңа талабына сай Шу ауданында Халық қаһарманының есімі екі-үш көше мен бір ауылға берілуіне байланысты N40 мектепке Қайраттың аты берілмеді].

Сондай-ақ ұлтжанды да өнегелі қасиеттерімен ерекшеленген қазақ жастарына Қайрат атындағы сыйлық тағайындалғанда да сабыла демеуші іздеуге тура келді... Мойынқұмдық У.Мансұров пен Ү.Бекбаев, алматылық О.Масатбаевтар жомарттық танытып алғашқы сыйлықты Омбыдағы қазақтың “Мөлдір” мәдени орталығының төрайымы Алтынай Жүнісова қарындасымызға 1993 жылдың желтоқсанында Алматыдағы Орталық концерт залында өткізілген “Желтоқсан жұлдыздары” кешінде салтанатты жағдайда тапсырдық.

Қайраттың қазасын анықтау

Желтоқсан көтерілісі десе, алғашқылар қатарында Қайрат Рысқұлбеков аталады. Өйткені қасіретті Желтоқсан мен Қайратты бөліп-жаруға болмайды. Себебі Қайрат Желтоқсанның алтын діңгегі іспеттес. Сондықтан Қайрат көтеріліске қатысқан жастардың жиынтық тұлғасы (образы) сияқты. Сол себептен зымиянды құйтырқы қиянатпен оған адам өлтірді жаласын жауып ең ауыр- ату жазасын тағайындайды. Дейтұрғанменен өркениетті елдердің зиялы қауым өкілдері сол кездегі Кеңес Одағының көсемдері М. Горбачев пен А.Громькоға Қайраттың жазасын жеңілдету туралы жеделхағтар жібергендіктен ауыр жаза амалсыздан 20 жылға ауыстырылады.

Соған қарамастан Жоғарыдан арнайы ұйымдастырылып, Семей түрмесінде жұмбақ жағдайда қайтыс болған Қайратты өзіне-өзі қол жұмсады-ға ыңғайлап, кейінірек оның туыстарына Жоғарғы Соттың шешімімен “құнын” төлегенсіп, бүркемелі істерін жылы жауып қойғылары келді. Біз бұған келіспедік.

Көптеген әуре-сарсаңнан соң, Қайрат Рысқұлбеков жатқан Семейдегі СЕ-165-1 түрмесінің 21-камерасына 1993 жылдың шілдесінің соңында бірнеше азаматпен кіріп, Қайраттың мәйітін қараған дәрігер-сарапшы Болат Шалағановпен пікірлесе келе, оның өміріне қастандық жасалғанын анықтадым. Қайраттың жанына қосарлана қамалған бірнеше мәрте сотталған қанішер Власенко [ол да кейінірек белгісіз себеппен қайтыс болды] дегеннің қолымен Қ.Рысқұлбековтың таңғы төтті ұйқысын пайдаланып қылқындырылып әрі жастықпен тұншықтырылып өлтірілген. Бұл жөнінде “Азаттық” радиосында, “Қазақстан-1”. “Хабар-2” телеарнасында,

“Ер намысы-ел намысы”, “Қайрат және Желтоқсан көтерілісі”, “Қайрат. Желтоқсан. Тәуелсіздік” кітаптары мен “Жас Алаш”, “Айқаш”, “Ақ жол” т.б газеттерде жан-жақты айтылып жазылды. Осыдан кейін ғана сен қозғалғандай болды.

Қайрат Рысқұлбеков мектебінің ұстаздарымен ақылдасып, Президент пен Жоғарғы Кеңеске, сондай-ақ Бақтарға наразылық үндеулер мен хаттар жолдадық. Бізді қолдап Желтоқсан комитеті мен елжанды азаматтар құзырлы орындардан Қайратқа Халық қаһарманы атағын беруді талап етіп жатты. Нәтижесінде 1996 жылдың 9 желтоқсанында Н.Назарбаевтың Жарлығымен Қайрат Рысқұлбековке “Халық Қаһарманы” атағы берілді.

Алматы «ОТАУ» телебағдарламасы мен “Егемен Қазақстан” газетіндегі Қайрат жайлы зерттелмеген жаңсақ пікірлер

Бұл мақала жазылмауы да мүмкін еді, егер-яки өткен 2013 жылдың 16 желтоқсанында Алматы “ОТАУ” ТВ телеарнасынан кешкі 20.00 мен 22.45 уақыт аралығындағы “Бабалар аманаты” бағдарламасын көрмегенде. 3 сағатқа жуық уақыт бойы берілген хабарда Қайрат Рысқұлбековтың Желтоқсан көтерілісі күндеріндегі іс-әрекеттері толыққанды емес шикілеу дүмбілез күйде айтылғандай ұшқары әсер қалдырды. Осы хабарды ұйымдастырып басы-қасында жүрген Қайрат Рысқұлбековтің інісі Талғат Ноғайбайұлының тете бауырының ауыз толтырып айтарлықтай ерліктерін небәрі 20 жасында көрсеткенін айғақтайтын деректерді білмегеніне таң қалудамын.

Ал “Егемен Қазақстанның” 25 желтоқсанындағы санының 11-бетіндегі “Намыс дауылы” айдарымен

берілген сұхбатында желтоқсаншы Құрманғазы Айтмырзаұлы Қайрат Рысқұлбеков туралы: "Ол көпшілікті ұйымдастыруға қатыспаған. Алаңға шыққан 40 мың адамның бірі ғана. Бірақ батырлығы бар, рухани дүниесі мықты жігіт, деп пікір білдірген. Осыларға байланысты, Талғат Рысқұлбеков пен Құрманғазы Айтмырзаұлы інішектердің назарына мына нақтыны деректерді ұсынуды жөн көріп отырмын, егер де қаперлеріне қабыл ала алса.

Әу баста ана қауымын пір тұта, қаракөз қыздарымызды қорғаймын деп алаңға шыққан Қайраттың бір бойжеткен қарындасты (шіркін, сол қыз аман болып, хабарласса ғой!) ұмытпасам Алмабеков деген милиция шашынан сүйреп бара жатқан жерден құтқарып алғандығы жайлы "Бабалар аманаты" телебағдарламасында айтылғандығын жоққа шығара алмаймын. Сонда да сол хабарды ұйымдастырушылардың айтуынша Қайрат қолына таяқ ұстап жүргендіктен құқық қорғаушылардың назарына түскен деп келтіреді. Менінше сол күндері жалғыз Қайрат емес, өзі-өзін қорғау мақсатында қолдарына таяқ ұстағандардың жетерліктей болғанын сол келі көтеріліске қатысқандар растайды. Екінші жағынан қарағанда Қайрат көше бұзықтарының бірі сияқты екендігіндей әсер қалдырады.

Менің мұрағатымда көптен бері сақтаулы нақты дерек бар. Дәлірек айтсам, 1991 жылы 12 желтоқсандағы "Атамекен" газетінің 1-бетінде "Тірі куәлер не дейді" айдарымен жарыққа шыққан сол кездегі студент Ғ.Насыровтың: - "Марқұм Қайрат алаңда жиналғандарға: Жігіттер, үш күнге шыдайық. Үш күннен соң біздің дауысымыз Біріккен Ұлттар Ұйымына жетеді". - деген жан дауысы әлі күнге құлағымнан кетпейді деген естелігі бекерден-бекер айтылмаған. Қайраттың осы үндеуден кейін ғана "тыңшылардың" назарына іліккендігі анық.

Бұл әркімнің қолынан келе бермейтін ерліктің үздік үлгісі емес пе?!

Ал, өз өмірі қыл үстінде тұрған қандай адам өзге біреу үшін оны ара түсіп қорғай алады. Осы өнегелі де өрелі ерлік те Қайраттың тарапынан орын алған болатын. 2000 жылдың басында Қайраттың туған күні 13 наурыз қарсаңында Алматыдағы ұлттық сәулет-құрылыс Академиясында алқалы басқосу жиыны өтті. Қайраттың қорғаушы-ұстазы Сейткерім Қожаназарұлы екеуіміз арнайы қатысқанбыз. Желтоқсаншы ана Жансая Сәбитова мен 8 жылға сотталып, түрменің ащы дәмін татқан, аталмыш оқу орнының бұрынғы доценті Әркен Уақов сыйлы қонақ ретінде шақырылыпты. Көпшілік алдында Әркен аға ақ жүрекпен ақтарыла: “Желтоқсан көтерілісінен кейін қаныпезер тергеушілер мені Қайрат Рысқұлбековпен беттестіріп, мына адамды танысың ба, осы кісі емес пе, сендерді алаңға шығыңдар деп үгіттеген дегенде, Қайрат қаймықтастан: “Бұл ағайды танымаймын. Алаңға өзіміз шықтық” деп мені ашық қорғады. Егер де ол басқалай айтқанда, Қайрат емес, менің ату жазасына кесілетінім айдан анық еді”, - деп тебірене көзіне жас алған болатын.

Өзінің қыршын ғұмырын тәрік ете аяулы ұстазын қорғау - ерліктің нағыз ересен үлгісі емес пе? Қайраттың осы өнегелі ерліктері туралы 2001 жылы «Өркениет» баспасынан жарық көрген «Қайрат және Желтоқсан көтерілісі» мен 2009 жылы 16 желтоқсанда «Қазақстан» апталығындағы «Желтоқсан көтерілісінің көсемдері кімдер?» атпен жарияланған мақаламда, 2011 жылы «Үш Қиян» баспасынан жарық көрген «Қайрат. Желтоқсан. Тәуелсіздік» кітабым мен облыстық, аудандық газеттерде де жарияланған еді.

Желтоқсан көтерілісі әлі де толық зерттелмеді

Кеңес Одағының сайқалды саясатына әлемде алғашқы болып қаймықпай қарсы тұрған қазақ жастары 1986 жылдың желтоқсанында жанкешті ерлік үлгісін көрсете алды. Желтоқсан көтерілісінен соң көп ұзамай Кавказ, Прибалтика елдерінде де халықтық толқулар толқыны “Кереметті көрінген Кеңестер үйінің” керегесін айтарлықтай шайқалтты.

Өттеген-айы эзирбайжандықтар Бакуде орын алған кантөгіс үшін КСРО-ның соңғы көсемі М.Горбачевты сотқа сүйрелеп жатқанында желтоқсан құрбандарына бірден-бір кінәлі Бүкірбаевты біз әлденеше мәрте құрметті қошеметпен қонаққа шақырумен болдық.

Мына қаралы оқиғаны көпшілік біле бермейді, дегенменен аға буын өкілдерінің есінде қалған болу керек. М.Горбачевтың Қытай Халық Республикасына 1989 жылғы ресми іс сапары да қайғылы оқиғаға ұласқанын, “Мәртебелі мырзаның” екі жүзді әрекеттеріне наразылық танытып он мындаған студенттер Бейжиннің Тянь-Энь-Мин алаңына шыққанын, Қытай басшыларымен мінберге шыққан Михаилдың дереу Мәскеуіне қайтуға мәжбүр болғанын Орталық теледидар ашық көрсеткен еді. Атамекенге оралған кейбір оралманның айтуынша сол Тянь-Энь-Мин алаңы қып-қызыл қанға боялып, жүздеген жастар қыршынынан қиылған екен. Осы қанды оқиға әлі күнге дейін құпия күйде қалып келеді.

Қытай Халық Республикасының Үкімет басшыларымен ауыз жаласқан М.Горбачев Бейжин алаңындағы көтерілісті Дянь-Со-Пинның реформасына қарсы ұйымдастырылған дегенсі бұрмалатқан секілді. Десе де басқа күн жетпегендей Қытай жастарының дәл сол Горбачевтың ресми іс сапарында наразылық танытқаны бекерден-бекер емес екені анық. Өйткені, кей деректерге

сүйенсек, 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісіндегі зорлық-зомбылықтар мен аюанды қылмысты әрекеттерді жасырын түрде түсірген бейнетаспалар “аспан асты елі” арқылы бүкіл әлемге таратылып кеткенін ескерсек, Қытай жастарының Горбачевке қарсы наразылық танытқанын кім жоққа шығара алар екен. Бұл жайт та жан-жақты тексеруді қажет ететін өте маңызды оқиға.

Жалпы алғанда Желтоқсан көтерілісі мен нақты мерт болғандар саны әлі де толықтай зерттеліп біткен жоқ. Қасиетті де киелі көтеріліс жан-жақты зерттеле сараланып бітпей жатып, тұп-тура 25 жыл өтер-өтпестен 2011 жылғы Жаңаөзен қасіретінің орын алғанын қайтерсің.

*14.02.2014 ж. №05. 29. 01. 2014 ж.
«Қазақтар XXI»*

АҢДАМАЙ СӨЙЛЕГЕН, АУЫРМАЙ ӨЛЕДІ

Мен 2000 жылы халықаралық “Жас Түркістан” журналының 3-санында “Президентіміз бізді қайда әкелді?” деген мақала жариялаған едім. Кейіннен 2011 жылы Алматыдағы “Үш Қиян” баспасынан жарық көрген “Қайрат. Желтоқсан. Тәуелсіздік” кітабында да осы мақалам қайтадан жарияланды. Онда тұңғыш Президентіміздің он жылдың ішіндегі атқарған еңбегі мен жіберген ағаттықтары:

1. Ауыл шаруашылығының тоз-тозын шығарғаны;
2. Елімізде сыбайлас жемқорлықтың белең алғаны;
3. Жер-анамызға қатысты теріс көзқарасы жайлы;
4. “Байқоңыр” ғарыш айлағын басыбайлы Ресейге беріп жібергені, т.б. туралы жазғанмын.

Бұл-бұл ма, сорақының-ең сорақысы 3-4 жыл өтпей жатып Нұрсұлтан Әбішұлы: “Қазақстанда, қазақтарда

ешқашан шекара болған жоқ. Бүгінгі шекара шегінде ешқашан да мемлекеттілік болмаған” - деп дүйім жұртқа жар салғанын қайтерсің. Бұл ретте Н.Назарбаев 1456-58 ж.ж. алғашқы Қазақ мемлекетінің іргесін қалаған Керей-Жәнібек сұлтандардан бастап соңғы ханымыз Кенесарыға дейінгі Қасым, Есім, Тәуке, Абылай іспеттес 30-шақты хандарымыздың 500 жылға жуық жерімізді, елімізді жан-жақтағы анталаған жаулардан қорғап, сақтап бізге яғни артындағы ұрпақтарына мұраға қалдырғанын қаперіне алғанды жөн санамады. Айтпай кетпеуге болмас, біз көптен бері киелі Шу ауданында алғашқы қазақ хандарымыз Керей мен Жәнібекке ескерткіш орнату жайлы құзырлы орындарға жазып та, жергілікті шенеуніктерге айтып та келеміз. Бірақ онды нәтиже шығатын емес. Оларға да кінә артуға болмас, жоғарыдағы көкелері, біздің жерімізде бұрын-соңғы мемлекет болмаған, Қазақстан Республикасын 1991 жылы тек, менің өзім ғана құрғанмын деп жүрсе.

Биылғы жаздың соңына таман Шу ауданының орталығы Төле би ауылында таңқаларлық ерекше оқиға орын алды. Орталықтағы саябақтың сәбилер ойнайтын алаңқайына жақын тұста” Ататүріктің” көлемді ескерткіші аяқ астынан орнатылып, жан-жағы абаттандырылып жөнделу жұмыстары жүргізіліп те қойды. Осыған байланысты 11 тамызда [жоғарыда да жазғанмын] Шу ауданының әкімі Б.Нұркеновке:

-Балалар ойнайтын алаңқайдың жанына Ататүріктің ескерткіші қандай құзырлы орындардың рұқсатымен орнатылып жатыр? Мен алғашқы болып тәуелсіздігімізді таныған Түрік халқы мен көсемдері Ататүрікті кемсітіп отырған жоқпын. Дей тұрғанменен алғашқы хандарымызға ескерткіш тұрғыза алмай жатқанымызда ертеңгі күні күрд халқы өкілдері мен славян қауымдастығы Оджалан немесе 2-Николай патшаға

ескерткіш тұрғызамыз десе, оларға да рұқсат бере бересіздер ме? - деген пікірде ресми хат тапсырғанмын.

Жауап болмағанменен ескерткіштің салтанатты ашылу рәсімі 30 тамыз Конституция күні қарсаңына жоспарланған шара өтпей қалды. Өйткені, сол ескерткішке байланысты тиесілі орындардан рұқсат жоқ болып шыққан.

Хатыма орай жауап берілмеген соң, жуырда аудан әкімінің орынбасары Е.Аймамбетовке жолығуыма тура келді. Ербол Еркінұлы: "Аудандағы түріктер қауымдастығының өздері каражат жинап, қырғыз елінен мүсіншілер шақыртып соларға жасаттырды. Рұқсат алу үшін құжаттары Астанаға жіберілді. Рұқсат келгенше ескерткіштің жан-жағы темір қаңылтырмен қоршалды. Астанадан жіберілетін құжатқа сәйкес басқа жаққа алып кетуі де мүмкін. Түркияда біздің белгілі тұлғаларымызға көшелерге есімдері беріліп, ескерткіш те тұрғызылуда. Халықаралық саяси ахуал шиленісе түскенде түркі елдерін бауырымызға тартқанымыз жөн емес пе дегендей жауап қайтарды".

Ербол ініміздің айтқаны жөн де шығар. Десе де "Орыстан досың болса жаныңда айбалтаң жүрсін" деп аталарымыз айтқандай, В.Путиннің жуырда қазақ халқына байланысты жариялаған мәлімдемесі нені білдіреді? Бетін аулақ қылсын, басымызға күн туа қалған жағдайда нанымызды жеп, суымызды ішіп отырған өзгедей ұлт өкілдері біздің сойылымызды соғып жақтаса алады ма? Әй, қайдам, түркі халықтарының бірегейі деп жүрген шешен содырларының Украйын еліне қарсы соғысып жүргенін қалай түсінуге болады?!

Барлық кінәні Лимонов, Жириновскийлерден ғана емес, болмаса құдай қосқан қосағы Людмила айтқандай итімен әуейі болып, мінез-құлқы бұзылған В.Путиннен көрмеуіміз керек. Осыдан он шақты

жылдай бұрын ойламастан аузына келгенін айта салған Президентіміздің өзінде ме бар гәп, деп түсінгеніміз дұрыс болар. Бұл келеңсіздік жайлы Үкіметтегілер де, Парламент Депутаттары да үнсіздік танытуда. Бір ғана Жасарал Қуанышәлинге балама бола алмайтын зиялы қауым өкілдерінен не үміт, не қайыр.

Сондықтан да “Есің барда, елінді тап” демекші, халық болып ақыл-есінде ауытқуы бар қанқұмар адам басқарып отырған Ресейден, яғни Еуразиялық экономикалық одақтан іргемізді ажырату жайлы жеделдете қам жасағанымыз жөн шығар.

15. 08. 2014 ж.

ШУ ӨҢІРІНДЕГІ АЗЫҚ-ТҮЛІК БАҒАСЫН ҚАЛАЙ ТҰРАҚТАНДЫРУҒА БОЛАДЫ

Жақсының жақсылығын неге айтпасқа

Жасыратыны несі бар, соңғы жылдары облысымыздың қара шаңырағы - «Ақ жол» газеті қалың оқырманынан оқшауланып жазарынан жаңылып, тура жолынан ауытқып адаса бастағандай еді. Ашығын айтсақ несі айып, көпшіліктің бағына орай, басылымның бас редакторлығына Көсемәлі Сәттібайұлы тағайындалысымен «Ақ жолдың» айдарынан жел есіп, бет-бейнесі ажарланып қана қоймай мазмұндылығымен қатар өміршен де өзекті мәселелерді қозғай бастағанына дән ризамыз.

Әсіресе, 10 шілдедегі С.Әлібайдың «Шу өңірінде азық-түлік неге қымбат» айдарымен жазған мақаласы мені бей-жай қалдыра алмады. Сапарғали бауырым киелі Шу аймағындағы елдің тыныс-тіршілігін жан-жақты зерттей отыра нақтылы бұлтартпастай дәлелдерді алдыға тартыпты. Шындығында бүгінгі таңда ауданымыздағы

күнделікті тұтынатын азық-түлік өнімдерінің күннен-күнге қымбаттап бара жатқаны жұртшылықтың жан-дүниесіне кері әсерін тигізуде. Расында С.Әлібай атап-атап жазғандай ауданымызда сыйымдылығы 620 млн. текше метрлік «Тасөткел» су қоймамыз бен 25 мың гектардан астам суармалы жеріміз пайдаланып жатқанда, сондай-ақ 300 000-ға жуық қой-ешкіміз бен 50 мыңдай ірі қара, жылқы, түйлеріміз өріп. жайылып жүрсе де азық-түліктің бәрі неге қымбат?

Әсіресе, астың атасы саналатын нан мен сол нан өнімдері бағаларының аспандап тұрғанына еріксіз қайран қаласың. Меніңше, нан бағасын тұрақтандырудың бірден-бір жолы бар. Шындап қолға алынса бұл өзекті іс бірер жылда-ақ жүзеге асады деп, сеніммен айта аламын. Нақтылай айтсам, Төле би ауылының іргесіндегі Бірлік кентінде 1975-76 жылдары пайдалануға берілген бір мезетте 110 мың тонна астық қабылдай алатын алып элеватор қалқайып бос тұр. Бүгінде бұл ғимарат кімнің меншігінде екендігі беймәлім. Дейтұрғанымен кезінде осы элеватор жайлы журналистік зерттеу жүргізген болатынмын.

Сол кездегі аудан әкімі Б.Рысмендиевтың облыстық «Ақ жол» газетінің тілшісі Б.Бекжанға 2002 жылы 12 желтоқсанда берген сұхбатында: «Сонымен қатар, бірнеше жыл жұмыссыз тоқтап тұрған Бірлік астық қабылдау пунктін "KASEXIM GRVP" 38,0 млн. теңгеге сатып алып, 120 адамға жаңадан жұмыс орны ашылып, бүгінгі таңда астық өнімдерін қабылдай бастадым, дегені әлі күнге жадымда. Сол кездегі астық қабылдау пунктінің бастығы, ұмытпасам Есіркепов Бақберген деген мырза болатын. Өкініштісі элеватор бірер жылдай ғана жұмыс істегенімен тоқтап қалды. Содан бері қаңырап бос тұр.

Еліміздегі элеваторлардың санаулыларының бірегейі ғана, облысымыздағы бірден-бір алып ғимарат кезінде

небәрі 38,0 млн. теңгеге, яғни үйреншікті қолданыстағы сол кездегі АҚШ долларына шаққанда 250 мың долларға ғана сатылған болатын.

1 қыркүйектен басталатын [жылжымайтын мүліктер құжаттарының жеңілдікпен заңдастырылатын] бүкілхалықтық науқанды пайдалана отырып элеваторды мемлекет меншігіне қайтарып, тіптен болмаса жүрегі таза, халыққа жаны ашиды деген Шу өңірінен шыққан іскер азаматтардың біріне заңдастырып алып беруге жағдай жасап, Солтүстіктен жылма-жыл қолжетімді бағамен жүздеген мың тонна бидайды тасымалдан дайындаса Шу мен көршілес аудандарды ғана емес бүкіл Жамбыл облысын арзан нан өнімдерімен қамтамасыз етуге болатыны айдан анық. Мен «аспандағы айды әперіндер»-деп әрі жаңалық ашып отырған жоқпын. Бұл қолдан келетін шаруа емес пе? Тек халық сенім артын отырған лауазым иелерінің құлшынысты ынта-жігері болса болғаны.

Сонымен қатар, өзгедағы азық-түлік өнімдерінің бағаларын да арзандаға отыра тұрақтандырудың жолы табылатынын ескерткім келеді. Осы жайлы 2012 жылы 28 мамырда ауданның сол кездегі әкімі І.Тортаевқа ұсыныс хат жазғаныммен оңды жауап болмады.

Құдандалы іссапармен Сарыарқа төсіндегі Сәтбаев қаласына жиі қатынаймын. Қымбатшылықты дағдарысқа орай Жезқазған аймағында халық игілігі жолында айтарлықтай қамқорлы іс-шаралардың атқарылып жатқанына көз жеткіздім. Жезқазған мен Сәтбаев қаласының әкімдері соңғы жылдары тұрақты түрде әр сенбі күндері ауыл шаруашылық өнімдерінің жәрменкесін өткізіп тұрады екен. Қой, сиыр, жылқы еттерінің бағасы арзан да қолжетімді, көкөністер оңтүстік өңірлерден жеткізілетініне қарамастан базар бағасынан едәуір төмен сатылады. Бағалар әкімдік қызметкерлерімен қатаң

тағайындалады екен. Осы себептен көпшіліктің қажетті азық-түліктерін тек сенбідегі жәрменкеден сатып алуды әдетке айналдырғанына сүйсінесің де қызығасың.

Осы игі шараны өзіміздің киелі Шу өңірінде неге қолға алмасқа? Өйткені, ауданымызда мал да жеткілікті, ондаған мың гектарға бау-бақша өнімдері де егілуде. Соған қарамастан базар бағасы аспандап тұрған жоқ па? Шу ауданында ара-тұра жылына 2-3 мәрте азық-түлік жәрменкесі өткізіліп тұратынын жоққа шығара алмаймын. Соның өзінде жарнаманың жетімсіздігінен жұртшылық мерзімді уақытын анықтай алмай қалады. Сондықтан да арнайы бір күн белгіленіп, жәрменке апта сайын өткізіліп тұрса, халық та хабардар болып, тауар өндірушілермен тығыз байланыс орнап, баға да бірте-бірте арзандап әрі тұрақтанып қымбатшылықтың құрсауына тосқауыл қойылатыны ақиқат.

Әрине айтып, жазуға оңай болғаныменен бұл игі істерді жүзеге асырудың жеңіл шаруа емес екендігі де белгілі. Дегенменен «қалауын тапса қардың да жанатынын» қаперімізге алсақ екен деймін.

21. 08. 2014 жылы «Ақ жолда» жарияланып, көп кешікпей Шу ауданы әкімдігінің жауапты қызметкері Н.С.Жақсыбаев мырза маған арнайы жолығып, Бірлік кенті элеваторын облыстық мәслихаттың бұрынғы депутаты Н.Ергешибай деген мырзаның сатып алып, оны кепілдікке қойып Банкіден қомақты қаржы алып қайтармағандықтан, соттың шешімімен астық қабылдау ғимаратының «тұтқында» екендігін жеткізді.

ЕҢБЕГІҢ ЕЛ АУЗЫНДА ЖҮРЕР АҒА

Еленген туған елге еңбегімен,
Үлгі тұтар келешек өрнегімен.
Халқымның қайсар ұлы Мәкен аға,
Құттықтаймын 65-ке келгеніңмен.

Жүрмейтін халық десе жанын қорып,
Жасадың қиын күнде жалғыз жорық.
Жұдырықтай жүрегің аттай тулап,
Іздегенің әділдік жолы болып.

Шырылдап желтоқсанды зерттегенің,
Сынақтан да сүрінбей өткен едің.
Кескілеп қиянаттың қыл көпірін,
Жаңғыртып жан айқайы жеткен ерім.

Батырды ел қорғаны демей ме елде,
Қорқақ-дөкей жасқанып не дейді елге?!
Анықтап Қайрат жайлы қиянаттың,
Аштын сен құпиясын Семейде де.

Керей менен Жәнібек хандарыма,
Айналған ел мен жердің қорғанына.
Шырқырап ең ескерткіш орнатсақ деп,
Жеттік қой Елордада арманына.

Сіз журналист, біз болсақ ақынымыз,
Айтуға шындық жайлы қақылымыз.
Патриот болып өссін ұрпағыңыз,
Өмірде басылмасын қарқыныңыз.

Жүзіңіз айдай болып жарқырасын,
Әрқашан домаласын өрге тасың.
Халқыңмен бірге соғып жүрегіңіз,
Тегінде ұзақ болсын өмір жасың!

*Базарбай Асқартегі
мәдениет қайраткері. Төле би ауылы, Шу ауданы
16 қараша 2013 жыл.*

ТҮЙІН

Құрметті оқырман!

Осынау азғантай ғана еңбегіме көңіл бөліп, танысқаныңызғашын жүректен алғыс білдіремін. Биылғы 2015 қой жылы той жылына ұласып: Қазақ хандығының 550, екінші жаһандық соғыстың жеңіспен аяқталғанының 70, Ата Заңымыз бен Халықтар Ассамблеясының 20 жылдықтары аталып өтілуде. Ұлттық мемлекеттігіміздің іргесінің қаланып, киелі Шу өңірінде ту тіккендігі мені де бей-жай қалдырмай, қызығушылықпен аздықөпті журналистік зерттеу жүргізуіме тура келді. Кей сәтте ағаттық та жіберуім мүмкін, дейтұрғанменен бұл еңбегім «мың өліп, мың тірілген» халқымыздың тарихының қалыптасуына «теңіздің бір тамшысындай» болса да үлес қоса алса, мен үшін үлкен мәртебе. Екінші бөлімде әнші-серілігімен әрі балуандығымен атағы Алаш жұртын тәнті еткен Балуан Шолақ жайлы жайдан-жай қозғал отырған жоқпын. 560 жылдай бұрын жан-жақтан анталаған жаулармен арпалысын жүре Керей-Жәнібек сұлтандар Қазақ хандығының туын қадап, мемлекеттігіміздің керегесін қалап, шанырағын көтеріп кеткен жоқ па? Ата бабалардың 5-6 ғасырдай сол ұлан-байтақ жерімізді қорғап, аман-есен сақтап келгені де ақиқат. ХІХ ғасырдың соңына қарай Ресей империясынан қоныс аударған қарашекпенділердің өз әкелерінің жеріндегі шұрайлы өңірлерге орналасқан ата-бабаларымыздың қоныстарын тартып алғандарына Балуан Шолақтың наразы болып, отаршылдарға қарсы жан аямай күрескені белгілі. Оған бетпе-бет келуге жүрексінетін орыс-казактар Балуан Шолақ 1916 жылы ауылына қайтып келе жатқанда Бұланды орманының қалың нуы тұсында қарсы алдынан атады. Осы оқтың зардабынан Балуан бабамыз 1919 жылы қайтыс болады. Ол аздай оның көрін қазып ақтарып таба

алмағаннан кейін, баласы Исажарды да атып кетеді. Бұл не деген сұмдық, не деген аюандық! Балуанға оқ атылған 1916 жылдан тұп-тура 70 жыл өткен соң, 1986 жылы Желтоқсан көтерілісінің басталғаны да ата-баба эруақтарының наразылы бұлқынысының әсері ме деген ойдамын.

Сол кездегі Үкімет басшыларының екіжүзді опасыздығымен Қайрат Рысқұлбековтың өміріне қастандық жасалынып, қаншама боздақтарымыз қыршынынан қиылып, қаншама жастарымыз жазықсыздан-жазықсыз жазаланып, денсаулықтарынан айырылды. Тәуелсіздік алғанымызға да ширек ғасырға жуықтапты. Ата-бабаларымыз мирасқа қалдырған ұлан-ғайыр жеріміздің жер асты-үсті байлықтарымыздың ырзығын кімдер көруде? Жаңадан шыр етіп дүние есігін ашқан сәбилеріміз неге 8-9 мың АҚШ долларындай «қарыздықтың қамытын» киюге мәжбүр. Олардың қандай жазығы бар? Неге елімізде осы күнге дейін 5-6 әскери полигонның жұмыс істеп тұрғандары аздай, «Байқоңыр» ғарыш айлағынан ұшырылатын Протон зымырандарының әсерінен киіктеріміз қырылып, малдарымыз ауруға ұшырай бастады. Халықтың келісімінсіз «Евразия» Одағына кіреміз деп, қымбатшылықтың құрсауында қалып, қаржы дағдарысынан Ұлттық тенгеміз құлдырағанның үстіне құлдырауда. Осындай келеңсіздіктердің кесірінен жақын арада Тәуелсіздігімізден айырылып қалмаймыз ба деп те қауіптенемін. Тек, ешкімге жаманшылық тілемейтін «Қойдан да жуас» халқымызға Жаратқан ие жар болсын, демекпін!

Пікір білдіргісі келетін оқырман үшін байланыс телефоным: 8 701 140 93 31, 8 777 430 99 03

Мәкен Уақтегі

МАЗМҰНЫ

Ұрпағымызға аманат!.....	3
I. КЕРЕЙ МЕН ЖӘНІБЕК ХАНДАР	
Астанадан орын табылмаса	10
Шуга орнатайық.....	15
Алғашқы Қазақ хандарының атымен атасак.....	17
Әлі де кеш емес	19
Қазақ мемлекетінің шаңырағын Керей мен Жәнібек хандардың көтергенін	
Президентіміздің өзі мойындады.....	21
Керей мен Жәнібек сұлтандар Шу өңірінің Хантауында Қазақ хандығының туын тіккен!.....	23
Алғашқы Қазақ хандарының рухы қастерленбей, қалай той тойланбақ?!.....	31
Тарихымыз қашанға бұрмалана берелі?!	33
Шу өңірі - қазақ хандарының ту тіккен мекені	39
Керей ханға кесене орнатылмай тұрып, қалай той тойланбақ!?.....	42
Той тойлаудан халыққа қандай пайда бар?	51
Хантауында қай хандар қайтыс болған?	54
Өз-Жәнібек хан Керегетаста таққа отырған.....	59
II. АТЫ АҢЫЗҒА АЙНАЛҒАН БАЛУАН ШОЛАҚ	
Балуан Шолақтың «жығылуы»	69
Бәйтеректі құлатқан, нән бұқаны сұлатқан.....	71
Балуан Шолақтың рекорды 816 келі емес. 1 тонна 70 келі! 76	
1070 келіні бұйым құрлы көрмеген	78
Балуан Шолақтың қазасы	82
Балуан Шолақтың баласы	
Сталиндік лагерьде жазасын өтеді".....	86
III. САЯСАТТЫ САРАЛАСАҚ...	
Аты аңызға айналған қазақтың Аманы!.....	89
Мақтай Сағдиевтің бір ғана шарапаты.....	92
Тәуелсіздік мерекесін дұрыс тойлап жүрміз бе!?.....	94
Қазақстанға космодром қажет пе!?.....	95
Қазақы атауымен аталсақ.....	98
Ақиқатты шындық шыңырауда жатпайды.....	100
Орыстан досың болса, жаныңда айбалтаң жүрсін.....	102
Тәуелсіздігімізді қайтсек аман сақтап қала аламыз!.....	105
Қайрат қорының құрылуы.....	108
Қайраттың қазасын анықтау.....	111
Алматы «ОТАУ» телебағдарламасы мен "Егемен	

Қазақстан” газетіндегі Қайрат жайлы зерттелмеген жаңсақ пікірлер	112
Желтоқсан көтерілісі әлі де толық зерттелмеді.....	115
Андамай сөйлеген, ауырмай өледі	116
Шу өңіріндегі азық-түлік бағасын қалай тұрақтандыруға болады	119
Еңбегің ел аузында жүрер аға	123
Түйін.....	125

Мәкен Уақтегі
Хантауы - қазақ хандығының бесігі
Кітап “ҮШ ҚИЯН” баспасының компьютер
орталығында беттелді

Редакторы	Махмут ҚОСМАМБЕТОВ
Тех. редакторы	Құралай РЫСҚАЛИЕВА
	Жадыра МАХМУТҚЫЗЫ

Басуға 25.09.2015 қол қойылды.
Пішімі 84x108 $\frac{1}{16}$ Қаріп түрі
“Таймс қаз”. Көлемі 8 баспа табақ.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс № 88

Алматы қаласы, Райымбек даңғылы 60
“Үш Қиян” баспасының баспаханасында басылды.
Тел: 393-29-38

**Уахов Фермебай
Жүмәділұлы (Мәкен Уақтегі)**

ауылда өсіп, көп жыл сол
туған аймағында еңбек
еткен. 1990 жылдан
қоғамдық өмірге белсене
араласып, тіл, ел, жер
тағдыры туралы өткір
ойларын ортаға салып жүр.

Аудандық, облыстық,
республикалық баспасөз
беттерінде 300-ге жуық
мақалалары жарық көрген.

Ұзақ жылдар Қайрат
Рысқұлбеков атындағы
қордың төрағасы ретінде
елеулі іс-шаралар атқарды.

1999 жылы “Ер намысы - ел
намысы” 2001 жылы

“Қайрат және Желтоқсан
көтерілісі”, “Қайрат

танытқан қайраткерлер”,

2005 жылы “Халықтың
қайнары” кітаптарының

авторы.